З.С. UA Foreign Affairs

№ 10 2019

Зовнішні справи

ISSN 2663-2675
ISSN 2663-2683

УКРАЇНО-РОСІЙСЬКІ СУПЕРЕЧНОСТІ стор. 5

СИЛА ПРАВА ЧИ ПРАВО СИЛИ? стор. 46

УКРАЇНА ДАЛЕКО НЕ ОСТАННІЙ БАСТІОН, ЯКИЙ ПУТІН ХОЧЕ ВЗЯТИ стор. 50

SOPHIA
BUSINESS CENTER

З питань оренди:

тел.: +38 044 277 94 12

01001, м. Київ, пров. Рильський, 6

www.Sophiabc.com.ua

**Редакційна колегія журналу «Зовнішні справи»
зі спеціальностей «Політичні науки» та «Історичні науки»**

В.о. головного редактора – Сидорук Тетяна Віталіївна, доктор політичних наук, професор, завідувач кафедри міжнародних відносин Національного університету «Острозька академія»

Члени редакційної колегії:

Власенко Валерій Миколайович – кандидат історичних наук, доцент, завідувач секції історії кафедри конституційного права, теорії та історії держави і права Навчально-наукового інституту права Сумського державного університету

Ґізіцький Войцех - доктор політичних наук (доктор габілітований), професор, Католицький університет ім. Івана Павла II в Любліні (Республіка Польща)

Гошовська Валентина Андріївна, доктор політичних наук академік Української Академії політичних наук

Гуменюк Борис Іванович, доктор історичних наук, професор завідувач кафедри публічного управління та міжнародних відносин Національного педагогічного університету ім. М. Драгоманова

Жив'юк Андрій Анатолійович - кандидат історичних наук, доцент, професор кафедри історії Міжнародного економіко-гуманітарного університету імені академіка С. Дем'янчука

Зернецька Ольга Василівна, доктор політичних наук, професор, завідувач відділу глобальних і цивілізаційних процесів ДУ «Інститут всесвітньої історії» НАН України

Козачук Олег Олександрович, доктор політичних наук, доцент, Чернівецький національний університет, кафедра міжнародних відносин

Конта Ростислав Михайлович, доктор історичних наук, професор, Київський національний університет імені Тараса Шевченка

Кшиштоф Жарна - доктор політичних наук (доктор габілітований), професор, Жешувський університет (Республіка Польща)

Матяш Ірина Борисівна, доктор історичних наук, професор, Голова правління Громадської організації «Наукове товариство історії дипломатії та міжнародних відносин»

Мацєй Франц - доктор історичних наук (доктор габілітований), професор, Університет ім. Адама Міцкевича в Познані (Республіка Польща)

Мельничук Любов Нестірівна, кандидат політичних наук, Чернівецький національний університет, кафедра міжнародних відносин

Нобіс Адам, доктор історичних наук (доктор габілітований), професор, Вроцлавський університет (Республіка Польща)

Перга Тетяна Юріївна, кандидат історичних наук, старший науковий співробітник ДУ «Інститут всесвітньої історії НАН України»

Ржевська Ніна Федорівна, доктор політичних наук, професор, завідувач кафедри міжнародних відносин, інформації, Чернівецький національний університет

Станчев Михайло Георгійович, доктор історичних наук, завідувач кафедри нової та новітньої історії імені історичного факультету Харківського національного університету імені В.Н. Каразіна

Толстов Сергій Валеріанович, кандидат історичних наук, завідувач відділу трансатлантичних досліджень ДУ «Інститут всесвітньої історії» НАН України

Ціватий Вячеслав Григорович, кандидат історичних наук, заступник декана історичного факультету Київського Національного університету ім. Тараса Шевченка

3.C.
UA Foreign Affairs

Випусковий редактор – Таукач Ольга Георгіївна

Електронна адреса: olga_taukach@ukr.net

Видавець – Громадська спілка
«Редакція журналу «Зовнішні справи»

Голова Правління – Володимир Хандогій,
Президент Асоціації зовнішньої політики України,
Надзвичайний і Повноважний Посол.

Позиція авторів не завжди збігається
з позицією редакції.

Усі права захищені. Передрук матеріалів без посилання на «Зовнішні справи» забороняється. Редакція не несе відповідальності за зміст рекламних оголошень.

Над номером працювали: Ольга Таукач, Анатолій Корж, Марина Григоренко, Віталій Бумажний.

Наказами Міністерства освіти і науки від 12 листопада 2013 р. та від 14 лютого 2014 р. журнал «Зовнішні справи» включено до Переліку наукових фахових видань, у яких можуть публікуватися результати дисертаційних робіт на здобуття наукових ступенів докторів і кандидатів наук за спеціальностями «Історичні науки» та «Політичні науки».

«Зовнішні справи», науково-публіцистичний журнал,
2019 № 11, виходить щомісяця,
засновник ГС «Редакція журналу «Зовнішні справи».
Адреса редакції Україна, м. Київ, провулок Рильського, 6,
тел. +38 067 209 47 39

Реєстраційне свідоцтво № 23533-13373 ПР

Друк ТОВ «Про формат»

Наклад 500 примірників

Ціна договірна

Передплату здійснює ТОВ «АС-Медіа»:
+380 44 500 05 06,
+380 44 353 88 15,
+380 95 570 05 06

publisher@smartpress.com.ua

Зміст

Сергій Толстов.
Україно-російські суперечності 5

Микола Гнатюк.
Росія – Україна: неореалістський підхід 10

Вадим Гречанінов.
Севастопольський вакуум 19

Олексій Полтораков.
Українсько-російські парадоксальні відносини 23

Олександр Дергачов.
Російська гуманітарна стратегія
для пострадянського простору 24

Максим Ялі.
Росія у постбіполярному святовому порядку 29

Олена Мікал, Олена Снігир.
Українсько-російські відносини:
зіткнення інтересів і цілей 32

Микола Фесенко, Тетяна Рябченко.
Зовнішньополітичні амбіції Москви
в умовах «перезавантаження»
відносин з Вашингтоном 36

Ірина Філенко.
Українсько-російські відносини через призму
російських мас-медіа 40

Володимир Огризко.
Сила права чи право сили? 46

Володимир Хандогій.
Україна далеко не останній бастіон,
який Путін хоче взяти 50

Андрій Веселовський.
Імплементація Угоди про асоціацію
Україна-ЄС як дзеркало української
національної зрілості 54

Українсько-російські суперечності

What kind of non-military efforts will Russia use in case Ukraine and Georgia join NATO? Is it appropriate to interpret the outcome of the Bucharest summit regarding NATO membership for Ukraine and Georgia as their impending inclusion in the alliance? What factors will be taken into account in the near term as Ukraine formulates its foreign policy strategy. Answers to these and other questions can be found in this analytical article by Serhiy Tolstov, a leading scholar at the Institute of World Economics and International Relations of the National Academy of Sciences.

Напередодні Бухарестського саміту НАТО (2–4 квітня) дискусія щодо європейської безпеки набула доволі виразного ідеологічного характеру. Одним із ключових питань стали межі та терміни потенційного розширення НАТО. Допоки очевидним і узгодженим було лише розширення НАТО на Балканах. Однак через наполегливі зусилля США, лідерам НАТО все-таки довелося сформулювати відповідь щодо перспектив членства України та Грузії. Питання про приєднання України та Грузії до Плану дій щодо членства в НАТО було узгоджено 2 квітня, під час неофіційної ділової вечері лідерів держав-членів Альянсу.

Основні зауваження проти приєднання України і Грузії до ПДЧ висували лідери Німеччини та Франції, однак сумніви щодо доцільності позитивного рішення мали «не менше» семи країн, включаючи Італію, Угорщину, Бельгію, Нідерланди та Люксембург. Великобританія та Іспанія займали стриману позицію. Основними мотиваціями країн, що пропонували відкласти це питання, були специфічне становище Грузії (невирішені питання територіальної цілісності), стан демократії та небажання загострювати відносини з Росією.

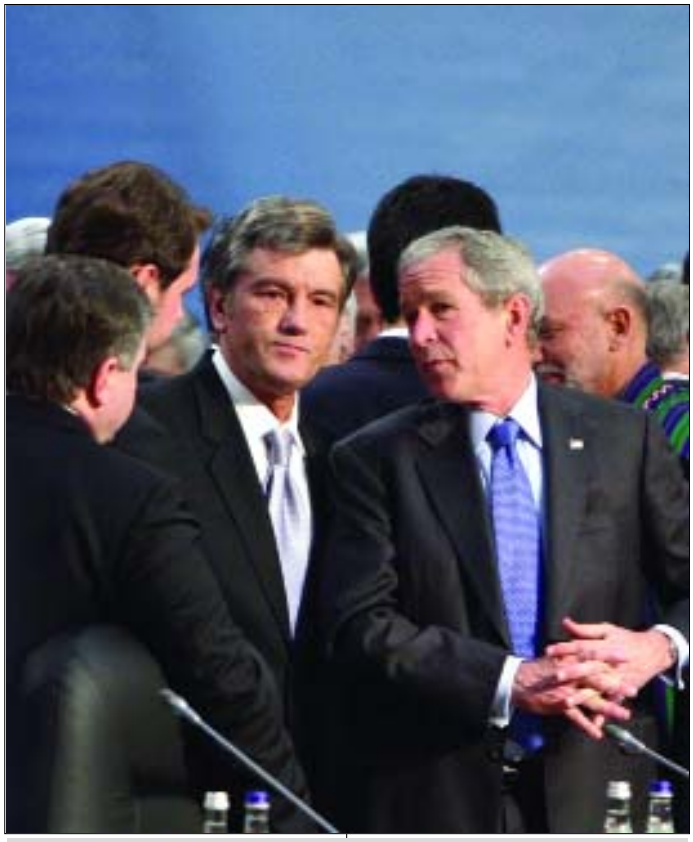
У підсумку до документів саміту було внесено формулювання про те, що НАТО зберігає можливість вступу до Альянсу нових членів. З приводу України та Грузії сформульовано окреме «рішення, що ці країни стануть членами НАТО» [1].

Питання про приєднання України та Грузії до ПДЧ відкладено до зустрічі міністрів закордонних справ у грудні 2008 р., а Генеральний секретар Я. де Хооп Схеффер повідомив, що НАТО розпочне фазу відповідних консультацій.

Рішення саміту

Підсумкова декларація Бухарестського саміту підтверджує відданість цілям та принципам Статуту ООН та вітає присутність на саміті Генерального секретаря ООН Пан Гі Муна. НАТО продовжуватиме виконання місій в Афганістані та Косово, при здійсненні яких посилається на мандат ООН і резолюції Ради безпеки.

У контексті відсічі глобальним загрозам, НАТО відзначає успіхи спільних зусиль, побудованих на індивідуальних зобов'язаннях членів та сприянні союзницьких націй, які надали більш як 60 000 вояків для участі в місіях і операціях НАТО. В питаннях безпеки НАТО продовжуватиме співпрацю з ЄС (за формулою «Берлін-плюс»), а також регіональними міжнародними організаціями, зокрема, Африканським Союзом, продовжуватиме Середземноморський діалог та активні зусилля в тихоокеанському регіоні, Іраку, зоні Перської затоки. Пріоритетну увагу приділено питан-

Президент України Віктор Ющенко та Президент США Джордж Буш на Бухарестському саміті НАТО

ням протидії тероризму та нерозповсюдженню зброї масового знищення.

Відносини з Росією залишаються одним із стратегічних елементів безпеки в євроатлантичному регіоні. Принципи відносин ґрунтуються на незалежності ухвалення рішень та дій обох сторін. Водночас НАТО підтверджує політику «відкритих дверей» у відносинах з Росією, що означає постійний діалог з основних проблем безпеки. НАТО остаточно відмовилося від поступок Росії в аспектах, що стосуються розгортання системи протиракетної оборони в Європі. Проте ухвалення остаточних рішень відкладається до завершення переговорів між США та РФ.

Очікується, що до наступного саміту 2009 р. НАТО узгодить «особливу архітектуру» ПРО, яка поєднає американські об'єкти з європейськими. Зона покриття об'єктів ПРО США в Польщі та Чехії не охоплює «південний фланг» НАТО, включаючи Туреччину, Іспанію, Португалію. За повідомленням Схеффера, рішення про те, які засоби ПРО буде включено до спільної системи, і хто відшкодовуватиме їхню вартість, формально не ухвалено. Наміри доповнити систему ПРО США додатковими компонентами мотивуються принципами неподільності безпеки, а також потребою в захисті від потенційних атак тактичними ракетами середньої та меншої дальності.

Серед перспективних напрямів йдеться про необхідність визначення ролі НАТО в енергетичній безпеці, чому було присвячено окрему доповідь, підготовлену після Ризького саміту 2006 р. Серед суттєвих нерозв'язаних проблем, як і раніше, згадуються іранська ядерна програма, хоча вірогідність воєнного нападу США на Іран значно зменшилася, та заморожені конфлікти на Південному Кавказі та в Молдові.

Проблемним питанням залишається статус і стан виконання Договору про звичайні озброєння в Європі (CFE Treaty). У цьому сенсі висловлено занепокоєння з приводу рішення Росії про одностороннє «відтермінування» її зобов'язань відповідно з договором. Основна тенденція полягає в намірах США подолати військово-стратегічний паритет і поступово скорочувати роль Росії як незалежного центру сили, зокрема, – шляхом розширення НАТО та посилення його ролі в довколишньому безпековому просторі. В цьому плані показовою виглядає ініціатива президента Узбекистану І.Каримова, який запропонував відновити контактну групу з Афганістану, яка діяла до 2001 р. в складі представників сусідніх з Афганістаном держав, США і Росії (формат «6+2»), включивши до неї представництво НАТО (формат «6+3»).

До 60-ї річниці НАТО передбачається підготувати Декларацію про безпеку Альянсу, яка відбиватиме бачення нових завдань. Підсумкова декларація Бухарестського саміту зазначає, що впродовж останніх 20 років Альянс розвивався в контексті змін середовища безпеки, що супроводжувалося збільшенням кількості місій, операцій та членства в союзі. Наступними завданнями вважаються продовження адаптації НАТО до середовища безпеки, модернізація його структур і можливостей, залучення до співпраці інших країн, включаючи додаткових членів, з метою адекватного реагування на виклики безпеки XXI століття.

Позиція Росії

У політичних колах навряд чи всерйоз очікували, що подання української заявки на приєднання до ПДЧ не спричинить ускладнень у відносинах з Росією. Негативне ставлення російського політикуму до чергових фаз розширення НАТО було відоме заздалегідь. З наближенням кожної спроби активізації відносин між Україною та НАТО коментарі російських посадовців стають дедалі гострішими. Коли до подання заявки на членство України в НАТО було ще відносно далеко, керівництво МЗС Росії висловлювало своє негативне ставлення, але нагадувало, що кожна країна може робити власний вибір відносно форм участі в міжнародних структурах безпеки. Коли в переговорах України з

Секретар РНБО Раїса Богатирьова, Президент України Віктор Ющенко, Президент Грузії Михаїл Саакашвілі та Міністр зовнішніх справ України Володимир Огризко на саміті НАТО в Бухаресті

НАТО постала пряма перспектива приєднання до ПДЧ, дискусію було поширено на прямі наслідки ймовірного членства України, включаючи виведення з Криму Чорноморського Флоту, перспективи розміщення в Україні воєнних баз та інших об'єктів НАТО та проведення навчань у прямій близькості від російських кордонів.

У ході візиту Президента В.Ющенка до Москви в лютому 2008 р. Президент В.Путін прокоментував можливість розміщення в Україні баз НАТО чи об'єктів ПРО США, зауваживши, що йому важко уявити прикру ситуацію, за якої російська сторона була б змушена перенацілювати свою зброю на об'єкти, розміщені на території «братньої України» [2].

Обставини, пов'язані з Бухарестським самітом НАТО, призвели до чергового загострення полеміки. З російської точки зору, бралися до уваги різні нюанси, включаючи внутрішню українську суперечку з приводу перспектив вступу до НАТО, взаємопов'язаність заявок України та Грузії щодо приєднання до ПДЧ, наявність особливої думки урядів ряду країн ЄС щодо перспектив вступу України і Грузії до НАТО, а також певні внутрішні розбіжності між США та країнами Західної Європи з приводу нових обрисів системи міжнародних відносин.

Напередодні Бухарестського саміту в Державній думі Росії було проведено парламентські слухання з проблематики українсько-російських відносин та стану виконання Договору про дружбу, співробітництво і партнерство між Україною та Росією. Цей договір набув чинності 1 квітня 1999 р. Якщо жоден із учасників не зробить заяву про вихід з договору, в 2009 р. документ буде автоматично пролонгований на наступні 10 років.

Пакет пропозицій, висунутий депутатами російської Держдуми, досить строкатий. Він передбачає, в разі продовження курсу України на членство в НАТО, весь спектр способів реагування – від поміркованих і лояльних («продовження на всіх рівнях наполегливих зусиль для поліпшення російсько-українських міждержавних відносин», стан яких «не може не викликати глибокого занепокоєння»), до більш гострих форм. Передбачається, що перспектива вступу України до НАТО може бути визнана за обставину, яка не відповідає смислу документа, який може підлягати певним уточненням – шляхом підписання додаткових угод, внесення змін до тексту самого договору на базі поточного досвіду його виконання, висунення додаткових умов про умови перебування російського Чорноморського Флоту, або денонсації договору.

Учасники саміту НАТО в Бухаресті

Президент України Віктор Ющенко та канцлер Федеративної Республіки Німеччина Ангела Меркель на саміті НАТО в Бухаресті

Серед нових і доволі несподіваних пропозицій не може не привертати уваги пропозиція пролонгувати, в разі приєднання України до ПДЧ, угоди про перебування Чорноморського Флоту в Криму ще на 20 років на нинішніх умовах базування. Очевидно, що сама постановка питання в такій формі має ускладнити практичні кроки щодо вступу України в НАТО, або й взагалі унеможливити вступ до Альянсу. В ході слухань було позначено й можливі напрями, по яких можуть бути застосовані санкції, включаючи заходи щодо захисту російського ринку від металургійного імпорту з України.

Поміж іншим, російські політики висловили гостру незгоду з діями владних структур України в напрямі скасування позаблокового статусу, заходів військово-політичного, культурного та інформаційно-пропагандистського характеру, спрямованих на перегляд традиційних відносин з Росією, зміни соціокультурного балансу та прискореної асиміляції російськомовного населення.

Подальша інтрига виявилася ще більш гострою та драматичною. Спочатку газета «Комерсантъ» (7 квітня) з посиланням на анонімне джерело в делегації «однієї з країн НАТО» повідомила про закиди президента Росії В.Путіна, який в ході зустрічі Ради Росія–НАТО нібито висловив неповагу до державного статусу України в формі прихованої загрози її територіальній цілісності [3].

Коментуючи це повідомлення, російський Міністр закордонних справ С.Лавров в інтерв'ю радіостанції «Эхо Москвы» (8 квітня) не спростував цю інформацію, додавши, що російська сторона «робитиме все, щоб не допустити прийняття України та Грузії до НАТО».

Проте найбільш відвертою та скандальною стала публічна заява начальника Генерального штабу Збройних сил РФ Ю.Балуєвського про те, що в разі вступу України та Грузії до НАТО Росія для забезпечення власних інтересів вчинить різні заходи – «не тільки військового, а й іншого характеру» [4].

Щодо військових засобів, йдеться, вочевидь, про створення відповідної інфраструктури в прикордонних з Україною областях росій-

ської Федерації. Згадка про «інші засоби» насправді викликає занепокоєння, однак про їхній зміст може свідчити досвід загострення російсько-грузинських відносин у 2006–2007 рр. Хоча до вступу України в НАТО ще далеко, позиції основних сторін вже визначилися, що дає можливість прогнозувати подальший розвиток подій. Принаймні, якщо порівнювати ставлення Росії до проблем ПРО та розширення НАТО на Схід, спротив вступу в Альянс пострадянських держав матиме більш послідовний і наполегливий характер.

Україна, Грузія та межі розширення Альянсу

Для більшості країн НАТО підсумки Бухарестського саміту мають цілком задовільний характер. Адміністрація США досягла більшості визначених цілей, включаючи часткове розширення Альянсу на Балканах (схвалення вступу Хорватії та Албанії), ухвалення рішення про розширення контингенту НАТО в Афганістані та схвалення планів розбудови об'єктів ПРО в Чехії та Польщі, які передбачається поєднати з системою протиракетної оборони НАТО в інших країнах Європи. Хоча В.Путін не підписав заключного комюніке Ради Росія–НАТО, російське керівництво утрималося від гострих коментарів по більшості питань, включаючи Косово, хоча це й не означає, що співпраця між Росією та НАТО втрачає ознаки суперництва.

З іншого боку, більшість країн Західної Європи чітко продемонстрували, що США вже не можуть одноосібно вирішувати важливі з точки зору європейської безпеки проблеми, включаючи подальші фази розширення Альянсу. Франція підтвердила намір повернутися до об'єднаного військового командування, з якого країна вийшла в 1966 р. за Шарля де Голля. Президент Н. Саркозі пообіцяв посилити французький контингент в Афганістані. Водночас, «стара Європа» має намір блокувати глобалізацію НАТО, запропоновану американськими дипломатами на Ризькому саміті 2006 р., й не має наміру надто швидко просувати Альянс на Кавказ, що загрожує загостренням відносин із Росією.

Геополітичні пріоритети США і провідних країн ЄС доволі різні, хоча обидві сторони прагнуть певної поступовості, яка не супроводжувалася б перенапруженням сил і засобів. Для США головним чинником стала вимушена згода Росії з розширенням системи ПРО в Європі. Ціною такої згоди стали обіцянки керівництва США під час переговорів у Сочі (5–6 квітня) надати російській стороні певні засоби контролю, які послабили б занепокоєння Москви щодо спроб США досягти односторонніх воєнних переваг. У формуванні підходів країн ЄС беруться до уваги такі міркування, як витіснення впливу Росії з Середземномор'я та Близького Сходу, вибір пріоритетів між Кавказом та Афганістаном на користь останнього, укладення стратегічних угод щодо енергопостачання між «Газпромом» та низкою європейських енергетичних компаній, а також, не в останню чергу, небажання переводити відносини з Росією на рейки нової «холодної війни». Попри непоодинокі закиди західних коментаторів про загрози російської економічної експансії та енергетичної монополії «Газпрому», цілком очевидно, що співвідношення сил встановилося явно не користь Росії. Отож, європейська модель відносин з Росією не передбачає суто політичних рішень, які ставили б під загрозу стабільність і економічні інтереси на довгострокову перспективу. Тим паче, що в процесі встановлення квазіфедеративної моделі ухвалення рішень ЄС доведеться оминути ще багато мінікризів, пов'язаних з адаптацією економік держав Центрально-Східної Європи та Середземномор'я до нормативів і вимог Брюсселя, а також узгодження різнопланових інтересів у межах спільної зовнішньої політики.

Якби держави Західної Європи справді погодилися на повноцінну інтеграцію України та Грузії до інтеграційного комплексу Європейських Співтовариств, навряд чи Європейська Комісія стала б наполегливо застерігати український уряд від односторонніх заяв із приводу очікуваних термінів підписання нової десятилітньої угоди про співпрацю з Україною.

Огляд тривалої дискусії щодо ролі та перспектив НАТО дозволяє стверджувати, що Альянс вже майже досяг меж свого подальшого розширення. Очевидно, триватиме процес консолідації спільного простору контролю НАТО і ЄС на Балканах. Визначено, хоча й без уточнення термінів, можливість вступу України та Грузії. Можна також передбачити доволі хитку імовірність вступу Азербайджану. Однак подальші фази розширення навряд чи виглядають реалістичними, оскільки європейські члени НАТО не готові сприйняти перспективу вступу до НАТО держав Центральної Азії (в плані територіального поширення сфери прямої відповідальності НАТО) чи запрошення постійних союзників з числа країн Азіатсько-Тихоокеанського регіону (Австралія, Нова Японія, Зеландія, Південна Корея, Сінгапур).

В європейській пресі дедалі частіше зачіпаються питання про формат відносин між Україною та ЄС. Характер міркувань європейських оглядачів не зводиться суто до балансу впливів США, ЄС і Росії на проблеми європейської безпеки. Йдеться також про невпевненість європейських лідерів у НАТО і про певні сумніви відносно стратегічних завдань Альянсу. Ці міркування так чи інакше стимулюють необхідність більш послідовної політики з боку ЄС. Водночас, з точки зору гарантій стабільності та можливості європейців впливати на політику США, НАТО виконує позитивну роль. Тому європейські політики досі не виявляють особливої схильності перетворювати ЄС на лідера в реалізації політики безпеки на європейському континенті. Однак з тієї самої причини вони з певною пересторогою ставляться до подальших фаз розширення НАТО, намагаючись запобігти цілковитому домінуванню з боку США [5].

Попри остаточні формулювання Бухарестського са-

міту про визнання перспективи членства України та Грузії в НАТО, цілком очевидно, що про близьку перспективу такого членства не йдеться. В цьому сенсі простежується кілька факторів, які будуть відчутними при формуванні та реалізації зовнішньополітичного курсу України в найближчі роки:

• Розвиток відносин України з НАТО і ЄС не матиме синхронного характеру.

• Перспективи членства України в НАТО напряму залежить від ставлення з боку таких держав, як Франція, Німеччина, Італія, Нідерланди, а також темпів і характеру власне європейських проектів у галузі оборони і безпеки.

* Термін вступу України до НАТО напряму залежить від терміну перебування російської військово-морської бази в Севастополі.

• Взаємна прив'язка євроатлантичних намірів України та Грузії гальмує шанси України, оскільки наявність не вирішених конфліктних ситуацій в Абхазії та Південній Осетії розглядається в політичних колах багатьох країн ЄС як істотна перешкода та прямий чинник небезпеки.

• Хоча Росія підтримує активний діалог з НАТО в питаннях глобальної безпеки, нерозповсюдження зброї масового знищення, контролю над озброєннями, протидії тероризму та бере участь у навчаннях, військово-політичні стратегії Росії і НАТО матимуть різний і конкурентний характер. Головна мета Росії полягає у всілякому стримуванні розширення НАТО та збереженні між кордонами Росії та країнами-членами НАТО смуги союзних чи лояльних щодо Росії, або принаймні позаблокових та нейтральних держав.

• Як і в 1990-х рр., європейські і євроатлантичні перспективи України багато в чому залежать від спроможності досягти стабільного стану відносин з Росією, включаючи умови транзиту нафти і газу, економічні відносини, територіальне та прикордонне врегулювання, взаємні гарантії та зобов'язання воєнно-політичного та військово-технічного характеру.

Можливості дипломатії

Безкомпромісна позиція Росії та практика погроз можуть спричинити рецидиви холодної війни, однак не між США і Росією, уряди яких досі свідомо уникали такого загострення, а між Україною та Росією. В цьому сенсі тлумачення членства в НАТО виключно з точки зору захисту від зовнішніх небезпек може спричинити для країни справді гострі проблеми економічного та політичного характеру, з якими, не маючи адекватного зовнішнього захисту, впоратися буде вкрай важко. Тим паче, це не прискорить врегулювання низки існуючих територіальних і прикордонних питань, що перешкоджає нормальному функціонуванню державних інституцій. Системне загострення конфлікту по всіх вузлових проблемах українсько-російських відносин навряд чи прискорить позитивну відповідь на питання про вступ України до НАТО. З боку США, чий уряд висловлює пряме зацікавлення у вступі України до Альянсу, будуть, мабуть, висловлені певні заяви й продемонстровано тиск на Москву. Проте переважна більшість європейців обмежиться висловлюваннями співчуття, як це спостерігалося під час російсько-грузинського протистояння. З іншого боку – роздратування російських посадовців є нічим іншим, аніж проявом слабкості Росії в економічному і військовому відношенні. За умов виваженої внутрішньої політики, яка запобігає відчуженню між владою та суспільством, жодні зовнішні фактори не зможуть запустити процес «деконструкції» України.

Очевидно, що російські владні інституції не мають виваженої концепції політики щодо України. Проте в цьому не слід шукати приводу для дзеркального копіювання українськими владними структурами гри на загострення, яку дедалі частіше демонструють російські посадові особи. Принаймні не варто скидати з важелів як ціну членства в НАТО, так і ціну «не членства», яке з огляду на конкретні обставини може виявитися досить тривалим.

Нота МЗС України від 10 квітня, спрямована МЗС Росії щодо роз'яснення змісту висловлювань В.Путіна і С.Лаврова, більш доречна, аніж висловлювані українськими політиками вимоги щодо гостріших заходів. Міжнародна практика свідчить, що підміна дипломатії засобами пропаганди та риторики, як правило, сприяла започаткуванню конфліктів, врегулювати які завжди складніше, аніж їх розпочати. Більш доцільними виглядають спроби шукати підстави для довготермінового порозуміння між Україною та Росією на основі взаємного визнання спільних моментів і розбіжностей в інтересах обох держав.

Сергій ТОЛСТОВ,
провідний науковий співробітник Інституту світової економіки і міжнародних відносин НАН України

Список літератури

1. Bucharest Summit Declaration. 3 Apr. 2008. Press Release (2008) 049. – http://www.nato.int/docu/pr/2008/p08-049e.html

2. Див.: В.Путин. Ежегодная большая пресс-конференция. 14.02.2008 г. – http://www.kremlin.ru/appears/2008/02/14/1327_type63380type82634_160108.shtml

3. Алленова О., Геда Е., Новиков В. Блок НАТО разошелся на блокпакеты // Коммерсантъ, № 57 (3874), 07.04.2008.

4. Росія при вступі України та Грузії в НАТО вживе військові заходи і не тільки. 11.04.2008. – http://www.unian.net/ukr/news/news-245967.html

5. Redrawing the MAP in Europe // The Economist, 11 Apr. 2008.

Росія – Україна: неореалістський підхід

Занепокоєння Росії можливим (поки що в не надто близькій перспективі) вступом України до НАТО, російська енергетична дипломатія, кремлівське бачення пострадянського простору перетворилися на предмет постійних досліджень науковців, які намагаються зрозуміти та змоделювати на перспективу геостратегічні пріоритети Російської Федерації. Традиційною є теза про історичну інерцію Росії, її великодержавні амбіції, що обумовлюють взаємодією з іншими центрами (США чи ЄС) на українському напрямі російських геостратегічних інтересів.

Однак необхідно зважити на те, що за багатьма параметрами Росія нині значно поступається іншим центрам сили, зокрема, країнам НАТО, потенціал яких потрібно розглядати в сукупності. Як наслідок, Росія будує нову безпекову політику навколо перспективи стратегічного партнерства зі США та НАТО. Військові та економічні реалії підштовхують Росію до тісних політичних відносин із найбільшими торговельними партнерами.

Отже, основним підходом зовнішньополітичних пріоритетів виступає не баланс сил, а слідування у фарватері певної наддержави та її союзників з метою посилення власної безпеки незалежно від ідеології сильної сторони.

Традиційно геостратегічні цілі держави концептуалізуються реалістською парадигмою, яка розглядає географію як одну зі складових силового потенціалу при з'ясуванні просторової взаємодії на світовій арені, особливо в контексті боротьби за розширення сфер впливу. В рамках реалістської парадигми, за Греєм Коліном, термін геополітика застосовується для позначення «взаємовпливу міжнародної політичної сили та географічних даностей», а отже відноситься до сфери великої політики: безпеки, світового порядку, впливу, становлення і занепаду центрів сили. Географія отримує стратегічну важливість лише тоді, коли йдеться про силові змагання на міжнародній арені. Геополітика є одним із найбільш традиціоналістських напрямів реалізму, а саме realpolitik, яка зводить логіку міжнародних відносин до боротьби великих держав за домінування.

Структурний реалізм: безпека як основний мотив геостратегічної поведінки Росії щодо України

Акцент на визначенні первинності структурних чинників при з'ясуванні зовнішньополітичної поведінки держави дав назву структурному реалізму, оскільки, пояснюючи наслідки міждержавної взаємодії, він базується на системних причинах із врахуванням глобального співвідношення військової сили в рамках світової політичної системи.

У рамках неореалістської моделі стратегічне середовище створює загальні рамки для зовнішньополітичних кроків Росії на українському напрямі.

Геостратегічні пріоритети Росії щодо України та спроможність їх реалізації визначаються місцем обох держав в структурі світової політичної системи, котре обумовлене їх відносним силовим потенціалом і характером стратегічного середовища.

Формування геостратегічних російсько-українських пріоритетів відбувається за системних умов наявності єдиного полюсу – США, та основних силових векторів, якими виступають відносини зі США, НАТО, ЄС. Концептуальним узагальненням такої «силової» взаємодії в регіоні є концепція «геополітичних центрів» З.Бжезинського, «регіональних держав другого рівня» С.Хантінгтона та розуміння Г.Кіссінджера стратегії балансу сил, праці російських і вітчизняних дослідників.

Об'єктивно, що можливість геостратегічних дій Росії щодо України обмежена інтересам наддержави, яка зацікавлена в існуючому статус-кво і підтриманні наявного розподілу сил у регіонах. «Захід має зобов'язання переконати Росію відмовитися від її намагання домінувати над сусідами. Якщо Росія добре почуватиметься в своїх нинішніх кордонах, її відносини з навколишнім світом значно покращаться. Однак, якщо реформи зроблять Росію сильнішою і вона повернеться до політики гегемонії, чого бояться більшість із її сусідів, неодмінно виникне конфронтація зразка холодної війни», – вважає Г.Кіссінджер.

Росія вимушена пристосовуватися до нової геостратегічної ролі, котра не передбачає великих геостратегічних проектів з огляду на структурні чинники стримування. Водночас США зацікавлені в залученні Росії до своїх проектів. Саме тому більшість представників реалістської парадигми виступають проти розширення НАТО та приєднання України, оскільки це «створює нові розподільчі лінії в Європі, примушуючи об'єд-

нуватись тих, хто залишився... Розширення НАТО послабить становище тих росіян, які прихильно ставляться до ліберальної демократії та ринкової економіки, і посилить позиції супротивників. Це зменшить сподівання на подальше значне скорочення ядерної зброї та підштовхне Росію до зближення з Китаєм, а не з Європою та Америкою», – переконаний той самий Г. Кіссінджер.

Росія та Україна посідають різні сходинки в ієрархічній структурі міжнародних відносин, і вплив системного чинника по-різному визначатиме їх геостратегічні пріоритети. В науковому середовищі, практично, склалася одностайність щодо класифікації Росії та України за типом держав[1]. Росія визначається як велика регіональна держава або майбутня велика держава. Україну зазвичай відносять до середніх держав із регіональною зовнішньою політикою. «Регіоналізм зовнішньої політики України виявляється в задекларованому курсі на інтеграцію до європейської спільноти та в намаганнях розвивати інтеграційні процеси в межах СНД», зазначає Г.Перепелиця. Середні держави здатні чинити певний вплив на своє близьке оточення, але такий вплив не виходить за межі одного регіону.

Становище Росії у світовій політичній системі як регіональної держави вказує на обмежуючі фактори стратегічного середовища, зокрема, межі її геостратегічної зацікавленості, ресурси, необхідні для реалізації інтересів, інструменти сили тощо. Як зазначає Г. Перепелиця основною проблемою, яка постає перед регіональними лідерами в їх претензіях на роль геостратегічних центрів, є недостатня геополітична вага, що позначається на прагненні закріпитися в системі міжнародних відносин як велика держава, претендувати на регіональне лідерство та панування в регіоні. Росія намагається вирішити цю проблему, вдаючись до збирання «своїх історичних земель», що веде до послаблення, а то й позбавлення середніх і малих країн державного суверенітету, оскільки передбачає або їхнє приєднання до складу держав-лідерів, або створення наддержавного утворення, яке перебирає на себе функції суверенної держави

Для Росії Україна постає як потенційна перепона на шляху відновлення (в майбутньому) бажаного становища в світовій політичні системі: на глобальному рівні в прагненні Росії до створення багатополярного світу, на регіональному – в намаганні водночас зберегти свою власну монополію на домінування на пострадянському просторі. Прагнення утримати провідні позиції в сусідніх регіонах вимагає від Росії протистояти не тільки провідним світовим гравцям, а й не допустити зростання потенціалу внутрішніх регіональних гравців, зокрема, України.

Як основу для з'ясування фактора України для геостратегічних цілей Росії доцільно застосувати концепцію середньої держави, яка виходить із особливості поведінки середніх держав, а саме їх скерованості на збереження міжнародного порядку та миру. Геостратегічна роль України як середньої регіональної держави є значно ширшою, ніж її власні про це уявлення.

На думку представників структурного неореалізму, Україна є стратегічно важливим чинником стабільності та безпеки в Європі, оскільки її суверенітет водночас унеможливлює відродження старої біполярної системи. У цьому контексті можна констатувати природне співпадіння інтересів України та зовнішніх регіональних гравців, особливо США, інтереси яких полягають у збереженні існуючого статус-кво розподілу сил у регіоні.

Однак, по-перше, регіональна система, яка впливає на визначення геополітичних пріоритетів Росії щодо України, сьогодні існує в умовах, за яких спільність основних стратегічних інтересів, цінностей та інтеграційних процесів призвели до втрати принципом анархічності свої дієвості.

По-друге, безпека, як показує розвиток політичних подій, не завжди виступає основним мотивом, що визначає взаємодію великих держав у сучасній системі міжнародних відносин, адже значно зросло значення економічної конкуренції. Крім того, у багатьох випадках визначальний вплив на зовнішню політику отримують внутрішні чинники держав. Як наслідок, представникам структурного реалізму важко пояснити чимало практичних кроків російської та української зовнішньої політики: чому Україна все ще не приєдналася до НАТО, прагнучи збільшити свою безпеку, чому відносини Росія та її супротивників з геополітичного змагання характеризуються як співпраця, а рівень взаємодії Росії та НАТО за окремими параметрами перевищує відносини Україна – НАТО? Чи можемо ми стверджувати, що поведінка інших великих регіональних держав

щодо їхніх сусідів, середніх держав, відтворює принципи російсько-українських відносин? Відповісти на ці запитання неможливо, керуючись лише абсолютним домінуванням безпекових імперативів.

Неокласичний реалізм-підхід: престиж як основний мотив геостратегічної поведінки Росії щодо України

Неокласичний підхід повертає нас до традиційної для реалізму концепції національного інтересу, яка лежить в основі формування геостратегії. Як зазначає Г. Моргентау, різновид інтересу, що визначає конкретні політичні дії, залежить від політичного та культурного контексту, в рамках якого формується зовнішня політика при одночасному зменшенні значення географії як елемента національної сили. Обмежена політична цінність здійснення прямого контролю над Україною і навіть негативний ефект внаслідок протидії інших країн ставить питання про

мотиви, які визначають важливість України для геополітичної стратегії Росії.

Представники неокласичного підходу вважають, що джерела геостратегії держави слід шукати не в структурі світової політичної системи, а в сприйнятті керівниками держав та елітами національних інтересів і потенціалу країни. Лідери (еліта), а не держави, є первинними факторами, тому вирішальне значення має те, як вони сприймають зміну розподілу сил на світовій арені, ніж те, що відбувається насправді. Не заперечуючи погляди К.Уолца на міжнародну структуру та її наслідки, неокласичні реалісти наголошують на необхідності аналізу на державному та індивідуальному рівні таких факторів, як внутрішня політика, сила держави, її наміри та особливості сприйняття цих процесів державними діячами.

Структура міжнародної системи, визначена як розподіл влади між державами, встановлює рамки, в яких відбувається визначення геостратегічних пріоритетів. За Р.Швелером, «на системному рівні теорія балансу інтересів передбачає співвідношенні потенціалів, які самі не визначають стабільності системи. Більш важливими є цілі та завдання задля досягнення яких вони використовується: чи сила і вплив використовується для підтримки системи, чи її зміни, чи засоби досягнення таких цілей загрожують іншим країнам і спонукають їх почуватися безпечніше».

Парадигма реалізму розрізняє дві фундаментальні моделі поведінки держав у межах міжнародної системи балансу сил. У першому випадку держава задоволена своїм становищем у міжнародній системі й прагне його підтримувати, у другому – намагається його змінити і збільшити свою відносну силу. До цих двох моделей поведінки Г.Моргентау додає третю – бажання отримати владу для демонстрації. «Нація, яка прагне демонструвати силу, яку вона має, чи то з метою її збереження, чи збільшення, реалізує політику престижу».

Цим трьом моделям політичної поведінки в міжнародній політиці відповідають три типи стратегії. В основі геостратегії Росії щодо України лежить поєднання всіх трьох. По-перше, збереження статус-кво на пострадянському просторі з закріпленням власних провідних позицій після розпаду СРСР. По-друге, Росія незадоволена існуючим світовим політичним порядком і прагне відновити свій статус великої держави, успадкувавши від СРСР міжнародні ознаки великодержавності. По-третє, дилема між історичною і психологічною важливістю здійснення політичного контролю над Україною і неспроможність Росії змінити статус-кво призводять до реалізації стратегії демонстрації сили, спрямовану як на внутрішніх, так і зовнішніх споживачів.

Борис Єльцин – Перший президент Російської Федерації. Рік тому, 23 квітня, Борис Миколайович пішов з життя

Два психологічні феномени впливають на сприйняття російською елітою цілей російсько-української геостратегії. По-перше, відчуття певної дискримінації Росії на міжнародній арені. У цьому контексті необхідність впливу на Україну виступає як доказ збереження великодержавного статусу Росії та її спроможності в перспективі виступити полюсом у майбутньому багатополярному світі. По-друге, історико-культурне тло заважає росіянам пристосуватися до існування України як незалежної держави. Це почуття російської політичної еліти в 1997 р. висловив Президент Російської Федерації Б.Єльцин: «Неможливо викинути з наших сердець те, що українці є рідними. Це наша доля – наша спільна доля».

Таким чином, незадоволення Росією її нинішньою позицією в міжнародній системі є центральним мотивом визначення її геостратегічної поведінки. Невідповідність ресурсів і мети досягнення статусу великої держави призводить до реалізації геополітичної стратегії, спрямованої на співробітництво із Заходом. Водночас, особлива роль України у внутрішній традиції Росії диктує необхідність збереження ознак впливу, що призводить до домінування політики престижу на українському напрямі.

Микола ГНАТЮК,
старший викладач
кафедри політології
Національного
університету «Києво-
Могилянська Академія»

[1] Поміж різноманітних параметрів відносної сили (кількість населення, ВВП, територія та ін.), які визначають місце держави неореалізм виділяє економічну могутність та військовий потенціал як найбільш суттєвий для гарантування безпеки в анархічному світі.

Севастопольський вакуум

Вадим ГРЕЧАНІНОВ, генерал-майор у відставці, кандидат військових наук, доцент, президент Атлантичної ради України

Is the continuing dislocation of the Black Sea Fleet of the Russian Federation in Sevastopol an operational-strategic necessity or imperial syndrome of former empire? In order to respond to this question, it is appropriate to analyze deeper the geopolitical position of the Black Sea and Caspian region, determine how and why the Black Sea Fleet of the Russian Federation, situated on the territory of Ukraine due to a bilateral agreement signed by Russia and Ukraine in 1997, has become an obstacle in relations between Kyiv and Moscow, and how did the leaderships of fraternal populations by family connections and history of both countries reach today's conclusions. These and other issues are featured in an article by Vadym Hrechaninov (Master's in military sciences) retired major general, docent, and president of the Atlantic Council of Ukraine.

Керуючись геополітичними оцінками, Чорноморсько-Каспійський регіон є наріжним каменем стабільності та безпеки в Євразії. Сьогодні це дуже важливий і чутливий регіон між Європою та Азією, Європою та Росією. Певне, як сьогодні, так і в найближчому майбутньому обстановка в регіоні чинитиме вирішальний вплив на всю Євразію. Тому в Україні, зокрема, розташованій в центрі регіону, фокусуються геополітичні, військові, економічні та фінансові інтереси провідних глобальних і регіональних центрів сили. При цьому, із моменту розпаду Варшавського договору, потім і Радянського Союзу однією з основних геополітичних особливостей регіону є збільшення вакууму безпеки та стабільності в ньому.

Певними збурювачами спокою в досягненні основними гравцями своїх цілей у регіоні виступають Україна та Грузія, котрі, з одного боку, прагнуть до самостійності у своїх діях на міжнародній арені, з іншого – стали дедалі чіткіше розуміти, що за умов сьогоднішніх міждержавних протиріч із Росією вирішити свої зовнішньополітичні завдання можна тільки в складі військово-політичного союзу, яким є Організація північноатлантичного договору (ОПАД – НАТО).

Проти таких намірів, зокрема України, наполегливо праведними та неправедними шляхами виступає Росія. Однією з причин її дій є і те, що у випадку вступу України в НАТО, у Росії залишається зовсім мало аргументів для того, щоб доводити необхідність дислокації на території України в Криму та Севастополі основних сил і структур Чорноморського флоту.

Обмовимося відразу щодо кількох обставин. По-перше, НАТО не висуває вимог, які визначають, що перебування ЧФ РФ на території України може бути причиною не одержання Україною ПДЧ і невступу в НАТО – завдання тут у тому, щоб Україна визнала це прийнятним для себе. Та саме цього й немає!

Наступна обставина свідчить про те, що останні дії та висловлювання Кремля та офіційних впливових російських політиків широкого профілю свідчать про те, що претензії до залишення ЧФ на території України триватимуть і посилюватимуться й у випадку невходження України в НАТО.

У зв'язку з цим хочеться підкреслити ще одну важливу обставину. Вона має враховуватися не тільки певною частиною опозиційної української еліти, якщо та справді патріотична й відстоює цілісність своєї країни, а й країнами-членами НАТО. Слід уявляти, що перебування ЧФ РФ на території України значно підвищує ризик відторгнення Криму від України і перехід його до складу Російської Федерації, а з ним і Севастополя. І тому наслідки такого акта мають враховуватися й у керівництві НАТО, і урядами країн-членів Альянсу.

Як же Чорноморський флот Російської Федерації, розташований на території України відповідно до двосторонніх угод, підписаних Росією та Україною в 1997 році, став каменем спотикання в їх взаємовідносинах. Як керівництво братніх і навіть споріднених за складом населення та історії двох країн дійшли сьогоднішнього фінішу відносин? Адже погіршуватися їм далі просто нікуди, далі будуть уже не відносини, а "холодна війна".

Радянський Союз володів чотирма флотами, які в Збройних силах за своїми можливостями та силі градирувалися та розташовувалися в такому порядку: Північний, Тихоокеанський, Балтійський і Чорноморський флоти. У колі військових фахівців існували і виражені в гумористичному вигляді назви цих чотирьох флотів. (Зверніть увагу на збіг перших букв в офіційній та гумористичній назвах флотів, написаних російською мовою):

"**С**еверный флот – **с**овременный флот;

Тихоокеанский флот – **т**оже флот;

Балтийский флот – **б**ывший флот;

Черноморский флот – **чи** флот, чи не флот" (більш літературно це звучало б як "или флот, или не флот", але в цьому випадку втрачалася іменна частка "чи").

Ці гумористичні позначення флотів дані тут лише з однією метою – показати, що ЧФ оцінювали за бойовими можливостями як найслабкіший та географічно не перспективний.

Справді, у 1991–1992 рр., коли ділилося майно Радянського Союзу між колишні-

ми його республіками, можливості та потенціал ЧФ оцінювалися в 14% від усіх можливостей ВМС колишнього Союзу. І ця цифра була близька до розміру тих відсотків (16%), які, за розрахунками фахівців, мали б відійти до України при поділі майна СРСР. Таким чином, складалися реальні економічні та юридичні підстави для приватизації Україною ЧФ у цілому. Проте цього акта, як відомо, не відбулося і на сьогоднішній день ми маємо те, що маємо, і думаємо лише про те, як прибрати ЧФ РФ із нашої території відразу після 2017 року. Судячи з усього, це буде зробити не легко.

Слід уявляти й те, що від самого початку процесу переговорів РФ з Україною щодо перебування ЧФ на території Криму, Росія задумувала півострів не залишати. На додаток до цього в Україні підігрівалися та ширилися думки й про те, що повністю ЧФ не потрібний Україні, що це дуже багато коштів для оборони з моря та дорого, з огляду і на те, що вже тоді, у 1992 році, 50% всього озброєння та військової техніки ЧФ розцінювалося як таке, яке безповоротно застаріло та має бути списаним.

Крім того, слід визнати, що, особливо в ті початкові роки незалежності, для багатьох українських лідерів, відповідальних, так би мовити, за ідеологію, котрі на перший план висували голий патріотизм і залишали професіоналізм десь у другій п'ятірці показників, було характерним дуже негативне ставлення до діючого тоді командування ЧФ, зокрема, до командувача ЧФ адмірала Касатонова. У ті місяці 1991–1992 років він сам і його заступники часто бували в Києві та в Міноборони України. Вже тоді склалася думка, що якби адміралу Касатонову запропонували посаду заступника міністра оборони України-командувача ВМС ЗС України, можна було б по-іншому вирішувати питання щодо приналежності ЧФ. Та цього не сталося, адже і з Росії уважно стежили за цим процесом, і Касатонов, отримавши високу посаду заступника Головкому ВМС ЗС РФ, поїхав до Москви.

Розпочалися тривалі суперечливі переговори з поділу ЧФ між Україною та Росією. Про це вже багато сказано й надруковано в ЗМІ в плані офіційних і приватних характеристик. Напевно, основним недоліком цього напряму переговорів із Росією була дуже не послідовна, не принципова позиція українських головних – державних "переговірників". Цьому сприяла й часта зміна керівників і відповідальних членів українських делегацій на чергових раундах переговорів.

У результаті, була відсутня єдина стратегічна лінія поведінки, єдиний задум. А в ході власне раундів переговорів, коли вони проходили не в Києві, у динаміці процесу самих домовленостей для перебування консенсусу з тих чи інших питань, нерідко був відсутній оперативний зв'язок із Києвом і владою.

Іноді обставини були сміховинними. Так, один із раундів переговорів у Севастополі в квітні 1994 року (підкреслюємо, у 1994 р., а не в 1991 р.) був пов'язаний із тим, що для української делегації, яка на чолі з Міністром оборони України в кількості двох десятків людей прибула з Києва, не знайшлося місця в українському місті Севастополі, де переночувати. Довелося їхати за 100 км до Ялти, у Партеніт, у суцільному тумані.

На більшості раундів переговорів переважала "політична доцільність", що, безумовно, було неправильно. І тому сьогодні ми є свідками великої маси технічних і юридичних недоопрацювань, що залишилися не вирішеними і виникли тільки після більш професійного вивчення проблеми, але вже через 10 років після підписання угод.

Характерною відмінністю у відносинах влади сторін у переговорах – Росії та України – до членів своїх переговорних команд було те, що всі командувачі ЧФ РФ після чергового етапу переговорів і служби в Севастополі рухалися на підвищення за рангом і за посадою, а всі відповідні керівники – командувачі ВМС України в цей самий час, як правило, знімалися з посад і відправлялися в запас. Так було з першим Міністром оборони України Костянтином Морозовим, так, і ще більш непристойно, – з адміралом Михайлом Єжелем (який командував ВМС України впродовж 4-х років і, по суті, виріс в Україні з капітана 1-го рангу), котрий поплатився за те, що прийняв рішення на користь України, а не на вигоду певного клану. Саме цей показник недовіри до своїх військових, чехарда в змінах командувачів і начальників штабів на тлі власної неграмотності та безпринципності, був характерний і залишається таким для української влади у вирішенні військових питань упродовж останніх 10—12 років, саме тоді, коли готувалася, була підписана та діяла базова угода по ЧФ між Україною і Росією.

Що ж ми маємо сьогодні, у 2008 році, щодо перебування ЧФ РФ на території України? Залишаються не узгодженими технічні питання щодо базування та використання об'єктів навігації, проблема збільшення оплати за оренду, виходячи зі світових стандартів (нині та впродовж усіх років оренди оплата становить близько 100 млн. доларів США на рік) тощо. Ці питання неодноразово були висвітлені в різноманітних ЗМІ.

Принциповими є такі положення. Важко відстоювати національні інтереси, коли в країні найтяжча урядова криза, і між командами президента та прем'єр-міністра триває боротьба за владні повноваження.

Хоча, слід визнати, що позитивним моментом в Україні було те, що три урядові гілки влади: президент, прем'єр-міністр і глава парламенту нарешті зуміли домовитися та підписали документ із проханням про надання Україні Плану дій щодо членства в НАТО (ПДЧ), що в принципі може свідчити і про єдину позицію щодо ЧФ РФ.

Проте, в той самий час, так звана опозиція в особі партії "Регіонів" та її лідерів, у тому числі тих, хто перебуває на державній службі, висловлюються проти одержання ПДЧ та інтеграції України в НАТО, тому очікується, що в них є й ін-

Військові судна Чорноморського флоту РФ перед військово-морським парадом у Севастополі на честь 225-річчя заснування флоту

ша, відмінна від урядової, позиція з ЧФ. А це свідчить про їхню опозицію вже не до проурядових партій більшості, а до позиції держави на міжнародній арені!?

У зв'язку з цим, звичайно, навіть тому політику з країни НАТО, який виступає за підтримку України в одержанні ПДЧ та інтеграції в НАТО, розібратися в такій обстановці і діях української влади практично дуже складно. І все це відсуває Україну як від ПДЧ, так і від НАТО.

Одночасно з цим посилюється тиск на Україну з боку Росії та навіть відверті висловлення її лідерів про неспроможність нашої державності, а також уже неприховане прагнення залишити ЧФ на території України в Криму, у Севастополі після 2017 року.

У зв'язку з цим цікаво проаналізувати позицію Заходу. Західні політики досить оптимістично висловлюються з цього приводу на користь України, наголошуючи на тому, що ні той загрозливий тон, який звучав під час Бухарестського саміту з боку Росії, ні наступні заяви не мають для НАТО ніякого політичного значення. НАТО та країни, які входять в Альянс, засуджують будь-які заяви з обмеження державного суверенітету України та вважають це дестабілізуючим і контрпродуктивним кроком із боку Росії. І взагалі про висловлення Лужкова щодо "повернення" Криму, вони кажуть відверто, що це безглуздя.

Україні ж, навіть з урахуванням підтримки Заходу, усе ж варто бути уважною та пильною у відносинах із Росією, адже ми ще не в НАТО, тим паче, що заяву Лужкова було підтримано керівництвом проурядової фракції в російської Думі, де далі офіційно розглянули це питання. Та далі – більше: 4-го червня Держдума РФ запропонувала президенту та уряду розглянути питання про вихід Росії з Договору про дружбу, співробітництві та партнерство з Україною у випадку реалізації плану офіційного Києва зі вступу в НАТО.

Реально ж черговий вибух гніву щодо України з боку Росії викликаний тим, що в Москві був переданий російській стороні проект меморандуму про підготовку до виведення ЧФ з української території. Хоча, як відомо, цьому акту передувала й заява посла РФ в Україні Черномирдіна, який укотре декларативно підтвердив, що в 2017 році Росія залишить Севастополь та інші військові містечка, які сьогодні використовує російський Чорноморський флот. Проте, слід уявляти, що процес виведення флоту, хоч би який нечисленний він був би, вимагає належної підготовки. Створена та функціонує спеціальна підкомісія з питань функціонування і тимчасового перебування ЧФ РФ в Україні. Вона працює, адже необхідно заздалегідь продумати багато деталей саме для того, щоб уникнути проблем: зокрема, гуманітарні, оскільки йдеться про живих людей, про їхні сім'ї; технічні, тому що це велике військове з'єднання; екологічні, оскільки в Севастополі сконцентровано велику кількість зброї, і не можна допустити ще однієї Новобогданівки.

Україна порушила питання про підготовку до виведення ЧФ за десять років до закінчення строку дії угоди ще й тому, що Росія не готується залишити Крим у 2017 році й робить це демонстративно. Це підтверджують не тільки численні висловлення як офіційних високопоставлених, так і не офіційних осіб, а й концептуальна позиція держави, а саме той факт, що в Росії розроблена та діє "Морська доктрина РФ на період до 2020 року", у якій не передбачено передислокації ЧФ на свою територію.

Поставимо в зв'язку з цим провокаційне запитання: чи можна реально, не на словах, а на ділі, підготувати за межами Криму, на російській території повноцінну по мінімуму базу для перебування та функціонування невеличкого ЧФ?

Відповімо, можна, але тільки це будівництво обійдеться державі дуже дорого. Чи розпочаті такі масштабні роботи де-небудь на узбережжі Чорного моря на території Росії? Ні, не розпочаті й, судячи з усього, у планах Росії такі завдання і не стоять. На нашу думку, вони не розпочаті не лише тому, що це дорого, а й тому, що немає сенсу це робити для флоту, який для Росії давно втратив своє оперативно-стратегічне значення й у перспективі нічого масштабного представляти не може, тому що Чорне море – закрите внутрішнє і вихід із нього надійно контролюється країною-членом НАТО.

Чорноморський флот – це сьогодні політичний козир Росії в Чорному морі. У Росії, якщо розумно оцінювати ситуацію, все це розуміють. І, якщо ще торік були заяви російських керівників про те, що певне, найближ-

Швартування корвету ВМС України "Луцьк", що повернувся з бойового чергування у Середземному морі, на причалі у Курячій бухті Севастополя 15 грудня 2007 р.

чим часом Чорноморський флот буде знижений у статусі до флотилії, що у свою чергу, має свідчити про наміри Росії знизити рівень мілітаризації регіону Чорного моря, то в нинішньому 2008 року політика щодо ЧФ змінилася на 180 градусів, а саме: головнокомандувач ВМС Росії адмірал Володимир Висоцький виступив із заявою по Чорноморському флоту, в якій "відверто" пообіцяв, що Росія планує збільшити кількість кораблів у складі ЧФ до 100 (!) (нині в складі флоту налічується 35 кораблів за чисельності особового складу до 25 тисяч чоловік). Звичайно, політично така заява – це робота головкому на посаді як політика, але не як професіонала-адмірала. Зрозуміло, що ця заява спрямована, насамперед, на підтримку ідеї залишити ЧФ РФ на території України з боку проросійськи налаштованих жителів Севастополя та російськомовного населення Криму. Однак, думаю, що жодний офіцер, жодний прапорщик чи старшина ЧФ РФ не може повірити словам адмірала, тому що тверезо уявляє ситуацію з вартістю та реальними можливостями Росії щодо цього. Ось тільки кілька прикладів із життя ЧФ РФ: від моменту розпаду Радянського Союзу ЧФ одержав лише одну нову бойову одиницю – малий ракетний корабель на повітряній подушці "Самум"; за оцінками фахівців, у найкращому випадку за фінансовими та іншими можливостями ЧФ може одержати до 2017 року один, два сторожових кораблі. І все!

Україна, у свою чергу, прагнучи одержати ПДЧ і надалі інтегруватися в НАТО, стала досить активно і предметно займатися питаннями підготовки до відходу в 2017 році ЧФ РФ із її території. При цьому, оцінюючи питання безпеки, в Україні аналізують, що ступінь загальної безпеки в регіоні, як такий, не порушиться, якщо ЧФ із усіма своїми основними комунікаціями буде перебазований також на узбережжя Чорного моря, але на три сотні кілометрів на Схід, на свою російську територію. Фахівці в галузі військових оперативно-стратегічних оцінок у країнах регіону та й у Росії це розуміють. Це, звичайно, зрозуміло й фахівцям і керівництву НАТО, тому вони і не бачать серед умов для вступу України в Альянс обов'язковий відхід ЧФ РФ із її території. Та саме цю умову вимагає від РФ виконати до 2017 року Україна, керуючись відповідною міждержавною угодою, і уважно оцінюючи можливі реальні наслідки для своєї національної безпеки, сепаратистську політику Росії в Севастополі та Криму, що посилюється. В Україні вже склалося стійке розуміння того, що перебування ЧФ РФ і пролонгація цього після 2017 року може призвести до втрати Україною не тільки Севастополя, а й Криму. Водночас, позиція та наполегливість України заслуговують на повагу у світі. У Росії роблять вигляд, що цього не розуміють,

У результаті виходить картина, коли політична обстановка в нашому регіоні Європи на початку XXI століття складається таким чином, що вакуум безпеки в районі Чорного моря зберігається. І головна причина цього – імперські великодержавні амбіції Росії. Думаю, що РФ тут перестаралася, переграла сама себе в агресивності щодо, насамперед, України та Грузії, які, по суті, змушені шукати підтримку в третьої сторони. У даному випадку це виражається в прагненні цих країн одержати сигнал із боку євроатлантичного співтовариства у формі надання Плану дій щодо набуття членства в НАТО. І далі завзято трудитися в цьому напрямі для того, щоб надалі стати повноправним членом відповідних об'єднуючих європейських і євроатлантичних структур безпеки.

Флагман українських Військово-Морських сил фрегат "Гетьман Сагайдачний" біля причалу в Курячій бухті в Севастополі. Фрегат у травні вийшов у Середземне море на повну чотиримісячну бойову службу.

P.S. Висловлені в аналізі оцінки щодо обмежених можливостей ЧФ РФ і відсутності змін у загальній обстановці безпеки у випадку перебазування флоту на свою територію, хоча й очевидні, але потребують, безумовно, серйозних досліджень і доказів. Треба, щоб такий підхід став вагомим аргументом у доказі необхідності відходу ЧФ з України. Тому, думаю, що час уже в Україні залучати для роботи в цій військово-політичній галузі військових фахівців із Генштабу, командування ВМС та інших структур, які разом із дипломатами з МЗС професійно готували відповідні документи та відповідально відстоювали би інтереси України.

Червень 2008

Липень, 2008 рік

Морський бій
(мал. Петра Сігути, конкурс карикатури "Карлюка")

Українсько-російські парадоксальні відносини

Олексій ПОЛТОРАКОВ, кандидат політичних наук, кафедра глобальних і регіональних систем Дипломатичної академії України при МЗС України

Створення Робочої групи високого рівня (на чолі з Секретарем РНБО України Р. Богатирьовою) з питань відносин з Російською Федерацією слід вважати доволі нестандартною подією — передусім зважаючи на її геостратегічний контекст.

Так, у геополітичному сенсі на українсько-російські відносини суттєво вплинув російсько-грузинський конфлікт, в якому українська влада (в особі глави держави) зайняла *de jure* "прогрузинську" (а *de facto* "антиросійську") позицію.

У геоекономічному сенсі безпрецедентна фінансово-економічна криза світового масштабу не тільки суттєво погіршила стан цілих галузей української промисловості (зокрема, металургії), а й ускладнила переговорні позиції української сторони (яка постала перед фактом неможливості швидкого погашення заборгованості, яка сягала кількох мільярдів доларів) на чергових "газових перемовинах" — не допомогло навіть масштабне падіння світових цін на нафту (до яких опосередковано прив'язана світова ціна на газ).

У геокультурному сенсі крайня політизація таких питань, як проблематика Голодомору 1932–1933 рр., виведена на загальносвітовий (зокрема, ООНівський) рівень, яка негативно сприймається російською стороною, також сприяє загостренню проблемних питань соціогуманітарної складової відносин.

Потенційно негативному розвитку нині сприяє міжнародна ситуація, яка характеризується: по-перше, своєрідним "затишшям" політики Заходу по відношенню до регіону СНД (показовими є відмова НАТО від надання Україні та Грузії участі в ПДЧ та ЄСівська пропозиція Україні „посиленого сусідства" замість Угоди про асоціацію), а по-друге – намірами Заходу активізувати політико-економічні переговори з Росією (та готовністю йти заради цього на певні політичні поступки) тощо. За таких обставин західна спільнота навряд чи піде на загострення відносин із РФ заради підтримки інтеграційних ініціатив України. Адже остання сприймається більшістю країн Заходу як "не готова" до посилення інтеграції не тільки в ЄС, а й в НАТО.

У результаті комплексне протистояння України та Росії, яке нині дещо переважає не менш комплексне співробітництво, вже можна розглядати в термінах „парадигмальних війн" (категорія, що активно використовується російськими суспільствознавцями-міжнародниками) – тобто нових форм протистояння, де домінують ідеологічна (політико-пропагандистська), ціннісна („геокультурна", цивілізаційна) та суміжні складові.

У такому масштабному контексті ініціативу створення „Групи високого рівня" як нової владно-політичної структури можна вважати черговою спробою якщо не покращення, то хоча б протидії погіршенню відносин зі стратегічним партнером.

Однак, парадоксальність такого варіанта полягає в уже досить тривалому існуванні такої структури, як Українсько-російська міждержавна комісія (т.зв. „Комісія Ющенко–Медведєв"), цілі та завдання якої „перекривають" цілі та завдання новостворюваної структури.

Отже, уже нині можна стверджувати, що такі кроки, як створення „спецгрупи", свідчать про те, що в рамках інституційних каналів українсько-російської комунікації, які функціонують переважно формально, на рівні вищої влади не відбувалося принципового вирішення геостратегічних проблем українсько-російських відносин. Тому на даний момент в українсько-російських відносинах є цілий "пакет" принципових проблем, що вимагають якнайшвидшого вирішення. До таких лише в політико-економічній площині належать:

- антидемпінгові розслідування (сталь), непрозора боротьба за українські прибуткові галузі, купівля українських підприємств і тим самим згортання українського виробництва (шляхом закриття підприємств);
- загрози підвищення цін на пальне нафтопереробними заводами, де переважна кількість акцій (понад 60%) перебуває в руках російських підприємців (за експертними даними, російський бізнес на Україні нині контролює більш як 80% ринку ПСМ);
- квотування та ліцензування української продукції;
- конкуренція українських і російських товарів, послуг, робочої сили в просуванні на світовий ринок;
- потенційна загроза здійснення Україною перешкод на шляху до просування РФ у СОТ, що вкрай негативно сприймається Росією;
- згортання кооперації (на

До пам'ятника Тарасові Шевченку в Москві

рівні таких масштабних проектів, як літак Ан-70 тощо) та паралельне зростання конкуренції в сегменті військово-промислового комплексу;

• конкуренція за отримання коштів від міжнародних фінансових структур за умов світової фінансово-економічної кризи.

Тобто попри те, що за підсумками роботи в рамках "Великого договору" між РФ і Україною, підписаного 10 років тому, сторони зазвичай досягають „непоганих результатів" в економічній сфері (товарообіг між країнами на сьогоднішній день сягає десятків мільярдів доларів США), політико-економічний діалог, а тим паче політичне „порозуміння" між лідерами двох держав відсутнє – як на президентському, так і на урядовому рівнях.

Іншими словами, замість декларованої "економізації (зовнішньої) політики" йдеться про "політизацію (зовнішньо-) економічної діяльності". І така ситуація більш ніж сприяє тому, щоб ті питання, які формально залишаються економічними (наприклад, тісно прив'язана до світової кон'юнктури ціна на енергоресурси), стає політичною картою, яку, до того ж, сторони не спроможні ефективно розіграти.

Висновки

Події останніх часів у сфері українсько-російських відносин свідчать, що, попри декларативні „поліпшення" та ті перспективи, які начебто відкриваються завдяки таким структурам, як Група високого рівня чи Міждержавна комісія тощо, дані відносини перебувають у перманентному стані балансування на межі погіршення – причому, практично в усіх площинах (політичній, економічній, соціально-гуманітарній тощо) та вимірах (суто двосторонньому, субрегіональному, регіональному тощо). Внаслідок збереження подібного курсу, українсько-російські протиріччя вже потроху досягають тієї фази, яку можна назвати „системною кризою".

Домінуючими проблемами наших відносин на перспективу є проблеми переважно внутрішнього характеру – складна соціальна-економічна ситуація, непрості суспільно-політичні процеси, а в окремих випадках – високий конфліктогенний потенціал окремих проблемних питань (починаючи від „статусу російської мови" і закінчуючи відносинами з НАТО).

Проте, без налагодження взаємовигідних відносин справді „стратегічного партнерства" з близькою територіально, але водночас, ментально „віддаленою" Росією, важко буде реалізувати нашу стратегічну мету – міцно зайняти гідне місце в європейсько-євразійському мегарегіоні. Тому абсолютно природними видаються наполегливість і домінуючі настрої на активний суспільно-політичний діалог з наболілих питань сьогодення.

Ситуації суттєво сприяло б прийняття – на підставі оновлених „Основних засад зовнішньої політики України" – такого політико-правового документа, як Стратегія відносин України з Росією (на національному рівні) чи Стратегія українсько-російських відносин (на двосторонньому рівні). Елементом закріплюваної подібними документами комплексної ефективної стратегії українсько-російських відносин може стати "асиметричність відносин". Попри те, що така політика має успіх у рамках єдиних ціннісних просторів, використання окремих підходів дозволить Україні не лише „вирівняти" відносини Києва з Москвою, а й перейти від переважно „реактивних" сценаріїв (виявом яких є створення таких структур, як згадувана група) до сценаріїв „проактивних". Подібна „гра на випередження" дозволить рухатися від врегулювання конфліктних ситуацій, які досить регулярно виникають у відносинах Києва та Москви, до запобігання, та навіть уникнення їх. Акцент будуватиметься на довгострокових взаємовигідних відносинах з РФ, створенні відповідної сприятливої атмосфери. При цьому пріоритет віддається стратегічним інтересам, а не короткотерміновим політичним вигодам.

Разом із Групою високого рівня щодо відносин із РФ, не менш доцільним вбачається створення „групи українсько-російської довіри" („групи комунікаторів") із нерадикальних представників експертного співтовариства (академічних та науково-аналітичних установ) і політичного істеблішменту (дипломатів, політиків, парламентаріїв) обох країн. Такий владно-експертний тандем може стати суттєвим чинником покращення традиційно непростих взаємин і може в перспективі стати тією „дискретною структурою", за допомогою якої вдалося б вирішити принаймні ті проблеми, які пов'язані переважно не з об'єктивними (геоенергетичною взаємозалежністю тощо), а з суб'єктивними (які лежать у площині історичних міфів та ідеологічних стереотипів) чинниками розбудови українсько-російських відносин.

Січень, 2009 рік

Російська гуманітарна стратегія для пострадянського простору

Олександр ДЕРГАЧОВ, провідний науковий співробітник Інституту політичних і етнонаціональних досліджень НАН України імені І.Ф.Кураса

Багатоплановий вплив Росії на внутрішні процеси в Україні є очевидним. Донедавна він був менш помітним і навіть здавався органічним, адже Україна копіювала російську модель суспільно-політичного розвитку, а її керівництво в усіх принципових питаннях національної стратегії йшло у фарватері курсу Кремля. Події 2004–2005 рр. дали імпульс пошуку Україною власного шляху розвитку, зокрема, з урахуванням європейського досвіду. За цих умов вплив російського чинника стає особливо суперечливим, а сам він перетворюється на інструмент внутрішньої політичної та ідейної боротьби. Водночас, перебіг цієї боротьби визначається незавершеністю процесів національної та цивілізаційної самоідентифікації, отже, й позиціюванням двох держав і двох народів один до одного. Так, 65,8% українців і 51,7% росіян вважають, що Україна та Росія мають бути незалежними, але дружніми державами – з відкритими кордонами, без віз та митниць. Прибічників відносин так, як з іншими країнами, – із закритими кордонами, візами, митницями в Україні 16,8%, у Росії – 23,8%, ще 15,5% та 13,3% відповідно дотримуються тієї думки, що дві держави мають об'єднатися (дані Центру Юрія Левади (Москва). На запитання «Яким чином Росія будує свої відносини з сусідніми країнами, які раніше входили до складу Радянського Союзу?» відповіді українців розподілилися наступним чином: «На основі принципів рівноправності та поваги суверенітету цих країн» – 30,0%; «прагне домінувати на пострадянському просторі й включити ці країни до сфери свого впливу» – 51,5%, «важко відповісти» – 18,6%. Водночас, в Росії спостерігається посилення антиукраїнських настроїв. Так, на «тестове» запитання: «Як Ви вважаєте, хто більш недружньо ставиться до іншої сторони?», варіант «Росія – до таких країн, як Естонія, Польща, Грузія, Україна» обрало 3% опитаних, варіант – ті самі країни до Росії, – 78%, варіант «й ті, й інші рівною мірою», – 10%. Брак толерантності, нерозуміння прагнення сусідніх народів до повноцінної незалежності дуже утруднюють становлення конструктивних взаємовигідних відносин із Росією. Влітку 2008 року – одразу після грузинсько-російського конфлікту – 38% опитаних «Левада-центром» громадян визнавали, що зовнішня політика України представляє загрозу національним інтересам Росії. Загалом, при тому, що суспільні настрої в двох країнах зберігають багато спільного, у взаємному баченні очевидною є принципова відмінність: в Україні альтернативою є розвиток повноцінного національного проекту, або якийсь варіант реінтеграції, для Росії, – вибір між власне національною або імперською самоідентифікацією. Російська державна політика спрямована на реалізацію другого варіанта.

Росія в останній період вступила в період визначеності. Цілком утвердилася парадигма її сучасного етапу еволюції, яка поєднує великодержавність, націоналізм, особливий цивілізаційний шлях. У Кремлі віднайдено особливу модель керованої «суверенної демократії», базовану на особливому статусі чиновництва, приниженій ролі права, яка цілком очевидно віддаляє країну від європейської спільноти. Такий курс повністю утвердився і так чи інакше підтримується всіма впливовими політичними силами. У деяких важливих аспектах національного розвитку сучасна Росія спирається на авторитарне державницьке минуле, що так само відрізняє її від України. Питання про переосмислення імперського минулого, історичну відповідальність, необхідність якісного оновлення відносин з найближчими сусідами у Москві навіть не виникло. Остаточно склалося й відповідне бачення своєї геополітичної ролі, принципи та стиль ведення зовнішніх справ. Слід мати на увазі, що Кремль почав форсувати проект «нової Росії» як виразно окремого світу переважно через те, що виявився неспроможним посісти престижне місце в євроатлантичній спільноті. Адже для цього були потрібні значні модернізаційні зусилля і, зокрема, такі суспільно-політичні перетворення, які передбачають появу якісно нового політичного класу. В Росії перехід від перебудованої до європейської демократії виявився неможливим. На відміну від країн ЦСЄ, Балтії, суспільство не вимагало, а еліта не прагнула до такого шляху національного розвитку. В держави, яка має надзвичайно великий вплив на пострадянський простір, цілком утвердився квазідемократичний режим із пануванням держави над суспільством і особливою роллю бюрократії та клановоолігархічних угруповань. Такий характер влади виз-

начає спрямованість, якісний зміст російського впливу на пострадянський простір. Кремль спромігся спрямувати, за словами Дмитра Тереніна з Московського центру Карнегі «постімперську хвилю націоналізму в русло консервативної державницького патріотизму». Якщо казати про Росію та Україну, то до суттєвих розбіжностей у тенденціях суспільно-політичного розвитку додалися серйозні проблеми паралельного існування і підтримання належного рівня співпраці та сумісності стратегічних зовнішньополітичних інтересів.

Чинник Росії для України, надзвичайно значимий через об'єктивні причини, ще більше посилюється штучно. Він не обмежується інтересами та діями самої Росії, а доповнюється «прикладом Росії», використанням її як опори правлячою елітою та «ілюзією Росії» як останньою надією знайти просте та швидке вирішення повсякденних негараздів. Російський чинник є дуже помітним у внутрішніх процесах в Україні. Країна успадкувала чимало важких проблем, які ускладнюють досягнення внутрішньої консолідованості. Переважно це соціокультурні та етнонаціональні проблеми, що склалися історично. Вони щільно пов'язані з формуванням території країни та її тривалим перебуванням у складі державних утворень імперського типу. Такі проблеми можуть й мають бути вирішені в результаті природного самостійного розвитку. Водночас, такий розвиток, який забезпечує органічну цілісність держави, не є просто справою часу, адже природний хід історії не є об'єктивно обумовленим. Він стає можливим за умови національно-політичного самовизначення громадян, поєднання зусиль еліти та устремлінь мас. Самоідентифікація українських громадян, їх ціннісні уподобання все ще значною мірою відрізняють їх від більшості європейців, адже мають, по-перше перехідний характер, по-друге, – не позначені виразним напрямом еволюції (як, наприклад у деяких балканських країнах, де так само існує проблема незавершеності національної самоідентифікації).

Націленість Росії на розгортання власного цивілізаційного проекту дедалі більше стає причиною поглиблення суспільно-політичних розбіжностей між нею та її сусідами. У разі посилення відповідних акцентів в політиці Москви це може мати особливо глибокий суперечливий вплив на східнослов'янський простір. Зміст політики Москви щодо пострадянських сусідів передбачає не узгодження інтересів, а підпорядкування їх її стратегії. Сучасна Росія має за мету вести самостійну глобальну гру й відмовляється від інтеграції в Європу. Російський патріотизм переважно ґрунтується на протистоянні Заходу. Його традиційним цінностям протиставляється оригінальне бачення засад світоустрою та суспільно-політичної організації на національному рівні. Три чверті росіян, опитаних Центром Юрія Левади, вважають, що Росія – це «євразійська держава, що має самостійний шлях розвитку». При цьому загострюються відносини як з геополітичними опонентами, так і з сусідами, відбувається викривлення масової свідомості. Зростання негативного ставлення до себе відчувають не тільки українці.

Традиції домінування, великодержавна ментальність переважної більшості політичної еліти, так само, як і значний потенціал держави окреслюють масштаби та інтенсивність впливу Росії на Україну. При цьому в Москві готові запропонувати теоретичне обґрунтування особливих відносин з Києвом на вибір. Так в «Огляді зовнішньої політики» за 2007 р., стверджується: «Запорукою лідерства Росії на просторі СНД могло б бути створення привабливої для партнерів реалістичної моделі еволюційного переходу до повноцінного ринку та демократії». Далі ще цікавіше: «У нас є підстави виходити з того, що «європейський вибір» Росії поділяється суспільством і політичними елітами інших держав Співдружності. Шлях досягнення цієї мети слід доводити власним прикладом». Не зовсім ясно про який європейський вибір Росії йшлося у цьому випадку, той, який передбачав для колишніх республік можливість рухатися до Європи разом із Росією, або імітував запрошення будувати разом із Москвою «другу Європу».

За два роки після розпаду СРСР погляд, наміри та підходи Москви щодо СНД полягали в наступному, як свідчить текст основних положень Концепції зовнішньої політики Російської Федерації, затверджені Розпорядженням Президента РФ Б.Єльциним від 23 квітня 1993 року: «Росія підтримує гнучкий «різношвидкісний» підхід до форм організації та функціонування Співдружності, що припускає у випадку неготовності тих чи тих партнерів до співпраці у певних сферах, розвиток поглибленої взаємодії за участі лише зацікавлених держав СНД. ...Враховуючи важливість взаємин з Україною, Білоруссю і Казахстаном, необхідно вести справу до вироблення з цими державами повномасштабних політичних угод в першу чергу. ...Збереження і розвиток єдиного економічного простору на території колишнього СРСР. ...Сусідні держави в прилеглих регіонах ведуть власну лінію, помітно намагаючись використати розпад СРСР для зміцнення своїх позицій, і в окремих випадках і для реалізації планів формування широких спільнот під національним чи релігійним прапором із залученням колишніх союзних республік. З одного боку, реалізація таких планів може зашкодити безпеці Росії, її економічним інтересам, приховує в собі небезпеку формування політичних і соціальних умов, які провокуватимуть масову втечу росіян із колишніх республік на територію власне Росії». У Концепції національної безпеки 1997 р. знайдемо також такі тези: «До числа факторів, які посилюють загрозу зростання націоналізму, національного та регіонального сепаратизму, належать масова міграція та некерований характер відтворення робочої сили в ряді регіонів країни. Основними причинами цього є

наслідки розпаду СРСР на національно-територіальні формування, провали національної та економічної політики як в Росії, так і в державах-учасниках Співдружності незалежних держав, розповсюдження та ескалація конфліктних ситуацій на національно-етнічному ґрунті. ...Загроза виникнення чи загострення в державах-учасниках Співдружності незалежних держав політичних, етнічних, економічних криз, здатних загальмувати чи зруйнувати процес інтеграції, набуває для нашої держави особливого значення».

Новий стратегічний документ, – Концепція зовнішньої політики Російської Федерації, що виник на старті президентства Володимира Путіна не вніс кардинальних змін у політику РФ на пострадянському просторі, але містить важливі нові нюанси. В ньому зазначалося: «Пріоритетним напрямом зовнішньої політики Росії є забезпечення відповідності багатосторонньої та двосторонньої співпраці з державами – учасниками СНД завданням національної безпеки країни. Натиск робитиметься на розвитку добросусідських відносин і стратегічного партнерства зі всіма державами... Практичні стосунки з кожним з них необхідно будувати з урахуванням зустрічної відкритості для співробітництва, готовності належним чином враховувати інтереси Російської Федерації, зокрема, в забезпеченні прав російських співвітчизників. ...Російська Федерація домагатиметься адекватного забезпечення прав і свобод співвітчизників в державах, де вони постійно проживають, підтримувати та розвивати всесторонні зв'язки з ними та їх організаціями...» Чинна Концепція зовнішньої політики схвалена вже новим Президентом Дмитром Медведєвим окреслює кілька напрямів діяльності Російської Федерації на міжнародній арені, які безпосередньо зачіпають національні інтереси України. Серед них – активна цілеспрямована ідеологічна та гуманітарна діяльність у межах якої, Росія «як багатонаціональна і багатоконфесійна держава, сприяє діалогу та партнерству між культурами, релігіями й цивілізаціями, послідовно проводить цю лінію в рамках ООН, ЮНЕСКО, ОБСЄ, Ради Європи та інших міжнародних і регіональних організацій, у контексті співпраці з Організацією Ісламської конференції; підтримує відповідні ініціативи громадянського суспільства, активно взаємодіє з Руською православною церквою та іншими основними конфесіями країни».

В аналітичному огляді «Росія і світ: 2008. Економіка і зовнішня політика. Щорічний прогноз», підготовленому Інститутом світової економіки та міжнародних відносин РАН, Торговельно-промисловою палатою РФ, Фондом перспективних досліджень та ініціатив, зазначається: «Для Росії в недалекій перспективі відносини з Україною не містять інтеграційної альтернативи, і тому потребують лише комплексного врахування всіх факторів, включно з культурно-історичним, релігійним, міграційним, і здорового прагматизму в реалізації національних інтересів». Після Президентських виборів 2004 р. в Україні Росія втратила такий зручний і ефективний важіль впливу, як особливі стосунки між авторитарними правителями. Подальші спроби впливати на формування української влади, як засвідчили події 2006–2008 рр., не можуть привести до відтворення колишніх механізмів взаємодії політичних режимів і забезпечення російських інтересів. За цих умов основою російської стратегії щодо України стали обмеження її можливостей на шляху до європейської та євроатлантичної інтеграції та всіляке підтримання русофільських настроїв серед українських громадян. Найбільш чітко це виявляється в питаннях геополітичних трансформацій. Москва наполегливо докладає зусиль для збереження свого переважного політичного впливу на пострадянському просторі. І якщо воєнно-політична інтеграція не набула бажаної динаміки та масштабів, то протидія виникненню альтернатив наразі дають результати. Зазначимо, що Володимир Путін категорично заперечив можливість входження України до складу Росії. «Ні, звичайно. Та ми цього й не прагнемо», – сказав він. «Ми не бажаємо більше нікого включати до складу Росії, тому що для нас це тільки додаткове економічне навантаження. ...Може йтися тільки про економічну інтеграцію, а нав'язування якихось нових державних утворень є цілком безглуздим, якщо на то немає волі власно народу тієї чи іншої країни».

Дедалі більшої ваги набуває так званий гуманітарний сюжет. Його лейтмотив – активне використання механізмів захисту прав співвітчизників. Показовим є розширене трактування Москвою цієї проблеми як щодо її масштабів, так і з в аспекті теоретичного обґрунтування. В Посланні Федеральним зборам у квітні 2005 р. Президент Путін констатував: «...крах Радянського Союзу був найбільшою геополітичною катастрофою століття. Для російського ж народу він став справжньою драмою. Десятки мільйонів наших співгромадян і співвітчизників опинилися за межами російської території». Міністр закордонних справ Сергій Лавров, зокрема, пропонує таке бачення цього питання: «Люди, які мешкають у конфліктних регіонах на пострадянському просторі, не через свою вину опинилися в «сірій зоні», часто-густо так і не ставши громадянами держав, які виникли внаслідок розпаду СРСР».

Детальніша трактовка російського курсу міститься в статті статс-секретаря, заступника Міністра закордонних справ Григорія Карасіна. Він пише: «Буремні й драматичні для Росії 1990-ті роки стали періодом призвичаювання всіх нас до нового суверенітету. Серед найважливіших постало питання про відповідальність Росії за тих близьких їй людей, які всупереч їх волі залишилися на території колишніх радянських республік. На початку нового XXI століття туман невизначеності розвіявся і стало очевидним, що новій Росії слід швидко вирішувати, як поводитися в цій дуже непростій та важливій гуманітарній сфері. Зміцнилося політичне розуміння, що відповідальний підхід до російських співвітчизників, налагодження партнерства з тими, хто духовно пов'язаний з Росією, є моральним обов'язком нашої держави. Поза Росією нині мешкає не менш як 30 млн. наших співвітчизників. Це ті, хто, опинившись за межами Вітчизни в результаті політичних потрясінь, війн і конф-

ліктів, тем не менш вважають свою долю пов'язаною з долею Росії, хто, незалежно від національності, є носієм російської культури, вважає рідною мовою російську та не уявляє себе поза російськомовним простором».

Можна погодитися з оцінкою британського фахівця з українського питання Тараса Кузьо: «Положення «доктрини Путіна» про право Росії втручатися у внутрішні справи держав, де є великі російськомовні меншини, становить пряму загрозу для України, Латвії та Естонії». У чинній Концепції зовнішньої політики Російської Федерації цьому питанню надається особливого значення і виписується кілька аспектів. Зокрема, ставиться завдання «захищати права та законні інтереси російських громадян і співвітчизників, які мешкають за кордоном, на основі міжнародного права та чинних двосторонніх угод, розглядаючи багатомільйонну російську діаспору – Російський світ – як партнера, зокрема, у справі розширення і зміцнення простору російської мови та культури; сприяти консолідації організацій співвітчизників у цілях ефективнішого забезпечення ними своїх прав в країнах проживання, збереження етнокультурної самобутності російської діаспори та її зв'язків з історичної Батьківщиною, послідовно створювати умови для сприяння добровільному переселенню до Російської Федерації тих співвітчизників, хто зробить такий вибір; сприяти вивченню і розповсюдженню російської мови як невід'ємної частини світової культури і інструмента міжнаціонального спілкування».

У Концепції подальшого розвитку СНД зазначається: «Гуманітарне співробітництво – найважливіший елемент взаємодії, який дозволяє у повному обсязі задіяти людський фактор у міждержавних відносинах. Серед основних його завдань – подальший розвиток спільних освітнього, наукового, інформаційного та культурного просторів, охорони здоров'я, спорту й туризму, максимальне залучення у гуманітарне співробітництво всіх держав – учасників. Розширенню гуманітарного простору СНД слугуватиме активізація народної дипломатії, залучення в гуманітарну співпрацю широкого круга потенційних партнерів, включно з бізнес-колами і неурядовими об'єднаннями. Важливу роль у вирішенні завдань гуманітарної співпраці відіграють мови держав – учасників СНД і російська мова як фактор міжнаціонального спілкування на просторі СНД». Водночас, у Москві налаштовані активно діяти й на інших гуманітарних напрямах, просуваючи своє бачення історії, ціннісних орієнтацій та цивілізаційних констеляцій. На це, зокрема, спрямовані такі положення Концепції зовнішньої політики Росії: «твердо протидіяти проявам неофашизму, будь-яких форм расової дискримінації, агресивного націоналізму, антисемітизму та ксенофобії, спробам переписати історію і використовувати її в цілях нагнітання конфронтації та реваншизму у світовій політиці, піддати ревізії результати Другої світової війни. ...Росія активно сприяє розвитку взаємодії держав – учасників СНД в гуманітарній сфері на основі збереження і примноження спільної культурно-цивілізаційної спадщини, яка за умов глобалізації є важливим ресурсом СНД у цілому і кожної держави – учасниці окремо. Особлива увага приділяється підтримці співвітчизників, які мешкають у державах – учасниках СНД, узгоджено на основі взаємності ...захисту їх освітніх, мовних, соціальних, трудових, гуманітарних та інших прав и свобод». На виконання Концепції МЗС Росії постійно приділяє увагу відповідним аспектам двосторонніх відносин, констатує, що «немало негативних явищ накопичилося у гуманітарній сфері. Йдеться про спроби української влади переглянути в антиросійському дусі нашу спільну історію, героїзувати посібників фашизму. Ущемляються права російськомовного населення України, проводиться цілеспрямована лінія на витіснення російської мови з суспільного життя країни, науки, освіти, культури, засобів масової інформації». Член Генеральної Ради партії «Єдина Росія», голова комітету Державної думи у справах СНД і зв'язків із співвітчизниками Андрій Кокошин, схвалюючи значну увагу, яку приділена питанням культури у президентському Посланні Федеральним Зборам, підкреслив, що вони мають «справді величезну роль у забезпеченні реального суверенітету Росії» і що «У Росії є яскраво виражена культурно-цивілізаційна ідентичність, необхідна для набуття статусу сучасної великої держави».

У передвиборній програмі 2007 р. Всеросійської політичної партії «Єдина Росія» під назвою «План Путіна – гідне майбутнє великої країни» зазначається: «Ми будуємо державу, здатну відстояти свій суверенітет, захистити по всьому світу права та інтереси своїх громадян і співвітчизників (підкреслено в оригіналі. – **Авт.**). Позиція партії влади, зрозуміло, не додає плюралізму. Проте, в партійному форматі діяльності є більше місця для відвертості. Так, теоретичні напрацювання, які використовуються в Центрі партійного навчання та підготовки кадрів «Єдиної Росії», свідчать про цілковитий цинізм нової російської ідеології, про налаштованість на історичний реванш, успадкування від СРСР права на соціально-політичний експеримент під гаслом «Великої Росії», на цілком більшовицьку «боротьбу за уми».

Найбільш детально ідеологія для великої держави викладена в так званій Російській доктрині, яка не є офіційним документом, але концентрує настрої активних прибічників особливого шляху та месіанської ролі Росії. Доктрина передбачає перетворення Росії «на світову державу і центр протяжності східнослов'янських земель, штучно розділених у 1991 році». Далі «Офіційно проголошується концепція **простору Історичної Росії** (виділено в оригіналі. –**Авт.**), тобто природного ареалу російського миру

(сьогоднішня РФ плюс російські етнічні анклави – Таврія, Новоросія, Нарвська область, Латгалія, Південний Сибір, Підкарпатська Русь, а також території комплементарних етносів – білорусів, східних українців, закарпатських русинів та ін.). Росія висуває претензії там, де раніше відмовлялася від претензій, вказує на спірні питання там, де раніше їх прагнули завуалювати, нарешті, бачить проблему катастрофічного розпаду єдиної держави там, де колись пропонувалося бачити так зване цивілізоване розлучення. Інакше кажучи, Росія стає на шлях російської іреденти: ідеології **повернення і возз'єднання** (виділено в оригіналі. – **Авт.**) тих територій історичної Росії, на які в неї є історичне і моральне право та які є практичний сенс повертати. Переваги возз'єднання, основане на історичних традиціях державного будівництва і міжнародному праві, завжди і явно переважають усі можливі втрати. Для Росії це стосується передовсім Білорусі, України та Казахстану» *(Русская доктрина. Раздел III. Русское государство. Глава 4. Геополитический сдвиг)*.

Попри масштабні концептуальні напрацювання, очевидно, що політика Росії щодо України все ще не набула цілісності та виразної акцентованості. Застосовуються загальні схеми, вироблені для «близького зарубіжжя». У ній бракує індивідуального підходу і належного врахування багатоманітних і суперечливих українських реалій. З іншого боку, примітивізація підходів є наслідком гіперболізації ролі Заходу. Антизахідництво як спосіб позначити власну окремішність і самостійність, антиамериканізм як центр боротьби за входження в світову політику не є вагомими аргументами для пошуку союзників. Ускладнення у відносинах із Заходом є не епізодом, а довготерміновою тенденцією. Казати про встановлення стратегічної взаємодії з Китаєм, Індією, мусульманським світом немає підстав. Та поки це не спонукало Росію до більш уважного ставлення до сусідів по регіону. Тож навіть за умов коригування курсу офіційного Києва в бік більшої гнучкості та прагматизму, існуватимуть вагоміші причини збереження численних проблем в українсько-російських відносинах.

Закономірно, що українсько-російські відносини сьогодні перебувають у суперечливому стані, який не дозволяє говорити про ясні перспективи і змушує зосередитися на збалансуванні інтересів та знятті штучних перешкод. Події останніх років свідчать, що Росії навряд чи вдасться вписати Україну в свій проект пострадянського простору. Вона потребує індивідуального підходу. Водночас, Україна не зможе розраховувати на те, щоб найближчим часом вирішити «російське питання» за рахунок європейської чи євроатлантичної інтеграції. Найшвидше, їй не слід дуже покладатися на підтримку Заходу в діалозі з Москвою. Цінність власне двосторонніх відносин, очевидно, зростає. Однак, на даному етапі перевести їх в якісно кращий стан неможливо. Передумов для коригування підходів до партнера немає ні в Москві, ні в Києві.

Травень, 2009 рік

Баррозу попередив Україну, що спочатку може бути боляче

Президент Європейської комісії Жозе Мануель БАРРОЗУ зазначає, що нова ініціатива «Східного партнерства» надасть більше можливостей Україні відігравати провідну роль серед східних сусідів Європейського Союзу.

Про це голова ЄК сказав під час звернення до українського народу з нагоди Дня Європи.

«Україна це країна з величезним економічним та людським потенціалом, якій призначено відігравати політичну роль. Нова ініціатива "Східного партнерства" з ЄС надасть більше можливостей Україні відігравати провідну роль серед східних сусідів ЄС», – сказав Ж.Баррозу, водночас зазначивши, що такий великий потенціал може бути реалізований лише за умови термінового виконання системних реформ, що є дуже необхідним на даному етапі, особливо у часи фінансово-економічної кризи.

Він зазначив, що спочатку такі реформи можуть бути болісними, але вони дозволять Україні залишити велику спадщину майбутнім поколінням: створити процвітаючу і сучасну Україну, інтегровану до європейської сім'ї.

Він запевнив, що ЄС продовжуватиме підтримувати Україну на шляху євроінтеграції: «ЄС продовжуватиме допомагати і підтримувати вас. Моє звернення до вас чітке: ви, український народ, не самі! Ми – єдина Європа, об'єднана нашими поглядами, загальним корінням і дотриманням принципу солідарності».

Президент ЄК також зазначив, що ЄС і Україна успішно працюють над завершенням майбутньої угоди про асоціацію, яка також відкриє глибоку і всеохоплюючу зону вільної торгівлі. За словами Ж.Баррозу, така тісна політична асоціація та економічна інтеграція принесуть практичну користь і нові можливості нашим народам, включаючи відкриття ринку української продукції для майже 500 мільйонів людей.

Однак, зазначив Ж.Баррозу, стратегічний вибір прийняття європейських цінностей являє собою лише початок тривалого процесу інтеграції до ЄС. Він додав, що європейська інтеграція – це, перш за все, процес суттєвих структурних реформ у себе в країні, кінцевою метою яких є покращення добробуту українського народу.

Росія у постбіполярному світовому порядку

**Максим ЯЛІ,
кандидат політичних наук,
старший науковий
співробітник Інституту
світової економіки і
міжнародних відносин
НАН України**

In the given article, called «Russia in Post-bipolar World Order», presented by Maxim Yali, a senior research fellow of the Institute of World Economy and International Relations of the National Academy of Sciences, the peculiarities of Russia's foreign policy during last two decades, as well as the role and place of it in the new world order have been analyzed. The consequences of Georgia-Russia military conflict and impact of global economical crisis on Russia and on other "Power centers" have been studied.

Сьогодні, коли вже минув рік після грузино-російського збройного конфлікту, початок якого «дивовижно» співпав з відкриттям літніх Олімпійських ігор у Пекіні й майже одночасним загостренням фінансової кризи у США та Великобританії, внаслідок чого вона переросла у глобальну економічну, а також минуло десять років після першого приходу на посаду прем'єр-міністра Росії В.Путіна, і двадцять років із початку заключної фази руйнації біполярного світового порядку, необхідно підбити певні підсумки кардинальних трансформацій ролі та місця Росії у світовому порядку за останні два десятиліття. Ще більш актуальним цей аналіз безумовно, зробила заява президента Росії Д. Медведєва від 11 серпня 2009 року щодо кризового стану українсько-російських відносин .

Одразу зазначимо, що під «світовим порядком» автор пропонує розуміти структуру взаємозв'язків, заснованих на системі норм і правил, які вироблені світовим співтовариством та регулюють відносини держав та інших суб'єктів міжнародної системи на певному історичному етапі розвитку, а також на різних ієрархічних рівнях цієї системи, і відповідають потребам передовсім найвпливовіших суб'єктів міжнародної системи даної історичної епохи.

Також необхідно зазначити, чому автор вважає, на відміну від більшості політологів, що біполярний світовий порядок остаточно був зруйнований не в 1991 році, після розпаду СРСР – одного з двох так званих полюсів тодішньої міжнародної системи, а лише в 1999 році. Для цього є кілька підстав.

По-перше, процес розпаду будь-якого світового порядку, так само як і його формування, є досить тривалим процесом, початкова фаза якого розпочинається з певної події – так званої точки біфуркації або, інакше кажучи, точки «неповернення», у системи в якої з'являється одразу кілька варіантів подальшого розвитку, починаючи від повного розпаду та закінчуючи виходом на якісно новий етап еволюційного розвитку. При цьому, зазвичай, подібні доленосні події та їх історичне значення, а головне, причини, що їх викликали, через психологічні особливості людини одразу не можуть бути адекватно сприйнятими та оціненими. На це потрібний час.

По-друге, будь-якій міжнародній системі, навіть на заключному етапі розпаду, притаманна інерційність, коли старі базові елементи вже майже повністю зруйновані, а нові на зміну ще не прийшли. Саме тому ще до середини 1980-х років ані на Заході, ані тим паче на території СРСР, жодний із провідних теоретиків міжнародних відносин не передбачив розпад Радянського Союзу і руйнацію біполярного світоустрою.

Війна США та її союзників по НАТО проти колишньої Югославії в 1999 р. стає наступною після руйнації Радянського Союзу точкою біфуркації глобальної міжнародної системи, в якій країни Заходу намагаються остаточно затвердити плюралістично-уніполярний світовий порядок.

Новою цю фазу слід вважати тому, що вперше з часів встановлення біполярного порядку військова інтервенція та ще й в самому центрі Європи була здійснена в обхід та без санкції головного механізму його підтримки ООН.

Ця подія закінчує, безумовно, трагічне для Росії як офіційної спадкоємиці СРСР десятиліття, що розпочалося із «оксамитових» революцій у Центральній та Східній Європі – тодішніх західних кордонів радянської імперії, і закінчилося визнанням власного як економічного (дефолт 1998 р.), так і політичного безсилля на світовій арені (бомбардування колишньої Югославії).

Зовнішня політика періоду президентства Б. Єльцина (1992–2000) фактично перетворилася на нескінчену низку поступок і конфронтаційних жестів по відношенню до Заходу.

На поступки йшли, сподіваючись на взаємність, іноді всупереч власним національним інтересам, а потім, не отримавши кроків у відповідь, здійснювали акти помсти відповідно до логіки «нехай вам буде гірше, хоча нам самим від цього не стане краще». Така політика мала місце майже весь час перебування на посаді міністра закордонних справ А.Козирєва, але вона майже не змінилася після приходу на цю посаду Є.Примакова, який дотримувався більш жорсткої лінії.

Необґрунтовані поступки з югославського питання, що призвели до схваленої ООН блокади Югославії, не могли бути компенсовані запізнілими спробами не допустити бомбардування Сербії, а коли вони все-таки розпочалися – малоефективними проявами незадоволення на кшталт відомого розвороту літака Є. Примакова у повітрі, який взяв зворотній курс.

Події 11 вересня 2001 року, безумовно, також слід

вважати точкою біфуркації глобальної міжнародної системи, адже після них США обирають нову зовнішньополітичну стратегію, спрямовану на встановлення уніполярного світового порядку, за якого вони приймають рішення навіть без згоди та участі в їх прийнятті своїх найближчих союзників по НАТО, не кажучи вже про інших членів світової спільноти.

Піковою та водночас рубіжною точкою цього імпульсу керованого спрямування подальшого еволюційного розвитку, наданому міжнародній системі після вторгнення до Афганістану, стала військова інтервенція США та їх ситуативних союзників по коаліції до Іраку в березні 2003 року.

У перші роки XXI століття зовнішня політика Росії, хоча вже й при новому президенті, також характеризується низкою непродуманих, з точки зору власних національних інтересів, «жестів доброї волі». Зокрема, закриттям російського радіоелектронного центру на Кубі та російської військово-морської бази у В'єтнамі. До необхідності цих заходів у самій Росії ставляться по-різному, але принаймні їх можливо було здійснити не як односторонню поступку, а в межах певної взаємної домовленості зі Сполученими Штатами.

Безумовним фактором впливу на зовнішню політику Росії майже одразу після обрання президентом В. Путіна (2000–2008) стало його прагнення якомога швидше повернути державі втрачений статус одного з ключових гравців на світовій арені. Найскорішому втіленню цієї амбіційної мети як ніколи сприяла кон'юнктура на ринку енергоносіїв. Об'єктивна невизначеність, пов'язана з недостатністю інформації про підтверджені запаси в головних нафтодобувних країнах призвела до розповсюдження уявлень про те, що нафти вже найближчим часом може не вистачити. Усе це разом сприяло тенденції зростання ціни на нафту. Так само стрімко паралельно зростали й ціни на природний газ.

Також стрімко зростали амбіції керівництва РФ і на міжнародній арені. І якщо спроба зірвати плани Вашингтона захопити Ірак, а головне, встановити контроль над його нафтовими ресурсами шляхом створення «осі непокори» із його найближчими європейськими партнерами – Німеччиною та Францією, – ні до чого серйозного не призвела, то вже трохи пізніше, після того як «нафтогазові м'язи» підросли, прагнення впливати на ситуацію хоча б у власному оточенні почало приносити певні результати.

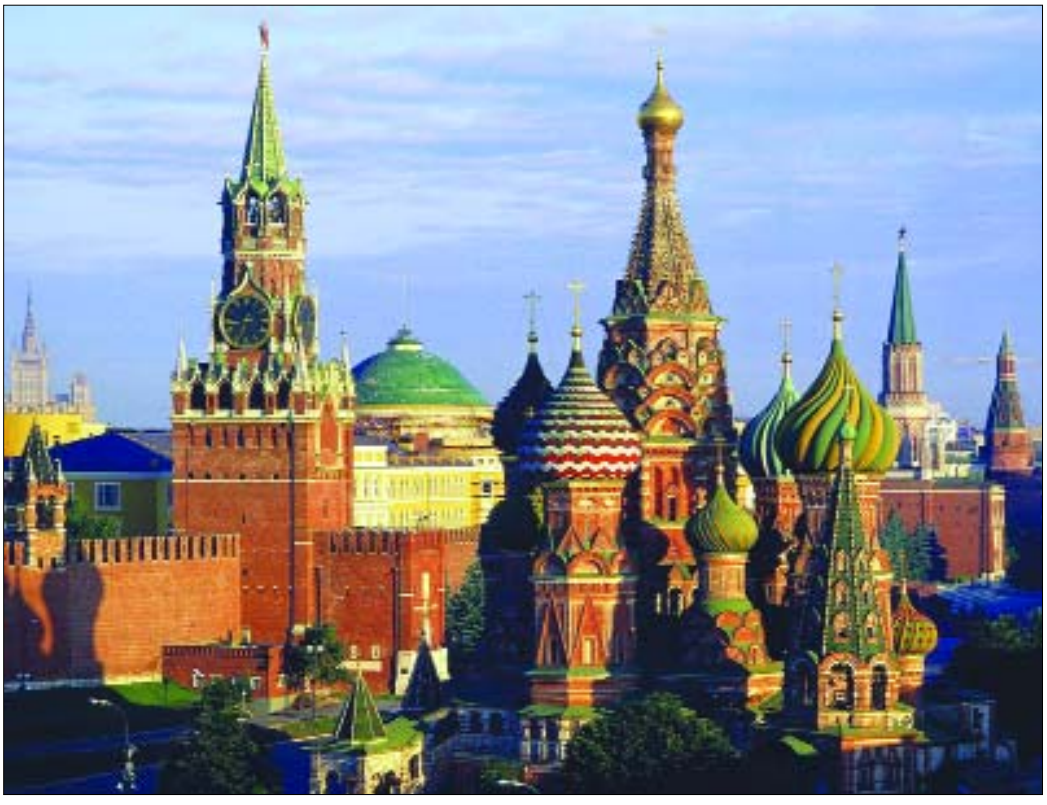
На превеликий жаль, полігоном демонстрації політичної та економічної міцності Росії стала Україна. Президентські вибори в нашій країні у 2004 році, які співпали по даті з аналогічними виборами в Росії, але пройшли там на півроку раніше, і на яких без зусиль переобрали В. Путіна, стали справжнім випробуванням на міцність національного суверенітету і територіальної цілісності української держави.

Як невдовзі стало очевидним, поразка кандидата від діючої на той час влади В.Януковича, підтриманого особисто В.Путіним, була сприйнята в Москві майже як особиста. Відповідь не забарилася. Вже наприкінці першого року перебування на посту президента В. Ющенка у грудні 2005 – січні 2006 рр. було завдано першого удару у вигляді перегляду газових домовленостей. Так розпочалися «газові війни».

Апогеєм напруги двосторонніх відносин останніх п'яти років стала серпнева заява президента Росії Д.Медведєва, в якій усю провину за кризовий стан двосторонніх відносин покладено особисто на керівництво України. Крім того, трохи пізніше, вже на зустрічі із німецьким канцлером А.Меркель, він підтвердив рішучість своїх намірів, зазначивши, що лише диво може щось змінити. На жаль, голова німецького уряду жодним чином не прокоментувала цю заяву, таким чином зайве підтвердивши факт небажання провідних країн ЄС вступати у конфронтацію із Росією ані через Грузію, ані через Україну.

І нині головне питання, яке турбує більшість політологів по всьому світу, полягає в тому, як довго зможе проіснувати унікальна для Росії з історичної точки зору форма керування державою – так званий «дуумвірат», коли водночас і президент, і прем'єр-міністр країни обидва мають високий загальний рівень підтримки населення, а роль останнього у прийняті найважливіших рішень не менша, чи навіть більша, ніж у президента.

Російська військова акція на підтримку Південної Осетії в серпні 2008 та світо-

ва економічна криза створили нову міжнародну ситуацію.

По-перше, слід визнати, що в інформаційному плані, попри швидку військову перемогу, Росія не спромоглася адекватно представити у світових ЗМІ власну позицію та реальний перебіг подій. Особливо це стосується перших днів війни. І хоча висвітлення ходу конфлікту західними засобами інформації було досить заідеологізованим і та інформація, що подавалася, далеко не завжди спиралася на перевірені факти, слід визнати, що в результаті цього саме Росія у свідомості мільйонів людей по всьому світу стала країною-агресором, яка розпочала війну проти маленької та незахищеної Грузії.

По-друге, і це також дуже важливо сьогодні для України, цей конфлікт продемонстрував, що орієнтація Грузії лише на Сполучені Штати та сподівання на швидкий вступ до лав НАТО разом із відвертою антиросійською позицією, з якими у Тбілісі пов'язували основні надії на відновлення територіальної цілісності, зазнали краху. По суті, Захід продемонстрував неспроможність, або навіть більше – небажання гарантувати безпеку та територіальну цілісність Грузії за рахунок загострення відносин із Росією.

І по-третє, відповідь на військові дії Грузії проти Південної Осетії засвідчила остаточний відхід Москви від практики 1990-х рр., яка фактично передбачала слідування правилам гри, несумісним із корінними національними інтересами Росії. Понад те, визнавши незалежність кавказьких республік П. Осетії та Абхазії вона, як і обіцяла, дала належну, з її точки зору, відповідь на визнання США та її європейськими союзниками, всупереч її позиції, незалежності Косова.

Слід також зазначити, що майже одразу після початку грузинсько-російського конфлікту різко загострюється фінансова криза в США та Великобританії, яка розпочалася в цих країнах восени 2007 року. Протягом кількох місяців вона спочатку переростає у всесвітню фінансову, а наприкінці 2008 і у глобальну економічну, наслідки якої дуже важко сьогодні переживає Україна.

Сукупні збитки банків та інших фінансових установ по всьому світу вже навесні цього року перевищили 7,4 трлн доларів. Загальне скорочення «багатства» (вартість активів та цінних паперів) взагалі становило приблизно 50 трлн доларів. Також знизилися темпи зростання ВВП більшості розвинених країн. а консенсус-прогноз на 2009 рік передбачає його абсолютне скорочення у США, Європі, Японії та Росії [1]. Трохи краща ситуація в економіці спостерігається в Китаї через його відносну малу присутність на глобальному фінансовому ринку, а також завдяки значним валютним резервам (1,95 трлн дол. у березні 2009). Та й він зазнав масштабних втрат через різке скорочення попиту на китайські товари по всьому світу.

Росія при цьому внаслідок стрімкого падіння цін на нафту постраждала серед найвпливовіших країн чи не найбільше. Падіння цін на нафту одразу призвело до різкого обвалу російського фондового ринку, а також до девальвації рубля, на підтримку якого протягом часу, що минув, було вже використано приблизно половину державного валютного резерву, який до початку кризи становив приблизно півтрильйона доларів.

Провідні країни Заходу, а також Китай, який протягом декількох десятиліть демонструє стрімке економічне зростання і за цей час вже встигнув кілька разів подвоїти власний ВВП і є єдиною державою, яку Сполучені Штати серйозно розглядають як майбутнього супротивника за світове економічне та політичне панування, з початку кризи виділили значно більші суми на підтримку власних економік. Так з кінця 2007 по березень 2009-го обсяг допомоги фінансовому та реальному секторам економіки, заявлений і реалізований урядом Сполучених Штатів, який за даними агенції Bloomberg становить 3,8 трлн дол., уже з надлишком компенсує збитки банків і промислових компаній. Уряди Великобританії, Японії, Китаю та країн зони євро виділили для підтримки своїх економік відповідно 690, 610, 586 і 380 млрд. доларів.

До того ж, якщо вважати датою початку фінансової кризи жовтень 2007-го, слід нагадати, що з цього часу відсоткова ставка Китайського народного банку була знижена на третину, Європейського центрального банку – в 3,2 разу, Швейцарського банку – в 5 разів, банку Англії – в 11,5 разу, а Федеральної резервної системи (ФРС) – у 19(!) разів. Вперше за всю історію ставку ФРС опустили майже до нульової позначки. Ці заходи з боку влади забезпечили набагато більшу економію для господарюючих суб'єктів, аніж будь-які бюджетні вливання.

До того ж, додатковому послабленню наслідків кризи в провідних індустріальних країнах сприяло природне за таких умов падіння цін на сировинних ринках.

Як наслідок, якщо говорити про наймогутніші держави в сучасному світовому економічному порядку – США, Великобританії, країнах Єврозони Китаю та Японії, то слід визнати, що вони, за словами відомого російського дослідника В.Іноземцева, отримали величезний «заряд бадьорості»: уряди вприснули 3–8% ВВП; приблизно 3,5–4,5% ВВП буде зекономлено на платежах з боргів через зниження відсоткових ставок; ще близько 1–1,6% ВВП – на падінні сировинних цін [1]. Загальна сума становить від 6,5 до 11% ВВП в кожній окремій країні, і перевищує спад виробничої активності в результаті кризи. Як доказ, оприлюднені європейськими експертами дані всередині серпня про невелике – лише 0,3%, але зростання економік Франції та Німеччини за результатам першого півріччя, які є локомотивами економіки ЄС.

Це саме очікується і в Сполучених Штатах і Великобританії, але, мабуть, уже

наприкінці року. Індикатором позитивних очікувань стали відомості про незначні, але прибутки провідних компаній США у фінансовому секторі, а також про підвищення з початку року попиту на ринку нерухомості, тобто в секторах у яких і розпочалася криза. Що ж до Китаю, то там темпи зростання економіки з кінця минулого року хоча й зменшилися, але й досі залишаються досить високими. До того ж нечувані темпи зростання попередніх років «перегріли» китайську економіку, що також вже скоро мало привести до негативних наслідків.

Ситуація на валютному ринку також не викликає серйозного занепокоєння. Попри прогнози деяких російських «експертів» про швидкий кінець епохи доларової гегемонії навіть уже початок гострої фази кризи показав, що долар залишиться основною світовою резервною валютою лише тому, що раніше було зроблено велику кількість доларових боргів – і за умов зростаючих ризиків попит на долари лише збільшується.

Усе це дозволяє зробити висновок про те, що світові центри економічної сили за підсумками цієї кризи не зміняться, і жодна нова «світова валюта» не виникне. Росія, з рублем якої на сьогоднішній день здійснюється лише 0,14% глобальних угод із купівлі-продажу валюти, а всі активи банківської системи сумісні із активами 30-го за розміром банку світу – іспанського Banco Bilbao Vizcaya Argentaria SA, зустріне нову хвилю зростання глобальної економіки такою ж самою, якою вона і вступила в кризу – сировинною економікою, критично залежною від світової кон'юнктури на ринку енергоносіїв.

До того ж восени 2009 року в Росії, як і в Україні, очікується нова хвиля фінансової кризи, пов'язана із ризиком неповернення розданих упродовж першої хвилі комерційним банкам кредитів, яку економіка Росії може вже й не витримати.

Таким чином, підбиваючи підсумки аналізу зовнішньої політики Росії постбіполярної доби, а також її намагань повернути втрачений статус одного з ключових гравців нового світового порядку, необхідно зазначити наступне.

Якщо Російська імперія була символом православного світу, центром тяжіння панславянських рухів, а Радянський Союз певний час не без успіху пропонував реальну альтернативу капіталістичній цивілізації, то сучасна Росія не пропонує світу нічого, окрім власних природних багатств. Її так звана м'яка сила (Soft Power) [2] – культурна привабливість, моральний та ідейний вплив у сучасному світі – практично дорівнює нулю. Вона не пропонує ані демократичного (як США), ані фундаменталістського (як деякі мусульманські країни та рухи) ідеалу, ані зразку прискореного розвитку (як Китай). Вона не є для когось ані важливим і корисним союзником (як, наприклад, Японія для США), ані найбільшим ворогом (як Іран для тих самих США). Звичайно, тут можна зауважити, що у світі існує багато країн, в яких були створені дуже комфортні для власних громадян умови існування та котрі не пропонують світові нічого специфічного (як деякі невеликі країни Європи). Та вони, в свою чергу, і не претендують на роль незалежних «центрів сили», і тим паче окремих цивілізацій, будучи частиною загальноєвропейської. Натомість спроба інтеграції Росії після розпаду Радянського Союзу в цю соціально-політичну систему закінчилася провалом, а тому їй необхідно шукати шляхи зміцнення власної «м'якої сили», шукати те, що вона зможе запропонувати світу, нехай і не в таких масштабах, як СРСР, замість поки що хибних намагань розколоти Євро-Американську [5] цивілізацію.

Список використаної літератури

1. Иноземцев В.Л. Невеликая депрессия//Россия в глобальной политике. №2. Март-апрель 2009. – http://www.globalaffairs.ru/numbers/37/11576.html.

2. Nye J. S. Jr. Soft Power: The Means to Success in World Politics. – N.Y . – 2004.

3. Haass R. The Age of Nonpolarity. What Will Follow U.S. Dominance // Foreign Affairs. May/June 2008. – http://www.foreignaffairs.org/20080501faessay87 304.

4. Шаклеина Т.А. Порядок после Грузии или Порядок при Обаме?//Международные процессы. – Том 6. – №3(18). Сентябрь-декабрь, 2008. –http://www.intertrends.ru/eighteenth/002.htm.

5. Каминский Е. Организационное завершение проекта «Евро-Американская цивилизация» и новый мировой порядок//Цивилизационная структура современного мира. – В 3-х т. – Том II. Макрохристианский мир в эпоху глобализации. – К., 2007. – С. 47–55.

Українсько-російські відносини: зіткнення інтересів і цілей

Олена МИКАЛ, кандидат історичних наук, доктор філософії (Японія)

Олена СНІГИР, кандидат політичних наук

Росія відіграє виняткову роль у формуванні навколо України безпечного міжнародного середовища і трансформації систем колективної безпеки на європейському та трансатлантичному просторах. Успішне втілення моделі відносин рівноправного партнерства з РФ є життєво необхідним для України в контексті збереження територіальної цілісності і суверенітету, забезпечення умов для стабільного та поступального економічного і гуманітарного розвитку держави і суспільства.

Разом з тим, у цілях державного розвитку України та Росії існують розбіжності, які зумовлюють наявність таких проблемних аспектів двосторонніх відносин:

• протистояння Росії європейській та євроатлантичній інтеграції України;

• використання РФ енергетичної залежності України для посилення власного політичного впливу;

• відсутність конструктивного діалогу з питань підготовки до виведення Чорноморського флоту РФ з місць його тимчасової дислокації на території України та завершення процесу демаркації і делімітації державного українсько-російського кордону;

• агресивна гуманітарна політика РФ, спрямована на включення України у власний гуманітарний простір та утвердження наднаціональної панросійської ідентичності.

Чітке визначення керівництвом України пріоритетності інтеграції в європейські та євроатлантичні структури та послідовна політика на цьому напрямі протягом 2005–2009 рр. викликали негативні відгуки зі сторони РФ. Така активна негативна реакція зумовлена насамперед тим, що Україна почала втілювати свої зовнішньополітичні наміри, тобто наповнила зовнішньополітичні декларації практичним змістом. Паралельно українська влада спрямувала зусилля на побудову справді партнерських взаємин із РФ, що, зокрема, передбачає вирішення вищезазначених проблем у двосторонніх відносинах.

1. Двостороннє співробітництво у політико-безпековій сфері

Делімітація та демаркація державного кордону

Відсутність офіційно визначеного українсько-російського державного кордону, особливо його вододільної частини в акваторії Азовського та Чорного морів і Керченської протоки залишається передумовою для виникнення напруження у двосторонніх українсько-російських відносинах. У Стратегії національної безпеки України необхідність "завершення правового оформлення (делімітації та демаркації) державного кордону України, зокрема, вирішення з Російською Федерацією на основі норм міжнародного права питання щодо розмежування в Азовському і Чорному морях та Керченській протоці" визначається першочерговим чинником для "забезпечення сприятливих зовнішніх умов для розвитку та безпеки держави"[1]. У травні 2008 р. на засіданні спільної двосторонньої Підкомісії з питань Азово-Керченського врегулювання була визначена спрощена серединна лінія Азовського моря, а також координати точок повороту цієї лінії та її графічне зображення. Поза цим можна констатувати відсутність суттєвих зрушень у питанні завершення делімітації та демаркації державного українсько-російського кордону.

У політичному плані затягування переговорного процесу пояснюється насамперед інтересом Росії у використанні даної ситуації як інструменту впливу на Україну. Станом на вересень 2009 р. проведено 31 раунд переговорів щодо визначення морської ділянки українсько-російського міждержавного кордону. На останньому раунді переговорів (16–17 червня 2009 р., Москва) сторонам не вдалося домовитися про спільні формулювання для внесення в протокол навіть під час засідання. Наступні переговори відбудуться в листопаді 2009 р. в Києві. Утім, слід очікувати незначні зрушення в цьому напрямі, адже для України завдання полягає у встановленні міждержавного кордону, водночас Росія зацікавлена у відтягненні цього процесу, зберігаючи залежність України від Росії та фактично унеможливлюючи європейську та євроатлантичну інтеграцію України. Отже, попри коментарі МЗС РФ, що Росія намагається досягти такого врегулювання по Азово-Керенсько-Чорноморській проблематиці, яке б відповідало обопільним інтересам Росії та України, маємо зазначити, що наразі у врегулюванні питання українсько-російського державного кордону спільності інтересів не спостерігається.

Така неконструктивна позиція з боку РФ змушує Україну висловлювати готовність до початку демаркації в односторонньому порядку сухопутної ділянки українсько-російського кордону. Рішучість української сторони зумовлена насамперед високим рівнем загрози національній безпеці, яку несе в собі невизначеність кордону між двома країнами. Зокрема, йдеться про:

• потужний потік нелегальних мігрантів, більше 90% яких (переважно з країн Азії) потрапляють в Україну через "прозорий" українсько-російський кордон;

• збереження умов для проявів торгівлі людьми, контрабанди, зв'язків між злочинними угрупованнями;

• загрозу втрати Україною покладів корисних копалин (питання поділу акваторії Азовського моря).

Тимчасове перебування ЧФ РФ на території України

Тимчасове перебування ЧФ РФ на території України регулюється трьома базовими угодами між Україною та РФ. Утім, вони не вирішують комплекс проблем військового, економічного та соціально-гуманітарного характеру, яким супроводжується як перебування ЧФ РФ на території України, так і підготовка до його виведення. Тому з 2005 р. українською владою було розпочато процес юридичного та адміністративного упорядкування перебування ЧФ РФ до 2017 р. на території України.

Враховуючи комплексність процесу виведення ЧФ РФ з місць його тимчасового базування, Україна вже у 2008 р. запропонувала Росії узгодити етапи та порядок виведення флоту. З цією метою 15 квітня 2008 р. російській стороні було передано Меморандум щодо порядку та етапів виведення військових формувань ЧФ РФ з території України до 2017 р., яким передбачалося з 1 червня 2008 р. розпочати двосторонні консультації. Незважаючи на дипломатичні зусилля, українська ініціатива не знаходить розуміння з боку російського партнера, відповідно, консультації досі не розпочаті.

Українські зовнішньополітичні кроки на цьому напрямі були підкріплені рішенням РНБО від 16 травня 2008 р. "Про заходи по забезпеченню розвитку України як морської держави", яке було введене в дію указом Президента України від 20 травня 2008 р. Цим самим указом В. Ющенко доручив уряду розробити законопроект про припинення з 2017 р. дії міжнародних договорів щодо тимчасового перебування на території України ЧФ РФ.

Особливої гостроти проблематика перебування ЧФ РФ на території України набула під час участі оперативних з'єднань ЧФ РФ у російсько-грузинському збройному конфлікті в серпні 2008 р. Реакцією офіційного Києва стали укази Президента України від 13 серпня 2008 р., які регулюють пересування ЧФ РФ поза місцями його дислокації на території України та перетин ним державного кордону України. Незважаючи на численні протести російської сторони, ЧФ РФ на даний момент дотримується порядку пересування, діяльності та перетину державного кордону України відповідно до вимог указів Президента України.

Як і в попередні періоди, так і впродовж 2005–2009 рр. політика України щодо тимчасового перебування ЧФ РФ на її території залишалася незмінною, однак останнім часом стала чітко артикульованою та отримала практичне втілення в конкретних політичних кроках. Однозначна політика України щодо тимчасового перебування на її території ЧФ РФ та його майбутнього виведення, надалі, безумовно, викликатиме критику з боку Росії, оскільки у своїй основі має неспівпадіння інтересів двох держав.

2. Енергетична безпека України в контексті двосторонніх відносин Україна–РФ

Починаючи з 2006 р. відносини України та Росії в енергетичній сфері стали позначатися регулярними конфліктами за участю ВАТ "Газпром" та НАК "Нафтогаз" України. Враховуючи взаємопов'язаність політичної та енергетичної сфер в Росії, а також заполітизованість українсько-російських економічних відносин, багато експертів пов'язують регулярні "газові війни" з переведенням зовнішньополітичного курсу України на європейську та євроатлантичну інтеграцію в практичну площину.

Перекриття в січні 2009 р. ВАТ "Газпром" постачання природного газу як в саму Україну, так і в країни ЄС стало серйозним випробуванням для українсько-російських відносин, а також для всієї системи відносин України та Росії з європейськими партнерами.

Враховуючи зацікавленість держав ЄС в гарантіях безперебійного енергопостачання, російська сторона у своїй інформаційній кампанії зробила акцент саме на неспроможності України виступити надійним транзитером природного газу. Одним із завдань такого потужного тиску було створення можливостей для отримання контролю над українською ГТС. Поза тим, дискредитація України перед європейським партнерами могла призвести до зміни зовнішньополітичних пріоритетів нашої держави, що сприяло б її поверненню у фарватер російської зовнішньої політики. Втім, ефект від агресивних дій РФ в енергетичній сфері був протилежним: допуск європейських спостерігачів на об'єкти ГТС України дозволив їм переконатися у надійності нашої держави як транзитера енергоресурсів.

Використання Росією енергетики як інструменту політичного тиску суперечить п. 3 Меморандуму про гарантії безпеки у зв'язку з приєднанням України до Договору про нерозповсюдження ядерної зброї, нівелює її роль як одного з гарантів безпеки України, характеризує її як ненадійного економічного партнера та значно актуалізує питання диверсифікації джерел енергопостачання і впровадження енергозберігаючих технологій в Україні.

Усвідомлення державами ЄС власної вразливості наслідок монопольної залежності від російських енергоносіїв інтенсифікувало вироблення спільної енергетичної політики ЄС. Це є позитивним фактором для України, оскільки інтеграція українських енергетичних систем до європейських сприятиме підвищенню прозорості та ефективності вітчизняного енергоринку. Це також стане однією з необхідних умов для вступу України до Європейського Енергетичного співтовариства.

Першим кроком на цьому шляху стало підписання між Україною та ЄС 23 березня 2009 р. Спільної заяви щодо приведення стандартів функціонування ГТС та енергетичного сектору України до європейських стандартів в рамках Спільної ЄС–Україна міжнародної конференції щодо модернізації ГТС України. Реакція РФ була вкрай негатив-

ною та пояснювалась тим, що Росія не була залучена до спільної роботи: "будь-які неузгоджені з російською стороною дії з її (ГТС України) модернізації призведуть до зростання технологічних ризиків і можливих збоїв в поставках природного газу в Україну та Європу"[2].

У відповідь українська сторона заявила, що Росія може взяти участь у проектах модернізації української ГТС відповідно до Спільної заяви у Брюсселі. Водночас було зазначено, що реалізація консорціуму відповідно до заяви Президента України, президента РФ та канцлера ФРН від 2002 р., на чому наполягає РФ, передбачає відчуження або передачу в управління української ГТС неукраїнській структурі, що суперечить закону України про трубопровідний транспорт і не може розглядатися як альтернативний варіант[3].

Системна криза у газовій сфері українсько-російських відносин в період 2005–2009 рр. свідчить про намагання Москви використати енергетичний чинник з метою відновлення контролю над Україною. У випадку досягнення цієї мети Росія отримає значні можливості посилення свого впливу на європейському та світовому рівнях.

3. Гуманітарні аспекти співробітництва

Гуманітарна політика РФ на пострадянському просторі зосереджена на реалізації політики наднаціональної панросійської ідентичності. Засобами її втілення є реальні політичні кроки РФ: побудова в межах СНД "єдиного гуманітарного простору", розширення меж "русского мира"[4]. В Україні механізмами такої політики є:

1. Збереження та посилення домінування російської мови;
2. Формування єдиного інформаційно-комунікативного простору;
3. Відновлення уніфікованого науково-освітнього простору;
4. Створення спільного культурно-історичного простору та деконструкцію українського національного наративу[5].

Дана політика РФ входить у гостре протиріччя з таким стратегічним пріоритетом національної безпеки України, як "досягнення національної єдності та консолідації суспільства шляхом подолання як об'єктивних, так і штучних суперечностей соціокультурного, конфесійного, етнічного, мовного, міжрегіонального та регіонального характеру"[6].

Українсько-російське гуманітарне протистояння останнім часом суттєво загострилося. Значною мірою це відбулося внаслідок переходу російської сторони до більш жорсткої та безкомпромісної лінії, спрямованої на укріплення загального гуманітарного простору в рамках СНД. У 2008 р. ця теза була закріплена у Концепції зовнішньої політики РФ.

Питання статусу російської мови належить до внутрішньодержавної компетенції України, а рівень забезпечення її використання та розвитку повністю відповідає взятим на себе Україною міжнародним зобов'язанням. Попри це, російська сторона протягом 2005–2008 рр. неодноразово використовувала мовне питання для створення напруги в українському та російському суспільствах. Небезпеку для України становить також те, що проросійська мовна політика має продовження у програмних установках певних політичних сил в Україні. Маніпулювання під час політичної боротьби "мовним питанням" дезінтегрує суспільство, послаблює можливості української мови як чинника національної ідентифікації.

На думку експертів, український інформаційний простір продовжує бути об'єктом агресивного інформаційного впливу Росії. Враховуючи сучасну роль ЗМІ, доречною є констатація аналітиків Центру О.Разумкова: "ненормована та безконтрольна присутність в українському інформаційному просторі закордонних, передусім російських ЗМІ, утворила потужний канал впливу на свідомість українських громадян... Він є інструментом просування на територію України інтересів сусідньої держави, використовується для забезпечення її ідеологічної та політичної присутності"[7].

РФ зробила спробу інституалізувати механізми здійснення інформаційної політики на пострадянському просторі у серпні 2005 р. – на саміті глав держав-учасниць СНД у Казані була підписана Угода про гуманітарне співробітництво, пункт 5 якої передбачає перелік заходів, що мають вживати держави-члени з метою формування спільного інформаційного простору. Україна відмовилась підписати відповідний пункт договору.

Для утвердження спільного культурного та освітнього простору РФ запроваджує конкуруючий Болонському процесу проект інтеграції освітніх систем на просторі СНД, спрямований на уніфікацію стандартів науково-освітніх систем на пострадянському просторі. Механізми реалізації цього проекту окреслені в статті 3 Угоди про гуманітарне співробітництво держав-учасниць СНД. Україна цю статтю не підписала, що, однак, не заважає РФ реалізовувати стратегію злиття освітніх систем обох країн – в Україні діють 13 філіалів російських ВНЗ і немає жодного вищого навчального закладу іншої держави.

Однією з найбільш конфліктних в українсько-російських відносинах є сфера історичного наративу. На думку українських експертів, через ЗМІ, виступи політичних діячів, діяльність наукових інституцій, які займаються історією, та інші канали ретрансляції ідеології російська сторона докладає зусиль, щоб закріпити у свідомості українських громадян концепцію єдності української та російської історій. Мета цієї діяльності – "об'єднання народів, які мають спільну історію навколо Росії як центру євразійської цивілізації"[8].

Перераховані дискутивні питання двосторонніх українсько-російських відносин є матеріалом для антиукраїнської риторики низки проросійських суспільно-політичних організацій та громадських об'єднань, що діють на території України. До таких можна віднести "Союз православных граждан Украины", "Руський блок", "Всеукраїнська партія "Союз", "Русское движение Украины" та ін.

Частина цих організацій користується прямою державною підтримкою Росії.

На офіційному рівні російська сторона також систематично підкріплює образ України як держави, що проводить відверто антиросійську політику"[9]. З 2005 р. періодично лунають ноти МЗС РФ щодо "відверто націоналістичних, антиросійських і русофобських настроїв і проявів щодо українсько-російських відносин. До цього також варто додати позицію президента РФ Д. Медведєва, який в інтерв'ю "Сі-Ен-Ен" зазначив: "...Мені не подобається лише одне, що основною лінією політики у діючого керівництва, я маю на увазі в даному випадку Президента країни (Президента України), мого колегу, стала антиросійська позиція. І що б там мені ні казали, я абсолютно певен в тому, що це основна лінія поведінки"[10].

Політика РФ з формування спільного гуманітарного простору та політика української влади з консолідації українського соціуму взаємовиключають одна одну. Саме тому конфліктів у двосторонньому гуманітарному полі неможливо уникнути. Панросійська гуманітарна політика впроваджувалася протягом всього часу після розпаду СРСР, однак погіршення відносин у сфері українсько-російського гуманітарного співробітництва протягом 2005–2009 рр. можна пояснити активізацією соціально-культурної політики української влади та практичними кроками на захист національних інтересів України.

* * *

Протистояння Росії європейській та євроатлантичній інтеграції України та відмова Кремля визнати за Києвом право вирішувати свої зовнішньополітичні пріоритети призвели до напруженості і заполітизованості українсько-російських відносин протягом 2005–2009 рр.

У політико-безпековій сфері на порядку денному залишаються актуальним питання, полишені у спадок від розпаду СРСР: делімітація та демаркація державного кордону та питання, пов'язані з тимчасовим перебуванням та виведенням ЧФ РФ з території України до 2017 р.

В економічній, паливно-енергетичній і особливо гуманітарній сферах зберігався високий ступінь заполітизованості двостороннього співробітництва. Тим більше, що конфлікти в газовому секторі з економічної площини перейшли у безпекову, оскільки РФ використовує енергетичну залежність України для посилення власного політичного впливу в нашій державі. До того ж агресивна політика інформаційного впливу Росії спрямована на включення України у власний гуманітарний простір, що безпосередньо загрожує існуванню і подальшому розвитку української держави.

Критичність ситуації ілюструється тим, що кожна ініціатива України, спрямована на захист власних національних інтересів зустрічає непропорційно інтенсивну критику з боку російської сторони, що в свою чергу досить часто переростає у чергову антиукраїнську інформаційну кампанію.

Відтак можна констатувати, що РФ не бачить нагальної необхідності у знятті проблемних аспектів двосторонніх відносин. Більш того, російський підхід носить здебільшого формальний характер та спрямований на затягування часу. Це дозволяє зробити висновок про те, що наявність невирішених питань у двосторонніх українсько-російських відносинах є в інтересах Росії, зокрема оскільки це значно зменшує перспективи України на вступ до ЄС та НАТО.

Таким чином, основною причиною такого загострення українсько-російських відносин стало фактичне зіткнення інтересів і цілей обох держав і, відповідно, протилежне бачення щодо підходів вирішення проблем. Якщо Україна прагне використовувати всі можливі засоби дипломатичного та інституційного співробітництва і продовжувати процес європейської та євроатлантичної інтеграції, то Росія часто вдається до засобів жорсткого тиску за допомогою економічних, політичних та інформаційних інструментів впливу задля повернення України в "зону привілейованих інтересів" РФ.

Ті успіхи української влади, яких вдалося досягти за умов такого жорсткого протистояння, стали можливими завдяки однозначній та сталій політиці в межах міжнародного права. Саме тому продовження сталого і виваженого зовнішньополітичного курсу є основною передумовою подальшого формування стабільного українсько-російського партнерства на засадах паритетності та взаємоповаги.

---

[1] *Указ Президента України №105/2007 "Про стратегію національної безпеки України" від 12 лютого 2007 р. [Електронний ресурс] – Режим доступу: http://www.president.gov.ua/documents/5728.html*

[2] *Комментарий официального представителя МИД России А.А. Нестеренко в связи с Международной конференцией ЕС - Украина по инвестициям для модернизации украинской газотранспортной системы, 23 марта 2009 г., №450-23-03-2009 (неофіційний переклад). [Електронний ресурс] – Режим доступу: http://www.ln.mid.ru/brp_4.nsf/0/DA667E9F82DFE932C3257582005A6199*

[3] *Відповідно до внесених до Закону України "Про трубопровідний транспорт" змін ст. 7 ч. 2 "Реорганізація (злиття, приєднання, поділ, виділ, перетворення) державних підприємств магістрального трубопровідного транспорту, а також їх приватизація забороняються..."*

[4] *Пелагеша Н. Україна у смислових війнах постмодерну: трансформація української національної ідентичності в умовах глобалізації. – К.: НІСД, 2008. – С.178.*

[5] *Там само, С.180.*

[6] *Указ Президента України №105/2007 "Про Стратегію національної безпеки України" , 12 лютого 2007 р. [Електронний ресурс] – Режим доступу: http://www.president.gov.ua/documents/5728.html*

[7] *Проблеми та перспективи співробітництва України та Росії // Національна безпека та оборона. 2006. – № 5.– С.25.*

[8] *Федулова Н. Влияние России в странах СНГ: гуманитарные аспекты // МЭМО. - 2007. – № 5. – С.84.*

[9] *Заявление МИД России в связи с антироссийскими проявлениями на Украине (2026-14-12-2007), 14 декабря 2007 года (переклад авторів), http://www.mid.ru/brp_4.nsf/sps/8B02FF594F151D36C32573B1004930DC; Заявление МИД России о российско-украинских отношениях (1344-11-09-2008), 11 сентября 2008 г. (переклад авторів). http://www.ln.mid.ru/brp_4.nsf/0/D2508466D70888C2C32574C10020DF7E*

[10] *Дмитрий Медведев ответил на вопросы Фарида Закарии. Интервью записано 15 сентября 2009 года. Интервью телекомпании «Си-Эн-Эн» (переклад авторів). http://www.president.kremlin.ru/news/5516*

Зовнішньополітичні амбіції Москви в умовах “перезавантаження” відносин з Вашингтоном

Микола ФЕСЕНКО, старший науковий співробітник Інституту світової економіки і міжнародних відносин НАН України

Тетяна РИБЧЕНКО, аспірантка Інституту світової економіки і міжнародних відносин НАН України

The article titled “Moscow’s foreign policy ambitions under conditions of relations` “reloading” with Washington” is being presented by Senior Research Fellow of Transatlantic Department of the Institute of World Economy and International Relations (WEIR) of National Academy of Science, PhD. in international relations Mykola Fesenko and Aspirant of Transatlantic Department of WEIR. The analysis is dedicated to changes in foreign politics of Russia under new circumstances that allow Moscow to get use of so-called “window of possibilities”. Both USA and Russia want an exclusive position in the non-stationary international system. The only difference is that USA wants to preserve the right to be a dominant actor and Russia, that doesn’t have equal possibilities with America, using thorough modernization is eager to make a breakthrough in international economy as well as in foreign politics.

Прагнення Росії до відновлення свого міжнародного впливу в ролі глобального «центру сили» обґрунтовується її політичним керівництвом, по-перше, неможливістю формування повноцінної системи колективного лідерства без участі РФ, по-друге, історичною приналежністю Росії, ЄС та США до трьох гілок європейської цивілізації і необхідністю визнання ними РФ як рівноправного партнера[1]. Як відомо, на цьому особливо наголошує президент Росії Д.Медведєв. Міністр зовнішніх справ РФ С. Лавров у своїй статті «Росія і світ у XXI столітті» також зазначає, що після 1917 р. США поступово замінили Росію у загальноєвропейському балансі, однак Європа сьогодні вже не потребує зовнішніх балансирів, що й зумовлює необхідність формування рівноправних відносин у трикутнику Росія–ЄС–США. Міністр підкреслює наявність на політичному рівні запиту на рівноправну взаємодію трьох споріднених, але самостійних складових європейської цивілізації, наголошуючи, що «на зміну конфронтаційній парадигмі внутрішньоєвропейських відносин періоду холодної війни приходить парадигма співробітництва»[2].

Як Америка, так і Росія, керуючись своїми національними інтересами і принципами реалізму в зовнішній політиці, прагнуть мати лідируючи позиції в ієрархії суверенних держав. Поведінка на зовнішньополітичній арені Росії або США обумовлюється асиметричністю їхніх зовнішньополітичних амбіцій. Вона виявляється в багатьох сферах, що в цілому дозволяє стверджувати, що США легше досягнути бажаного результату, ніж Росії. Під таким результатом маємо на увазі збереження та підтримку в майбутньому лідерський позицій в світі цих великих, у прямому та переносному сенсі, держав. При цьому слід розуміти, що Росії має набагато менший ресурс для досягнення тих самих цілей, що й Америка. Але попри це Росія намагається довести, що цілком спроможна зробити «ривок» і ввійти, разом із новими претендентами, на нові лідерські позиції, у коло найрозвиненіших і найвпливовіших країн світу.

Серед показових прикладів, які свідчать про прагнення Росії набути нового статусу в оновленій міжнародній системі, є її намагання стати новим міжнародним фінансовим центром. Про це, наприклад, свідчить проведення щорічного Міжнародного економічного форуму в Санкт-Петербурзі, амбіції щодо показового проведення в Сочі Зимової олімпіади 2014 р. Крім того, у червні 2007 р. був створений Фонд «Русский мир» (на кшталт філій німецького Інституту імені Гете, Французьких культурних центрів та ін.), метою якого проголошено популяризацію російської мови, сприяння поверненню на батьківщину росіян, які емігрували, підтримку російськомовних ЗМІ за кордоном, експертне забезпечення гуманітарного виміру зовнішньої політики Росії тощо.

З огляду на зазначене вище, слід також додати, що Росія досить болісно сприймає ігнорування її геополітичних інтересів і статусу з боку Заходу. Відповіддю на односторонні дії США в Іраку та порушення стратегічної рівноваги внаслідок виходу із Договору щодо ПРО, планів щодо подальшого розширення НАТО на Схід і розміщення систем ПРО у Польщі та Чехії, а згодом ігнорування позиції Росії щодо статусу Косова, стали кроки, спрямовані на досить жорстке відстоюван-

ня національних інтересів, зокрема, введення мораторію на виконання Договору про звичайні збройні сили в Європі (ДЗЗСЄ), використання енергетичного важелю впливу на ЄС у політичних цілях, співробітництво з ядерними Іраном і Сирією, досить агресивна протидія можливому наданню Плану дій щодо членства в НАТО Україні та Грузії. Із приходом до влади Д.Медведєва Захід пов'язував надії на певне пом'якшення зовнішньополітичного курсу РФ. Однак в одній із перших його промов програмного характеру під час зустрічі з представниками німецьких політичних і громадських кіл у Берліні влітку 2008 року Д.Медведєв досить чітко дав зрозуміти, що ліберальна риторика не заважає йому бути послідовним прибічником зовнішньополітичного курсу, започаткованого В. Путіним.

Ще у берлінській промові 2008 року Медведєв традиційно наголосив на провідній ролі ООН і необхідності дотримання міжнародного права, критично оцінивши спроби її заміни «ексклюзивними форматами», а також «структурами, які запрограмовані на відновлення блокової політики», що заважає інституційному розвитку ОБСЄ та наданню нового змісту діяльності НАТО. Цілком очевидно, що дана критика була адресована в першу чергу США. Водночас, підкреслюючи необхідність налагодження рівноправного співробітництва між трьома гілками європейської цивілізації – Росією, ЄС і Північною Америкою Президент РФ виступив із амбіційною пропозицією створення на засадах багатополярності єдиного євроатлантичного безпекового простору «від Ванкувера до Владивостока» шляхом укладення Договору про європейську безпеку.

Зазначені підходи, спрямовані на позиціювання Росії як невід'ємної частини європейської цивілізації та рівноправного міжнародного партнера, були відображені також і в новій концепції зовнішньої політики РФ, затвердженої 12 липня 2008 року[3]. Однак у результаті російсько-грузинського конфлікту та одностороннього визнання Росією незалежності Абхазії та Південної Осетії відносини РФ із США остаточно загострилися. Це, в свою чергу, актуалізувало риторику часів «холодної війни» між політичним керівництвом обох держав, а співробітництво між Росією та ЄС було обмежено питаннями врегулювання кризи на Південному Кавказі.

Необхідно підкреслити той факт, що конфлікт на Кавказі наніс нищівного удару по міжнародній репутації Росії, що не дозволяє розраховувати на встановлення по-справжньому партнерських відносин із Заходом і змушує її спиратись виключно на економічні та військово-політичні важелі впливу. Досить показовим стало й мовчання, а згодом пошук нейтральних дипломатичних формулювань, з боку лідерів переважної більшості країн СНД. Не підтримав позицію Росії і її основний союзник по Шанхайській організації співробітництва Китай. Першими наслідками військово-політичного характеру стало суттєве згортання співробітництва РФ–НАТО, згода Польщі та Чехії на розміщення систем ПРО США, призупинення переговорів щодо вступу Росії у СОТ, ключова роль у яких належить США, широка дискусія на Заході щодо того, як «покарати Росію».

Відтак, суттєве ускладнення міжнародної ситуації внаслідок конфлікту на Кавказі, вочевидь, вимагає відповідного коригування зовнішньополітичного курсу Росії. Як результат такого коригування можна розглядати озвучені Д. Медведєвим п'ять принципів зовнішньої політики РФ.

По-перше, Росія вже не наголошує на непорушності міжнародного права та провідній ролі ООН у розв'язанні міжнародних конфліктів, а заявляє про дотримання всіх норм міжнародного права у взаєминах між цивілізованими державами, тим самим залишаючи за собою право ревізії окремих міжнародно-правових норм, наслідуючи приклад США[4]. Отже, російсько-грузинський конфлікт наніс істотного удару по міжнародній репутації Росії. В зв'язку з цим, з-за значного ускладнення міжнародної ситуації внаслідок конфлікту на Кавказі, зовнішньополітичний курс Росії вимагає коригування.

По-друге, РФ вперше проголошує на рівні першочергових пріоритетів держави відхід від однополярності в міжнародних відносинах і необхідність у розбудові багатополярного світу, по суті не визнаючи за США провідної ролі в сучасній міжнародній системі.

По-третє, РФ підкреслює відмову від ізоляціоністського та конфронтаційного курсу, висловлюючи зацікавленість у розвитку повноцінних і дружніх відносин зі всіма державами світу (зі США, країнами Європи, Азії, Африки), які будуть настільки глибокими, наскільки до цього будуть готові партнери Росії, тим самим наголошуючи на обопільності будь-якого міжнародного співробітництва.

По-четверте, як безумовний пріоритет російської зовнішньої політики визначається захист життя та достоїнства російських громадян, хоч би де вони знаходились б, що теоретично може бути підставою для втручання у справи, чи навіть порушення кордонів, країн СНД і Балтії, де мешкає значна кількість росіян.

По-п'яте, підкреслюється наявність у Росії регіонів так званих привілейованих інтересів, яким вона приділятиме особливу увагу, та налагодження довгострокових відносин із державами, що знаходяться у цих регіонах. Останній з наведених вище принципів фактично проголошує пострадянський простір регіоном «привілейованих інтересів» РФ. Посилення позицій США в цьому просторі сприйматиметься Росією різко негативно, що навіть дозволяє вести мову про чергову пропозицію відносно можливого розподілу сфер впливу, так звану «доктрину Медведєва», за аналогією із «доктриною Монро» та «доктриною Брежнєва»[5].

За таких умов країни СНД прозахідної геополітичної орієнтації стоять перед стратегічними викликами внутрішньо- і зовнішньополітичного характеру. Все це суттєво гальмує перспективи євроатлантичної інтеграції для України та Грузії на невизначений час. Водночас, жорстка реалізація четвертого та п'ятого принципів вступає в цілком логічне протиріччя із третім принципом. Сформульовані у більш конфронтаційній по відношенню до США формі, фактично, зазначені прин-

ципи продовжують курс Росії на набуття статусу одного з провідних учасників багатополярного світопорядку, в якому США втратять свою гегемонію.

Отже, ключовий зміст нової зовнішньої політики РФ відображають п'ять принципів, проголошених Д.Медведєвим. Головний висновок з яких полягає в тому, що зовнішня політика Росії орієнтована на використання сучасного «вікна можливостей» для закріплення за собою лідерського статусу.

Росія не залишає свою пропозицію щодо нового Договору про європейську систему безпеку. Під час виступу на конференції зі Світової політики в Гвіані у жовтні 2008 р. Д.Медведєв конкретизував свої пропозиції, окресливши можливий зміст запропонованого договору. На думку Президента РФ, договір має стверджувати всі ключові принципи Статуту ООН, зокрема, повагу до суверенітету, територіальної цілісності та політичної незалежності держав. Договір має надати гарантії єдності в трактуванні зазначених принципів і підходів щодо попередження та мирного врегулювання конфліктів на євроатлантичному просторі та, можливо, зафіксувати і сам механізм врегулювання спорів.

Крім того, договір має надавати рівноцінні гарантії безпеки усім його учасникам, що не дозволить забезпечувати одній країні власну безпеку за рахунок інших, створення інших військових союзів і коаліцій на спільному просторі. При цьому на сучасному етапі військово-політичні питання заслуговують на особливу увагу з огляду на небезпечний дефіцит спільних контрольних механізмів у цій сфері. У цьому контексті варто наголосити на тому, що в договорі пропонується закріпити положення про те, що жодна міжнародна організація та держава (включаючи Росію) не мають ексклюзивних прав на підтримку миру та стабільності в Європі. До того ж пропонується встановити базові параметри контролю над озброєнням та військовим будівництвом, а також ввести нові процедури взаємодії за такими напрямами, як розповсюдження зброї масового знищення, наркотрафік і тероризм.

Заслуговує на увагу той факт, що обидва президента, Б.Обама і Д. Медведєв, як у своїй передвиборній риториці, так і під час намагань втілити в життя свої обіцянки, зіштовхнулися з реальними проблемами на шляху виконання своїх програм, що передусім пов'язується з глобальною фінансово-економічною кризою, пік якої співпав з початком їхнього президентства у 2008–2009 рр. У своїй недавній статті «Вперед, Росія!» Президент Медведєв підкреслив необхідність в іншій економічній політиці, яка допоможе зробити Росію менш залежною від природних ресурсів і збільшить надходження від економічного зростання, яке реально відчує на собі суспільство в цілому. У цьому зв'язку слід також зазначити схожість намірів російського президента з його американським колегою. Президент Б. Обама неодноразово засуджував прибічників розколу, відсутність у США пристойних розумних дебатів із політичних, соціальних і культурних проблем, таких, як расизм, релігія, аборти, також як і загальний добробут громадян країни[6].

Обидва президента, Б. Обама й Д. Медведєв, заохочували втілення в життя нових ідей і політичних концепцій. Сьогодні, коли вони зіштовхнулися з негативною реакцією опозиції на адресу їхніх реформ, їм доведеться стати ще більш зухвалими у своїх планах. Президентові Медведєву знадобиться розширити цивільну власність в галузі природних ресурсів і політичну участь у Росії. Наприклад, створити систему цивільних акцій у Стабілізаційному фонді та децентралізувати владу й адміністрацію до місцевого рівня та рівня співтовариств. Президент Обама буде змушений обмежити економічну владу й політичний вплив корпорацій, а також просувати ідею більше широкого розподілу капіталів і цивільних інститутів за межі держави та ринку, у тому числі, кооперативи, підприємства із власністю працівників, банки та суспільні кредитні союзи.

Отже, у сфері зовнішньої політики обидва президенти підтримують стратегію зобов'язань, просуваючи на перше місце принципи стратегічного партнерства, відкритого для інших європейських і центральноазіатських держав. Ґрунтуючись на успішних переговорах, які пройшли у Москві в липні 2009 р., президенти Медведєв і Обама отримали унікальний шанс побудувати нову світову, багатополярну систему, засновану на багатобічних зобов'язаннях, міжрегіональних мережах співробітництва, і на ключовій ролі громадянського суспільства в глобальній політиці. Необхідною передумовою на шляху втілення цих ідей в життя стає доведення заявленої ними тези про необхідність укріпляти суверенітет держави спільно із іншими націями й культурами, від чого залежить міцна демократія та ринкова економіка.

Нині багато кажуть про послаблення економічної та політичної потуги США та про нові можливості країн БРІК, і, зокрема, Росії. Але наявні статистичні дані свідчать про асиметричність зовнішньополітичних і економічних амбіцій США та РФ. США виробляють близько 20% від світового ВВП. Для порівняння, Росія – трохи більше за 3%. Здавалося б, є всі шанси для збільшення взаємного товарообміну. Крім усього іншого, Америка є найбільшим споживачем природних вуглеводнів, а Росія їхнім найбільшим виробником. Але все виглядає більш, ніж скромно. У зовнішньоторговельному обігу Сполучених Штатів Росія займає приблизно 1%. Для порівняння: стільки ж займає й Польща чи Таїланд. Росія поставляє на американський ринок нафту та нафтопродукти (60% від всього обсягу поставок), а також алюміній, прокат і хімікати (25%). Є приклади співробітництва в інших галузях.

Заслуговує на увагу й той факт, що Росія не тільки отримала довгоочікувану відмову від розміщення системи ПРО, а й перед нею відкриваються перспективи створення спільної ПРО з Америкою, що дасть поштовх для подальшого виходу російсько-американських відносин на якісно новий рівень взаємин. У зв'язку з цим заслуговує на увагу висловлення радника президента США по Росії і Євразії Майкла Макфолла. Він вважає, що створенню загальної системи ПРО нічого не заважає. У жовтні 2009 року в Москві вже пройшли експертні переговори на цю тему. Головною передумовою успіху стало також зближення позицій Москви й Вашингтона з іранського питання, яке було «головним каменем спотикання у відносинах між державами», підкреслив радник Обами. Нагадаємо, Дмитро Медведєв натякнув на можливість введення санкцій проти Тегерана незабаром після відмови США від створення протиракетних баз у Польщі та Чехії.

По суті, Білий дім відходить від політики попередньої адміністрації, яка відкрито критикувала ситуацію з правами людини в Росії. Єдиною серйозною роз-

біжністю між Росією й США залишається визначення кордонів Грузії, відзначив радник президента США з Росії і Євразії Майкл Макфолл. Але по цьому питанню зближення в недалекій перспективі Вашингтон не очікує, тому акцент саме на цій проблемі американські дипломати робити не збиралися, для того, щоб не псувати відносини, які тільки в 2009 році почали покращуватися.

Контртенденція в політиці РФ спостерігається у спробі розколу євроатлантичної спільноти, посилює кризову перспективу в російсько-американських відносинах, що буквально диктує державам СНД здійснювати остаточний вибір форм і механізмів забезпечення національної безпеки. Минуло вже більше року після затвердження нової зовнішньої політики РФ. Вважаємо необхідним спробувати дати відповідь, наскільки ефективно втілюються в життя задуми Д. Медведєва. Сьогодні у світі абсолютно по-новому складається статус-кво. Новий світовий порядок, який формується, кардинально відрізняється від того, що існував ще на початку XXI ст. Причинами цього можна вважати світову фінансово-економічну кризу, певну зміну структури відносин між державами, а особливо те, що Сполучені Штати Америки поступово втрачають свій вплив у світі.

«Загрузнувши» в Іраку, майже нічого не досягнувши в Афганістані, США вже беззастережно не сприймають як одноосібного світового гегемона. Понад те, не надто слабкі союзники США по НАТО, такі, як Франція чи Німеччина, втомилися від постійних «підштовхувань» свого старшого партнера: їхнє керівництво розуміє, що здатне й самотужки впливати на розвиток міжнародних відносин, хай не у світовому масштабі, однак на теренах Європи – це точно. Фактично світ розпрощався з епохою «холодної війни», не сприйняв ідеї однополюсності міжнародної ієрархії та перейшов у фазу «турбулентності» свого розвитку – певної невизначеності міжнародного порядку, за якої кожна більш-менш впливова країна намагається знайти в ньому власну нішу.

У «Концепції зовнішньої політики Російської Федерації», затвердженій 28 червня 2000 року Володимиром Путіним, серед основних цілей російської зовнішньої політики зазначалося «формування багатополярної системи міжнародних відносин, котра реально відображала б багатоманітність сучасного світу з усією різноманітністю його інтересів». У рамках цього завдання виокремлювалися перспективи створення «поясу добросусідства» по периметру російських кордонів, сприяння усуненню вогнищ напруженості та конфліктів у прилеглих до РФ регіонах, захист прав та інтересів російських громадян і співвітчизників поза межами російської території. Так, наголошувалося на необхідності зміцнення співпраці з країнами-учасницями СНД задля адекватного захисту інтересів російських громадян на їхніх територіях. Ці позиції, однак у більш деталізованій формі, закріпив інший документ – «Концепція зовнішньої політики Російської Федерації» від 12 липня 2008 року, підписаний уже новим президентом РФ Дмитром Медведєвим. Хоча за його основу й узято основні постулати «Концепції ВВП», однак наголошено було вже на існуванні багатополярного світу, вирішенні конфліктів на теренах СНД, захисті прав та інтересів російських громадян за кордоном і забезпечення їх можливістю «збереження етнокультурної самобутності російської діаспори й зв'язку з її історичною батьківщиною».

Тут варто згадати приклад російсько-грузинської війни 2008 року: забезпечуючи зв'язок населення Абхазії та Південної Осетії з їхньою «історичною батьківщиною», Росія фактично використала право захисту своїх громадян, розпочавши воєнні дії проти Грузії. Навесні 2008-го під час проведення саміту НАТО в Бухаресті Володимир Путін так висловився стосовно України: «Україна в тому вигляді, в якому вона сьогодні існує, була створена за радянських часів... Крим просто отриманий Україною рішенням політбюро ЦК КПРС. 90% населення там – росіяни. Хто нам може сказати, що ми там не маємо жодних інтересів? Південь та Схід України повністю російські». До речі, ці «росіяни» – військовослужбовці Чорноморського флоту РФ за 5 років служби в Севастополі отримують житло в Криму, громадянство України та українську пенсію, тобто фактично переходять у статус біпатридів (осіб, які мають подвійне громадянство), що заборонено Законом України «Про громадянство України» від 18 січня 2001 року.

[1] *Haass R. N. The Age of Nonpolarity: What Will Follow U.S. Dominance. – [Електронний ресурс]: // Foreign Affairs, – May/June – 2008. – Режим доступу:http://www.foreignaffairs.org /20080501faessay87304/richard-nhaass/the-age-of-nonpolarity.html*

[2] *Лавров. С.В. Россия и мир в XXI веке. [Електронний ресурс]: // Россия в глобальной политике. – № 4. – Июль – август. – 2008. – Режим доступу:http://www.globalaffairs.ru/numbers /33/9968.html*

[3] *Концепция внешней политики Российской Федерации. — [Електронний ресурс]: / Министерство иностранных дел России. – 12.07.2008. – Режим доступу: http://www.mid.ru/ ns-osndoc.nsf*

[4] *Интервью Д.Медведева телеканалу «Евроньюс». [Електронний ресурс]: / Официальный сайт Президента РФ. – Сочи. — 02.09.2008. — Режим доступу: http://www.kremlin.ru/appears/2008/09/02/2217_type63379_206085.shtml*

[5] *George Friedman. The Medvedev Doctrine and American Strategy. [Електронний ресурс]: / – Stratfor Global Intellegence. – 02.09.2008. – Режим доступу: http://www.stratfor.com/weekly /medvedev_doctrine_and_american_strategy*

[6] *Пабст А. Эксперемент двух президентов. Кризис «умной силы». – [Електронний ресурс]: // Русский журнал. – 29.10.09. – Режим доступу: http://www.russ.ru/pole/Eksperiment-dvuh-prezidentov*

Українсько-російські відносини через призму російських мас-медіа

Ірина ФІЛЕНКО,
здобувач Дипломатичної академії України при МЗС

The article analyzes the state of Ukrainian-Russian relations in the Russian media in the first decade of the XXI century. The models of relations between Ukraine and Russia after the collapse of the bipolar international system are viewed. It is proved that the information space becomes an arena of confrontation of opposing forces involved in geopolitical processes and using new and more sophisticated technologies of influence on all spheres of human activity.

Keywords: media, Ukrainian-Russian relations, information space, geopolitics, model, information warfare.

Російсько-українські відносини займають пріоритетне місце не тільки в російській сучасній зовнішній політиці, а й у політиці держав, що входять до Європейського Союзу. Нині вони переживають доволі важкий період. Вивчення їх еволюції дає змогу виділити три базові проблеми:

- протиріччя соціально-економічних моделей розвитку, що впливають на формування політичних інститутів і політичних процесів як усередині країн, так і у відносинах між ними;

- специфіка державного будівництва на пострадянському просторі, з урахуванням взаємозв'язку внутрішньої політики із зовнішньополітичними стратегіями Росії та України і різновекторними інтеграційними процесами;

- складність і різноспрямованість інформаційно-комунікативної складової міжнародних відносин, що розвиваються на двосторонній і багатосторонній основах, ефективність і якість якої визначає діяльність засобів масової інформації (ЗМІ) з формування позитивного іміджу держави та її просування в суміжні держави.

Останнім часом у західних і російських ЗМІ багато та справедливо говорять про відродження «російського неоімперіалізму». Вважається, що вже сьогодні, а в майбутньому ще з більшою впевненістю ключовими гравцями глобальної політики можуть бути тільки наддержави й об'єднання держав. Вони зможуть не лише зберегти власний суверенітет, а й посилити його. Усе це призведе до того, що ці країни визначатимуть світовий порядок. Росія історично, психологічно та політично не готова підкорятися. Вона прагне зайняти високе місце в ієрархії учасників системи міжнародних відносин.

На підтвердження цієї загальноприйнятої точки зору в російських ЗМІ можна навести слова Збігнева Бжезінського, який вважав, що без України посісти високе місце в ієрархії учасників міжнародної системи Росії буде набагато важче, ніж у союзі або навіть у державній єдності з нею. Необхідно також брати до уваги той факт, що нині об'єднана Європа та США не хочуть зрозуміти ще один важливий чинник – росіяни на сьогодні є найбільшою розділеною нацією Старого Світу. За межами РФ у 1991 р. опинилися 25 мільйонів росіян. Велика частина з них мешкає в Україні. Тим самим обґрунтовується необхідність Росії обстоювати власні інтереси та прагнути возз'єднання з Україною. Тому РФ завжди буде гравцем на українському політичному полі – щонайменше у сфері захисту інтересів російських громадян нашої країни.

Російсько-українські відносини розвиваються в інформаційно-геополітичному просторі та знаходяться під впливом різних факторів, що робить їх складно передбачуваними, суперечливими та конфліктними. До того ж ці взаємини вибудовуються в період посилення світових глобальних явищ. На процес двостороннього політичного спілкування й економічного діалогу між Україною та Росією впливають зовнішні сили – низка держав, зацікавлених у зміцненні своїх по-

зицій у колишніх радянських республіках. Таким чином, сам феномен російсько-українських зносин перетворюється на активне явище геополітики.

Інформаційний простір стає ареною протистояння протилежних сил, що беруть участь у геополітичних процесах і використовують нові та більш складні технології впливу на всі сфери людської діяльності. Провідні держави світу прагнуть зайняти становище лідера в глобальному інформаційному просторі, що сприяє їх домінуванню у сфері міжнародних відносин.

Росія й Україна зацікавлені в тому, щоб бути повноправними учасниками та суб'єктами міжнародних інформаційних процесів і брати участь на рівних у міжнародному інформаційному обміні. Процес розвивається в умовах глобалізації, що охопила всю земну кулю і складається з інформаційно-комунікативних технологій, які активно впливають за допомогою віртуальних мереж на інформаційно-геополітичний простір.

Перехід до інформаційного суспільства супроводжується нестабільністю геополітичних процесів, пов'язаних зі створенням і реалізацією нової системи міжнародних відносин. Складається система світової політики в змістовному аспекті, яка багато в чому залежить від змісту та напрямів інформаційних потоків, що циркулюють в інформаційно-геополітичному просторі.

Породжені новими історичними, геополітичними реаліями російсько-українські відносини характеризуються появою нових складних суперечливих явищ у політичному та ідеологічному житті двох держав. Вони проявляють себе під впливом нових інформаційно-комунікативних технологій і світових глобальних процесів.

Росія прагне до закріплення свого позитивного геополітичного образу, спираючись на територіальні та культурні переваги свого географічного і цивілізаційного положення. Зокрема, використовуються такі характеристики: Росія велика і дуже багата ресурсами країна; Росія – потужна держава, що впливає на світові процеси; Росія – країна високої культури, науки і мистецтва; Росія – гарант стабільності та розвитку на пострадянському просторі.

Процес входження РФ та України в європейську геополітичну конфігурацію визначає основні тенденції та перспективи російсько-українських відносин, їх місце в структурі світової політики.

Ці відносини розвиваються в геополітичній ситуації, коли обидві країни знаходяться в нестійкому транзитному (перехідному) стані, а їхні політичні системи ще не набули стабільності та не зміцнили демократичну традицію як базову і неповоротну. Як політику, так і економіку обох країн постійно стрясають фінансові та валютні кризи, що супроводжуються спадом промислового виробництва, зростанням безробіття і падінням рівня життя, що негативно впливає на систему міждержавних відносин і зовнішньополітичні орієнтири.

Протягом двадцяти років незалежності України з боку Росії були апробовані три моделі взаємин:

• перша – «дорога поступок» (її озвучив Єльцин) призвела до тяжких наслідків для Росії: нерівного розподілу Чорноморського флоту, порушення принципів вільного обміну інформацією та права користування значною частиною населення України російською мовою;

• друга модель, запропонована російським політиком Жириновським – говорити з Україною імперською мовою, зазнала фіаско та спричинила відторгнення як з одного, так і з іншого боку;

• третя модель – пошук цивілізованих і конструктивних відносин у рамках стратегічного партнерства.

Досліджуючи образ України в російських ЗМІ, необхідно зазначити: те, що ми отримуємо зі ЗМІ, на 80% є пропагандою, а на 10% – просто брехнею. Правда прихована, звичайно, в 10% інформації. Не секрет, що Росія й Україна протягом останніх 5 років так старанно намагалися висміяти і оббрехати один одного, що більшість росіян і українців тепер мислять один про одного виключно стереотипами, причому часто – негативними.

У Росії – за допомогою фільтрації новин з України і цілеспрямованого висміювання українців та їх політичної системи (тягання за чуби, бійки в парламенті, обмовки президента тощо), а також формування образу ворога (бандерівці) – сформувалася така думка: всі українці ненавидять у душі Росію, а їхня держава – фікція, насмішка [1].

У формуванні образу велику роль відіграють особистості, у першу чергу, політичних і духовних лідерів. Так, цікаво розділилися ролі Путіна і Медведєва в інформаційному впливі на Україну. Якщо Путін асоціюється в основному з негативними новинами (скуповування російськими компаніями української власності тощо), то Медведєв – із позитивними («перезавантаження» відносин, низка нових ініціатив, зустріч із київськими студентами тощо) [2].

На сьогодні основним фактором, що формує територіальні (географічні) знання населення світу, є засоби масової інформації. Інформація, що надходить через ЗМІ, вирізняється значною мобільністю, доступністю, перевагою перед класичними джерелами знання.

Оскільки всі події, що передаються через засоби масової інформації, відбуваються в межах геогра-

фічного середовища, то разом із основним знанням до споживача доходять і знання про географічний простір, на якому відбувається та чи інша подія – при цьому формується геополітичний імідж регіону, тобто реальність, що визначає ступінь стійкості регіону до різних варіантів експансивного впливу. Формування геополітичного іміджу регіону залежить від частоти публікацій про нього та їх тематичної структури. У свою чергу, частота публікацій про регіон залежить від близькості джерела інформації до її споживача та сили інформаційного сигналу, тобто від значущості подій, що відбуваються в регіоні, для споживача інформації.

Підтвердження цьому можна знайти в низці робіт, опублікованих останнім часом у російських і українських географічних виданнях. Інформація, передана через ЗМІ, не тільки формує образ (імідж) окремого регіону, а й перетворює цей образ відповідно до своїх інтересів. Засоби масової інформації нав'язують аудиторії не лише теми, а й свої інтерпретації подій, тобто відбувається повний контроль над масовою свідомістю аудиторії, яка отримує інформацію. Такі технології з впливу на масову свідомість із короткочасними і довгостроковими цілями мають визначення «інформаційна війна» [3, с. 83].

Використовуючи цю термінологію, можна з упевненістю заявити, що проти України вже давно ведеться велика інформаційна війна. Причому в декількох напрямах. У ролі загарбників інформаційного простору України виступають різні держави, основні з яких – США та Росія. Основну військово-інформаційну кампанію проводить саме Захід, ЗМІ якого постійно публікують статті, що звинувачують владні структури України в корумпованості, сюди ж відносяться численні публікації про Чорнобиль, що так само формують негативний імідж нашої країни на світовій арені.

У багатьох інформаційних війнах за президентства Медведєва простежується вплив Росії. Наприклад, під час щорічного формування несприятливого іміджу України в період підготовки до курортного сезону. Основним курортно-рекреаційним регіоном нашої країни є Кримський півострів, привабливість якого для населення колишнього СРСР усе ще залишається на високому рівні. Але з якою б любов'ю та ностальгією за минулим не ставилися до кримських курортів росіяни, для Російської Федерації Крим – це насамперед територія іншої держави, що становить конкуренцію російським курортам. Для відволікання росіян від української курортної зони в російських ЗМІ перед розпалом відпусток (березень, квітень, травень, червень) починає формуватися образ Криму як неблагонадійного в усіх відношеннях регіону. При цьому активно нав'язується позитивний імідж Сочі та інших курортів Росії [4, с. 21].

Засоби масової інформації України та РФ повинні припинити формувати взаємний «образ ворога». Про це в інтерв'ю заявив спеціальний представник Президента Росії з міжнародної культурної співпраці, співголова правління Міждержавного фонду гуманітарного співробітництва держав-учасниць СНД Михайло Швидкой. «В Україні негативного матеріалу про Росію рівно стільки ж (як в Росії про Україну), якщо не більше. Тому потрібно почати розмовляти і потрібно переконати російські ЗМІ не формувати образ українського народу як ворога, а українські – образ російського народу як ворога», – зазначив М. Швидкой. «Коли були події річної давнини у Південній Осетії (2008), поляки говорили мені, що Росія оголосить війну Польщі, в Україні говорили, що Росія оголосить війну Україні. Це шизофренія», – підкреслив спеціальний представник Президента РФ. М. Швидкой вважає, що думка про те, що російська преса має установки від влади формувати негативний імідж України, не правильна. «Це не зовсім так – у нас одна державна газета і од-

на державна телерадіокомпанія. Все інше – приватне..., і зараз ситуація в Росії зі свободою ЗМІ, свободою висловлювань значно краща, якісно інша», – зауважив М. Швидкой.

Він переконаний, що «історія – складна річ, але у російських людей зрівнювання героїв Радянської армії та героїв ОУН-УПА викликає жорстке відторгнення».

«Інформаційні війни між Росією та Україно» – такою була тема чергового засідання Центру соціально-консервативної політики (Україна), що відбувся 1 липня 2009 р. в Києві. З основною доповіддю виступив віце-президент Української PR-Ліги, президент компанії Bohush Communications Денис Богуш. «Сьогодні в українсько-російських відносинах можна говорити про психологічну війну й інформаційні атаки, спрямовані проти самосвідомості народів», – заявив він. У якості прикладів інформаційних спецоперацій Богуш навів випуск художніх фільмів «Війна 08.08.08. Мистецтво зради» і «Танкер «Танго».

Відповідальність за розпалювання ворожнечі між Росією й Україною, на думку експерта, несуть ЗМІ обох держав. Його точку зору підтримав директор Центру досліджень проблем громадянського суспільства Віталій Кулик. За його словами, у ЗМІ відзначається збільшення кількості антиросійських і антиукраїнських публікацій, «які формують в українців образ Росії як можливого супротивника, і в росіян – образ України як ворога». До охолодження українсько-російських відносин призводить, на думку Кулика, створення національних міфів. Він зазначає: «Гра на історичних фактах призводить до загострення відносин між Росією та Україною. Політикам варто відмовитися від егоїстичних трактувань історії, якщо ми хочемо відновити неконфліктний діалог».

У цьому контексті заслуговує на увагу точка зору західних дослідників С. Уайта, А. Макаллістер, які у своїй статті «Білорусь, Україна і Росія: Схід чи Захід?», опублікованій у російському виданні «Світ Росії» у 2008 р., акцентують увагу на тому, що Білорусь і Україна – представники так званих проміжних держав. Своєю мовою, релігією та історією вони, з одного боку, пов'язані із Заходом, а з іншого – як і раніше тяжіють до колишніх радянських республік. Дослідники вважають, що суперечності в зовнішньополітичній орієнтації більшою мірою виражені в Україні, де громадська думка є серйозним обмеженням для дій влади [5, с. 38-40].

Цій темі особливу увагу приділяв і відомий західний учений С. Гантінгтон, який у своїх часто цитованих російськими ЗМІ роботах приділяє християнсько-ісламській дихотомії уваги більше, ніж будь-хто інший. Він також звертає увагу на дихотомію між Заходом і православним Сходом, теж християнською цивілізацією, де, однак, церква та держава тісно пов'язані між собою. Згідно з Гантінгтоном ці відмінні риси формувалися протягом кількох століть і є «більш фундаментальними, ніж відмінності в політичній ідеології та режимах». Ця дихотомія стала причиною «роздвоєння» в Україні та Білорусі та має достатньо суперечливу природу російської держави, яка не може вважатися повною мірою «європейською» або «азійською» [6, P. 29-31; 18, P. 43-44].

Отже, говорячи про консолідовану позицію російських ЗМІ щодо України, необхідно зазначити, що кожного разу і завжди слід брати до уваги той факт, що на теренах Російської Федерації діє добре налагоджена система участі російських експертів у інформаційно-пропагандистській діяльності, спрямованій на формування недовіри до української влади. Це – основна складова російської політичної думки, практично незалежно від партійної приналежності конкретних експертів та ідеології, яку вони сповідують. Рідкісні відхилення від цього правила мають місце тоді, коли за справу беруться і дають свої оцінки науковці з російських інститутів, що досліджують західне співтовариство націй (приміром, В. Кременюк з Інституту США і Канади РАН).

Консолідована позиція російських ЗМІ щодо України полягає у використанні традиційної для РФ геополітичної парадигми, яка віддає перевагу територіальній, політичній та економічній експансії відносно цінностей і критеріїв, які сповідуються державою та суспільством, що визнаються об'єктом такої експансії. Беремо до уваги, що більшість російського соціуму сприймає українців як невід'ємну складову «великороської нації». Тому тут особливо значимим повинно бути залучення серйозних інформаційних підтверджень того, що, скажімо, нове покоління українців, національний бізнес, інтелігенція, більшість мешканців узагалі дедалі активніше відчувають свою українську ідентичність і, прагнучи знаходитися в дружніх відносинах із російським народом, хочуть жити у своїй національній державі.

Ключова спрямованість формування негативного ставлення російської сторони до євроатлантичної інтеграції України лежить у сфері потенційного членства нашої країни в НАТО як противаги бажаного для росіян її включення до різноманітних інтеграційних структур на пострадянському просторі. Інші аспекти нагнітання негативу щодо України в російському соціумі є паралельними, такими, що реалізують фундаментальну мету офіційної Москви, яка полягає у збереженні України в зоні виняткової відповідальності Росії. Відтак, для РФ первинним завданням стосовно України є її повернення в зону виняткових впливів Росії та недопущення членства в НАТО.

Перед РФ стоїть проблема створення такої власної ієрархії, історичними прообразами якої є Російська імперія та Радянський Союз, чия канонічна територія (канонічна територія російської субцивілізації

як частини євроатлантичної цивілізації) і є природним майданчиком для побудови цієї ієрархії (або Російського союзу). Таке природне прагнення Росії має кілька суб'єктивних зовнішніх обмежувачів, головним із яких на сьогодні є «друзі та стратегічні партнери» РФ – США і Євросоюз. Причому позиції Вашингтона та Брюсселя тут різні.

Нині двома потужними гальмами на шляху остаточного формування української політичної нації залишаються проблеми соціально-економічного розвитку та пошуку порятунку в російському напрямі. Тому, якщо ми говоримо про відокремлення образу України від образу Росії, то необхідно чітко усвідомлювати, хто ж саме цим займається. Попри риторику й окремі реальні дії, українські інформаційні джерела, включно з дипломатичними представництвами, не мають великої ваги у формуванні масової суспільної думки довкола ситуації в нашій державі.

У нинішніх умовах Україна постає типовим об'єктом зовнішніх руйнівних інформаційних впливів. Ця обставина знайшла адекватне відображення в позиції вищого керівництва нашої держави. Зокрема, 21 квітня 2008 р. на засіданні Ради національної безпеки і оборони України тодішній президент Віктор Ющенко чітко вказав на головні загрози в інформаційній сфері: «Найбільша загроза національній безпеці – інформаційна експансія іноземних держав. Завдяки цьому в інформаційному просторі України проводяться інформаційно-психологічні кампанії по тих

чи інших питаннях». Він підкреслив, що предметом цих впливів є насамперед теми національної єдності, територіальної цілісності, мови, релігії та культури, європейської та євроатлантичної інтеграції.

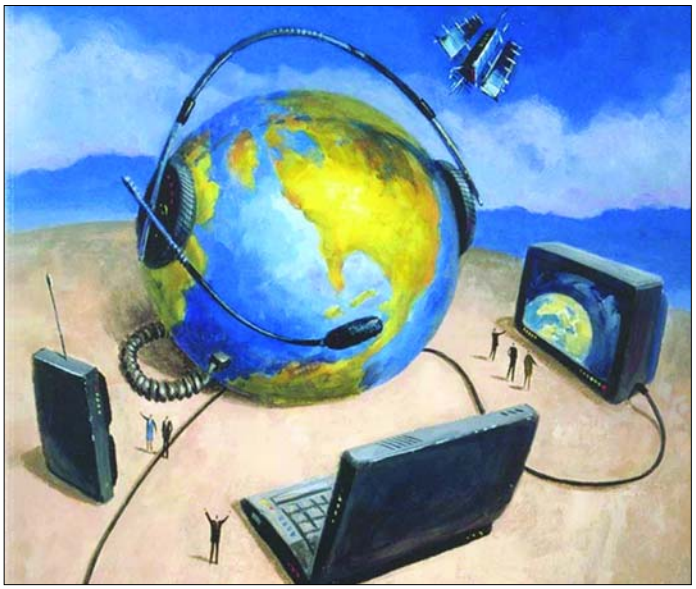
Відсутність державної стратегії захисту національного інформаційного простору далася взнаки у серпні-вересні 2008 р. Спеціальні інформаційні операції, які російські телевізійні канали та преса розгорнули під час грузинсько-російської війни з метою дискредитації активної позиції нашої країни щодо негайного припинення вогню та збереження цілісності території Грузії, були спрямовані проти вищого керівництва держави та загалом євроатлантичного курсу України.

Як зазначають експерти польського Інституту східних досліджень, на прикладі пропагандистської кампанії Росії під час війни з Грузією, російська влада повністю опанувала мистецтво створення єдиного інформаційного фронту [8].

Наступним етапом зовнішньої інформаційної агресії стала активна участь російських ЗМІ в політичному конфлікті між президентом і ситуативною коаліцією БЮТ і Партії регіонів у вересні-листопаді 2008 року. Активно просувалася ідея нелегітимності дострокового розпуску Верховної Ради України та необхідності початку процедури імпічменту президента з метою проведення дострокових президентських виборів. В умовах загострення фінансової кризи подібні повідомлення ставали додатковим чинником дезінформації та дезорієнтації громадської думки, сприяли надмірному загостренню політичної напруженості.

Кульмінацією російського інформаційного наступу стало висвітлення перебігу українсько-російського газового протистояння. Об'єктами цих психологічно-інформаційних атак стали інформаційний простір і громадська думка не лише України, а й країн Європейського Союзу. Використовуючи типові методи пропаганди, російські ЗМІ намагалися переконати в тому, що РФ стала «жертвою» порушення Україною загальноприйнятих норм міжнародного договірного права заради збереження «несправедливих», «пільгових» цін на газ. До того ж речники Кремля та «Газпрому», керівництво Росії, зокрема прем'єр-міністр В. Путін і президент Д. Медвєдєв, поширювали інформацію про «передколапсовий стан» української газотранспортної системи, її «зношеність» і «ненадійність», що мало підштовхнути європейські уряди тиснути на Україну для передачі її ГТС під контроль «Газпрому» [9].

При цьому, звертаючись до західної аудиторії, російські ЗМІ активно імітують лексику та візуальні прийоми, до яких звик масовий читач (слухач, глядач). А для власної аудито-

рії, до якої вони зараховують і значну частину населення України, під виглядом інформації пропонуються емоційно заряджені месиджі: російська позиція демонструється з позитивним емоційним забарвленням, альтернативна позиція пов'язується з речами, здатними викликати лише негативні емоції та відчуження. Саме в такий спосіб російське телебачення, починаючи з 2003 р., регулярно нав'язує своїй, західній та частині української аудиторії теми «утисків мовних і культурних прав росіян», загрози вибуху «антисемітизму та фашизму в Україні», «насильницької українізації», «перекручення історії у зв'язку з так званим Голодомором».

Під час президентської виборчої кампанії 2009 р. російські інформаційно-психологічні операції спрямовувалися не лише на руйнування міжнародного іміджу України, а й, як свідчить досвід попередньої кампанії 2004 р., на загострення політичної нестабільності в країні. Головна мета таких інформаційно-маніпулятивних зусиль – підбурювати існуючі суспільні протиріччя, протиставляючи державу народові, опозицію – владі, російськомовних громадян – україномовним, прихильників дружніх відносин із Росією – прибічникам інтеграції України до євроатлантичного безпекового простору.

РФ обґрунтовувала свій активний вплив на перебіг виборів в Україні змінами в загальній геополітичній ситуації в Європі. Так, ще в липні 2008 р. російське керівництво на саміті «Росія – ЄС» запропонувало свою концепцію нової архітектури безпеки в Європі. По суті російська сторона заявила, що в Європі протягом 1990-2008 рр. з'явилися нові кордони, які були лише адміністративними і ніколи – державними. А отже, механізм Заключного Гельсінського Акта НБСЄ 1975 р. стосовно непорушності «існуючих» кордонів у Європі на них не може поширюватися. Крім того, документ базувався на функціонуванні двох центрів гарантій безпеки – НАТО (у західній Європі) й ОВД (у Східній і Центральній Європі). Конфлікт із Грузією був своєрідною перевіркою готовності європейського співтовариства до обговорення сумнівних, на думку Кремля, кордонів.

Таким чином, аналіз інформаційної активності найвпливовіших ЗМІ Росії щодо України вказує, що вона значною мірою залежить від коливань «політичного барометра» – коли відбуваються значні міждержавні події, російські електронні ЗМІ досить жваво долучаються до обговорення українських проблем, коли ж на політичному обрії безхмарно, досить байдуже ставляться до ситуації в сусідній державі. Ще однією особливістю медіа-політики електронних ЗМІ Росії є практично повна відсутність спростовувань неправдивої чи викривленої інформації про Україну. Зазвичай, якщо повідомлення виглядають занадто тенденційно, вони просто не мають продовження.

Список використаних джерел

1. Горбунов О. Поколение примирения. Образ Украины в России и России в Украине нужно менять [Електронний ресурс] / Globo Scope. – 20.10.2010. – Режим доступу: http://www.globoscope.ru/content/articles/2953/

2. Горбунов О. Поколение примирения. Образ Украины в России и России в Украине нужно менять [Електронний ресурс] / Globo Scope. – 20.10.2010. – Режим доступу: http://www.globoscope.ru/content/articles/2953/.

3. Почепцов Г.Г. Информационные войны. – М.: «Рефл-бук», К.: «Ваклер» – 2000. – 576 с.

4. Швец А.Б., Коваленко И.М. Российский вариант информационного образа Крыма // Записки Общества геоэкологов. – Симферополь, 2001. Вып. 5-6. – С.18-31.

5. Уайт Ст., Макаллистер. А. Белоруссия, Украина и Россия: Восток или Запад? / Уайт Ст., Макаллистер А. // Мир России. 2008. – № 4. – С. 37-57.

6. Huntington S. The Clash of Civilizations? / Samuel Huntington// Foreign Affairs, No.72. – 1993, – P. 22-49.

7. Уайт Ст., Макаллистер. А. Белоруссия, Украина и Россия: Восток или Запад? / Уайт Ст., Макаллистер А. // Мир России. 2008. – № 4. – С. 37-57.

8. Rogoza, J., Dubas, A. Russian propaganda war: media as a long- and short-range weapon / J. Rogoza, A. Dubas // CES Commentary. – 2008. – Issue 9. – P. 3.

9. Рубан Ю.Г. Україна як суб'єкт і об'єкт сучасних міжнародних інформаційних воєн / Ю.Г. Рубан [Електронний ресурс] // Політономія. – 07.02.2010. – Режим доступу: http://politonomia.org.ua/page/ukraina-iak-subiekt-i-obiekt-suchasnykh-mignarodnykh-informatsiinykh-voien-1806.html

АНОТАЦІЯ

У статті проаналізовано висвітлення стану українсько-російських відносин у російських ЗМІ першої декади XXI століття. Розглянуто моделі взаємовідносин України та Росії після розпаду біполярної міжнародної системи. Доведено, що Інформаційний простір стає ареною протистояння протилежних сил, що беруть участь у геополітичних процесах і використовують нові та більш складні технології впливу на всі сфери людської діяльності.

Ключові слова: ЗМІ, українсько-російські відносини, інформаційний простір, геополітика, модель, інформаційна війна.

АННОТАЦИЯ

В статье проанализировано освещение состояния украинско-российских отношений в российских СМИ первой декады XXI века. Рассмотрены модели взаимоотношений Украины и России после распада биполярной международной системы. Доказано, что информационное пространство становится ареной противостояния противоположных сил, участвующих в геополитических процессах и использующих новые и более сложные технологии влияния на все сферы человеческой деятельности.

Ключевые слова: СМИ, украинско-российские отношения, информационное пространство, геополитика, модель, информационная война.

Сила права чи право сили?

Остання декада березня 2014 р. була безпрецедентно щільно заповнена міжнародними подіями, які мали найвищий світовий статус і безпосередньо стосувалися України, анексії Криму та військової загрози з боку Російської Федерації іншим українським територіям. Підписання політичної частини Угоди про асоціацію Україна — ЄС, безпековий саміт у Гаазі, засідання Генеральної асамблеї ООН і Ради Безпеки Організації, синхронне введення США та Європейським Союзом економічних санкцій стосовно Росії, виключення РФ із елітного клубу великих країн і повернення його до формату G-7, численні двосторонні зустрічі, обмін візитами тощо. Здається, увесь цивілізований світ став по один бік барикад пліч-о-пліч з Україною. Безумовно, потужним сигналом для цього стало підписання політичної частини Угоди про асоціацію Україна — ЄС.

Яким обіцяє бути подальший розвиток подій на Сході Європи? Яких трансформацій із часом зазнає позиція міжнародних організацій і країн-гарантів територіальної цілісності України? Які подальші перспективи співпраці України та Європейського Союзу в рамках Асоціації після 21 березня 2014 року?

На ці та інші запитання «З.С.» попросив відповісти Володимира Огризка, Надзвичайного і Повноважного Посла, Міністра закордонних справ України у період 2007-2009 років.

Володимир ОГРИЗКО,
Надзвичайний і Повноважний Посол, Міністр закордонних справ України (2007-2009 рр.)

«З.С.»: Дехто з коментаторів уже називає підписання політичної частини Угоди про асоціацію між Україною та Європейським Союзом такою собі весняною листівочкою про любов і дружбу. Як ви оцінюєте цей акт?

Володимир Огризко: За тих обставин, які склалися сьогодні, нам дуже важливо мати бодай політичну підтримку з боку Європейського Союзу. Це не те, що ми хотіли, це не те, про що просив Європейський Союз Віктора Януковича під час Вільнюського саміту. Однак це те, що нам сьогодні вкрай необхідно, аби, у першу чергу, самим собі та, звичайно, нашим «великим» друзям у Москві ще раз чітко і ясно дати зрозуміти – наш курс на євроінтеграцію все одно не зміниться. Отже, сподівання, що внаслідок цієї жахливої, брутальної, ганебної агресії Україна може змінити свій вектор розвитку, не мають жодних підстав.

«З.С.»: Угода складається з двох частин – економічної та політичної. Формальним приводом для непідписання на Вільнюському саміті цієї Угоди були претензії, які раптово виникли саме до економічної складової. Чому 21 березня 2014 р. була підписана лише перша частина – політична, коли і як буде відкоригований розділ економічний?

Володимир Огризко: Угода парафована. Це означає, що кожна з частин цієї Угоди, підписаної відповідальними сторонами (представниками сторін), не може бути змінена. Або Угода підписується в тому вигляді, в якому вона є, або відкриваються переговори по всій Угоді, що означає поховати її назавжди. Тому неможливо зараз вносити жодних змін до тексту Угоди. Єдине, що можливо, – це до Угоди додати Меморандум, Лист про порозуміння, Декларацію або будь-який інший документ, який надасть певні можливості для імплементації Угоди в той чи інший спосіб. Отже, йдеться не про початок нових переговорів, а про спосіб імплементації, зокрема тієї частини, яка залишилася не підписаною. Хоча, скажу вам відверто, я думаю, нам не довго залишилося чекати того моменту, коли Угода набере чинності в повному обсязі. Думаю, це відбудеться невдовзі після президентських виборів в Україні.

Однак фактично Угода починає діяти з моменту, коли було підписано політичну частину – 21 березня 2014 року. Головне, що Європейський Союз, навіть не маючи повністю підписаної Угоди, так чи інакше відкриває нам усі можливості, які передбачаються цим документом, у тому числі в економічній частині. Отже, політична частина починає діяти де-юре, економічна – де-факто, але нам треба ще почекати квітень, травень і трошки червня, щоб увесь цей механізм почав працювати вже на повну потужність.

«З.С.»: Як Ви оцінюєте дії міжнародної спільноти? І, на Ваш погляд, чим викликана така доволі жорстка позиція Сполучених Штатів, Європейського Союзу стосовно Росії у зв'язку з ситуацією в Україні?

Володимир Огризко: Я б не назвав цю позицію жорсткою. Виходячи із зобов'язань, які на себе взяли і США, і Велика Британія, і Франція, реакція мала б бути, на мою думку, більш адекватною. Однак маємо те, що маємо, і на тому подякуємо. Переконаний, можна було б зробити значно більше. На жаль, Сполучені Штати доволі повільно еволюціонують від суто нейтральної позиції до більш активної. Зараз таку еволюцію можна

простежити й щодо позиції європейських країн. Однак, наголошу ще раз, свої зобов'язання стосовно України три гаранти не виконали. Ми, як відомо, відмовилися від ядерної зброї і взамін отримали гарантії того, що наша територіальна цілісність буде забезпечена, наша територія буде недоторканна. Нині ми бачимо, що де-факто частина території є окупованою одним із гарантів – Російською Федерацією. Про цього «гаранта», думаю, сьогодні вже не варто говорити навіть як про партнера. Це означає, що фактично своїми діями Росія просто викреслила себе зі світового співтовариства. Резолюція Генеральної Асамблеї ООН, ухвалена 27 березня 2014 року, це дуже чітко засвідчила.

Однак і інші держави-гаранти, на яких ми реально покладалися, на жаль, не змогли гарантувати нашу цілісність і недоторканність. Як наслідок — проблема анексії Криму Російською Федерацією може набути довготривалого затяжного характеру. Тому не можна очікувати надто швидких рішень. Захід вибрав тактику санкцій економічного впливу на Росію. Це теж варіант. Але він надзвичайно тривалий, хоча зрештою може мати переконливі результати.

«З.С.»: Сполучені Штати, Європейський Союз, як великі гравці, можуть задіяти не тільки військові, а й економічні важелі впливу на ситуацію в Україні. Які інструменти можуть використовувати міжнародні організації, такі як ОБСЄ, Організація Об'єднаних Націй, окрім морально-політичної підтримки?

Володимир Огризко: Реально — ніяких, крім морально-політичних. Оскільки, на превеликий жаль, нинішня конструкція ООН, конструкція Ради Безпеки ООН, де Росія, як і будь-який інший постійний член, має право вето, не дає можливості ухвалювати адекватні рішення. І в цьому трагедія цієї організації, оскільки вона фактично не виконує своїх статутних зобов'язань. У Статуті ООН прописано, що Рада Безпеки Організації є головним органом у справі підтримки миру в усьому світі. Те, що відбувається сьогодні, засвідчує, що РБ не виконує свого мандата. Це, повторюю, її трагедія. І саме тому так довго й наполегливо країни-члени працюють над реформою і Ради Безпеки ООН, і Організації Об'єднаних Націй у цілому. На жаль, поки безуспішно. Оця брутальна агресія Росії показала, що система, яка протрималася майже 70 років (69 років), уже не відповідає реальній ситуації. Криза засвідчила, що ми справді на порозі дуже серйозних глобальних змін. Перш за все, це стосується оцінки реальної ситуації у світі та необхідності вжити конкретних заходів, спрямованих на пошук нових підходів. Якщо зробити вигляд, що нічого не відбулося, це означатиме, що повоєнний світоустрій припинив своє існування. Знову на порядок денний вийде право сили і право сильного, а не сила права. Отже, сьогодні і ООН, і ОБСЄ, й інші структури мають доволі умовний вплив на те, що відбувається у світі в цілому, і зокрема в Україні. Скажімо, ближчим часом в Україні працюватиме кількасот спостерігачів від ОБСЄ. Хіба це вплине на повернення Криму в межі державних кордонів нашої країни, ураховуючи до того ж, що Росія нахабно не пускає цих спостерігачів на територію Криму? Морально-політичний аспект, безумовно, яскраво проглядається й має величезне значення. А практичний – майже дорівнює нулю.

«З.С.»: Отже, Ви прогнозуєте ближчим часом проведення кардинальної реформи, яка має торкнутися передусім Ради Безпеки Організації Об'єднаних Націй?

Володимир Огризко: Тема реформи Радбезу ООН тягнеться вже десятиріччя. Однак саме зараз агресія Росії вкотре дуже яскраво продемонструвала, що нинішній формат Ради Безпеки не є дієвим. Країни-члени повинні думати над тим, як змінити ситуацію. Дуже хороший приклад іншим об'єднанням продемонструвала частина клубу G-8, яка просто вийшла з цієї структури.

«З.С.»: І утворився G-1?

Володимир Огризко: Фактично G-11. Я написав

у Twitter за результатами голосування резолюції Генеральної асамблеї ООН 27 березня 2014 р. «Територіальна цілісність України», що у нас утворилася «потужна світова сила G-11» – із тих одинадцяти країн, які проголосували всупереч здоровому глузду і Статуту ООН. Оце, власне, на мою думку, і є початком розподілу світу. Переважна більшість країн орієнтується на справді демократичні, цивілізовані принципи і правила гри. Однак є країни-ізгої (про це треба говорити дуже голосно), які вже не піддаються нормальним впливам і ставлять себе поза міжнародною спільнотою. Якщо так справа піде далі, то можу передбачати, що світ опиниться на межі чергового розколу.

«З.С.»: Цивілізований світ категорично не сприймає російську агресію стосовно України і дає цьому акту свої жорсткі оцінки. Однак складається враження, що Росія нікого не чує – собака бреше – караван іде. Міжнародна спільнота протестує, а російська військова техніка накопичується на українських кордонах. Виникає запитання – що мусить робити Україна, окрім дипломатичних зусиль? Якими повинні бути інші превентивні дії? І чи не спровокує українська активність за межами дипломатичного поля те, чого ми найбільше боїмося – початку третьої світової війни і збройного перерозподілу світу?

Володимир Огризко: З приводу каравану. Я був би дуже радий, аби цей караван під проводом керівництва Російської Федерації продовжував іти. Ми вже мали один караван у вигляді Радянського Союзу і стали свідками того, як він ішов і куди прийшов. Де тепер Радянський Союз? У фантазіях пана Путіна. Якщо цей російський караван буде йти такою ж дорогою, незабаром він повторить долю Радянського Союзу. І тоді ми лише згадуватимемо про те, що колись була на мапі світу Російська Федерація. Якщо не розуміти цього, то можна, звичайно, й далі рухатися в напрямі ескалації міждержавних і міжнаціональних конфліктів.

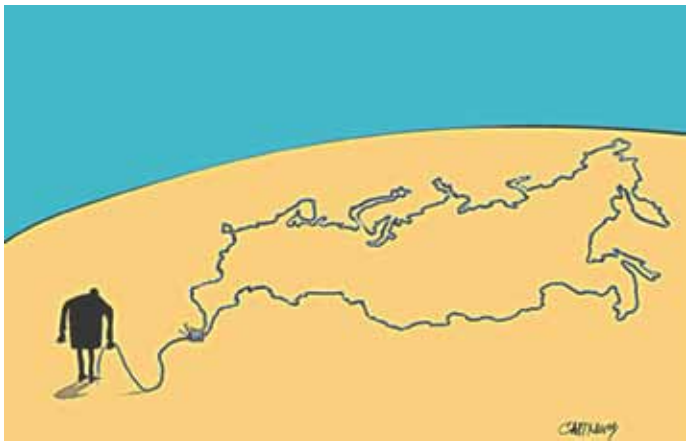
Що робити Україні в цій ситуації? Значно більше того, що ми робимо. Я не можу знайти відповідь на одне просте запитання – чому більш ніж три десятка країн оголосили про свої санкції щодо Російської Федерації, а країна, яка потерпає, яка стала жертвою агресії Росії безпосередньо, — про жодні санкції не веде мову. Ми продовжуємо підтримувати дипломатичні стосунки, ми підтримуємо у бойовій готовності російські стратегічні ядерні сили, оскільки вони управляються українськими спеціалістами, ми не відмовляємося від торговельно-економічних зв'язків із Російською Федерацією, до нас літають літаки «Аерофлоту» тощо. Тобто все відбувається business as usual. Тоді в мене виникає запитання – чому повинні за Україну битися Сполучені Штати, Європейський Союз, Австралія з Новою Зеландією, а Україна робить вигляд, що це її не стосується?

Тому я дуже розчарований тим, що у нас зараз відбувається. Ми, на жаль, або не хочемо усвідомити свою відповідальність за сьогоднішній стан речей, або хочемо пройти між двома крапельками дощу і зробити вигляд, що все само собою розсмокчеться. Так не буде. Треба приймати рішення і нести відповідальність за кожне прийняте рішення. Рішення повинні бути зваженими і покликаними допомогти Україні долати нинішні надзвичайно складні проблеми.

«З.С.»: Як Ви оцінюєте наявні на сьогодні системи безпеки? Чи є НАТО насправді найефективнішою, з якою інші блоки не спроможні змагатися організаційно, фінансово та чисельно? І якою у перспективі має бути позиція України, що на законодавчому рівні закріпила свій позаблоковий статус?

Володимир Огризко: Позаблоковий статус визначено законом про засади внутрішньої і зовнішньої політики. Це можна дуже легко змінити. І, до речі, вже неодноразово громадськість порушувала питання про те, що такі зміни треба вносити терміново. Відповідний проект закону зареєстровано, але, час для розгляду його в парламенті, здається, ще не настав. Шкода. Це говорить про домінуюче нині розуміння шляхів створення дієвих безпекових механізмів в Україні. Безсумнівно, НАТО була, є і ближчим часом залишиться єдиним на Північно-Атлантичній півкулі інструментом реального захисту безпеки своїх членів. Іншого варіанта немає. Мы сьогодні – поза цим блоком, поза сфе-

рою його діяльності. Хоча ми маємо всі підстави порушувати питання про укладання двосторонніх безпекових угод гарантами нашої територіальної цілісності та безпеки. На мій погляд, зараз варто терміново розпочати консультації з Вашингтоном, Лондоном, Парижем про укладання таких двосторонніх угод. Навіть якщо уряди цих країн не змогли з якихось причин забезпечити територіальну цілісність України, як це передбачалося Будапештським меморандумом, вони можуть свою активну позицію виявити зараз. На українському кордоні ситуація є надзвичайно напруженою. У будь-який момент можливі провокації та чергова агресія з боку Російської Федерації. Тож ці держави-гаранти можуть тепер зробити термінові кроки, що здатні врятувати Україну. І не лише Україну.

«З.С.»: Якщо проаналізувати причини того, що відбувається, – що це є? Хворобливість керівництва Російської Федерації? Великі геополітичні ігри? З'ясування стосунків між великими міжнародними гравцями на нашій території? Зараз поширюється у ЗМІ інформація про те, що план анексії Криму та подальших агресивних дій було розроблено Російською Федерацією ще у 2008 році. У той період Ви очолювали Міністерство закордонних справ України і мали, напевно, про це бодай щось чути.

Володимир Огризко: Я про це говорив, починаючи з 2009 р. майже публічно. Я наголошував, що головна мета Росії полягає у тому, щоб Україна перестала існувати, як незалежна держава. Мене тоді звинувачували в русофобстві. Мені казали, що я – антиросійськи налаштований політик. Сьогодні я хочу запитати, де нині наші шановні русофіли, які кричали про братерство, стратегічне партнерство, про дружбу навіки. Ось дружба по-російськи навіки у нас тепер і проявилася.

Треба розуміти одне: Російська Федерація є стратегічним конкурентом, стратегічним викликом, якщо хочете – стратегічним ворогом України. Про це треба говорити абсолютно щиро, голосно і зрозуміло. Досить займатися розмовами про те, чого насправді не існувало і не існує. Росія ніколи не розглядала Україну як партнерську державу. Це була політична брехня, яку згодовували нашим громадянам і яку наші керівники (багато з них) активно приймали за правду. На жаль, процес розуміння справжнього, а не уявного, вигаданого, багатьма бажаного, стану справ у нас затягнувся на десятиріччя. Для того, щоб нарешті зрозуміти, якими є відносини з нашим сусідом насправді, мусимо пройти через таке важке випробування, яке сьогодні постало перед Україною, українським народом, українським суспільством. Та недарма кажуть, краще пізніше, ніж ніколи. Тим більше, що позиція України є стовідсотково правильною, стовідсотково коректною, стовідсотково переможною. Ми зараз повинні нарешті розпочати трансформацію своєї позитивної позиції в конкретні та всім зрозумілі дії, які навіть не потребують якихось надзусиль і надфінансування. Адже скільки потрібно часу для того, щоб підготувати позов до будь-якого міжнародного суду, приміром, Лондона, Стокгольма, Брюсселя, Парижа до Російської Федерації за очевидні факти міжнародного тероризму, свідком яких стала не тільки Україна, а й уся міжнародна спільнота – захоплення державної власності, приватного майна, державних установ? Відповідь очевидна – одна-дві доби інтенсивної роботи для кількох талановитих юристів.

«З.С.»: Звичайно, робити прогнози сьогодні надзвичайно складно. І все ж таки, яким Ви бачите подальший розвиток ситуації, враховуючи позицію світової громадськості, міжнародних організацій, агресивність Російської Федерації та стриманість України?

Володимир Огризко: Дійсно, прогнози, тим більш у нашій ситуації, невдячна справа. Ситуація не є прогнозованою з однієї простої причини – пан Путін не відповідає загальним уявлення про логічно мислячу людину. Отже, враховуючи те, що анексія Криму вже фактично відбулася, спостерігаючи за щоденним нарощуванням російських військових сил на російсько-українському кордоні, зважаючи на численні спроби дестабілізації ситуації за допомогою диверсійних груп у південних і східних регіонах України, не можна будувати будь-які прогнози, базуючись на підвалинах виключно здорового глузду та нормах міжнародного права. Ми аналізуємо ситуацію та її ймовірний розвиток, виходячи з норм права і в межах здорового глузду. Якщо відсутні і право, і глузд, передбачити дії є дуже важкою справою. Зважаючи на це, вважаю за необхідне готуватися до найгіршого. До війни – до війни гарячої, яка може розпочатися кожної наступної миті. Будь-який інший варіант буде кращим за цей, найгірший. Сьогодні спрогнозувати, що буде за день, тиждень, місяць чи два – неможливо. Можливо, завтра на нас падатимуть бомби. Це теж є однією з очевидних імовірностей. Оскільки нинішній правлячий режим Російської Федерації перебуває за межами логіки і мислить категоріями якихось фантастичних конструкцій, які вже давно перестали бути адекватними реаліями XXI століття.

Інтерв'ю підготувала Ольга Таукач, 28 березня 2014 року, м. Київ

Володимир Хандогій: Україна далеко не останній бастіон, який Путін хоче взяти

Чому в Європейському Союзі часом бракує єдності, коли йдеться про економічні санкції проти Росії та військово-технічну допомогу Україні? Чи виправдав сподівання українського політикуму саміт НАТО, який відбувся на початку вересня 2014 р. в Уельсі? Якою є ймовірність того, що підсумком військової агресії РФ проти України стане повернення світу в часи «холодної війни»? Із цими та іншими запитаннями журнал «Зовнішні справи» звернувся до Надзвичайного і Повноважного Посла України Володимира Хандогія, чий досвід роботи на дипломатичній службі сягнув майже 40 років.

Після анексії Криму Російською Федерацією досвідченому дипломатові не складно було передбачити наступний розвиток подій, хоча, напевно, продемонстрований Кремлем рівень цинізму, брутальності і жорстокості було не просто уявити. Сьогодні Володимир Дмитрович переконаний – Україна далеко не останній бастіон, який Путін хоче взяти. І сподівається, що його застереження почують колеги з країн Європейського Союзу і не тільки.

Володимир Хандогій: Зокрема це стосується передусім балтійських країн, де мешкає чимало російськомовних громадян, а також наших сусідів на західному кордоні. Варто відзначити, що на високих міжнародних зібраннях усі європейські країни в один голос різко висловлюють засудження російської агресії та анексії Криму. Коли ж ідеться про конкретні кроки щодо введення економічних санкцій Європейським Союзом, зміцнення військово-технічного потенціалу України за допомогою країн-членів НАТО, то лунають голоси, які можуть зруйнувати консенсус. Ми повинні констатувати, що, на жаль, немає такої єдності, яку нам хотілося б бачити в Європейському Союзі.

«З.С.»: Чи не дивує Вас, що оті голоси, які можуть завдати шкоди консенсусу, лунають від країн, які свого часу зазнали військового втручання Радянського Союзу у свої внутрішні справи?

Володимир Хандогій: Звичайно, і громадяни, і державні діячі, і самі держави повинні пам'ятати радянські танки на вулицях своїх столиць. Не думаю, що вони мають коротку пам'ять. Однак сьогодні, мені здається, головним стає чинник економічний. Надто багато залежить в економіці цих держав від Росії. Я не хочу зараз перераховувати країни, які за песимістичного розвитку подій можуть стати об'єктом подальших кроків Російської Федерації. Але всі мають добре усвідомлювати й пам'ятати свою історію. Однак економіка так чи інакше примушує їх бути більш стриманими, ніж, скажімо, держави старої Європи. Хоча й там ми не всюди бачимо послідовну позицію. Скажімо, Франція пройшла важкий період дебатів, доки заявила про свою прагматичну позицію стосовно призупинення передачі Росії гвинтоносія типу «Містраль». Сподіваюся, що французькому керівництву стане політичної волі не реалізовувати цей контракт. Повертаючись до історії, згадаємо популярну наприкінці 30-х років минулого століття «політику умиротворення агресора», яку проводили деякі впливові європейські держави. Сьогодні ми розуміємо, якщо агресора гладити по голівці і не «дратувати» його зміцненням своєї обороноздатності, то все одно це його не зупинить.

«З.С.»: Песимісти вже давно порівнюють нинішню ситуацію з періодом, який настав 75-років тому – розв'язування Гітлером Другої світової війни. І зараз, хочемо ми того чи ні, приходять думки про небезпеку третьої світової, можливо, й останньої війни в історії людства.

Володимир Хандогій: Якщо хтось думає, що це неможливо, то помиляється. Тоді, 75 років тому, напевно, теж ніхто й гадки не мав, скільки коштуватимуть світові амбіції Адольфа Гітлера.

«З.С.»: Чи мають подібні наші думки, які женемо від себе, щоб не накликати біду, якесь реальне підґрунтя? Чи варто проводити історичні паралелі?

Володимир Хандогій: Безумовно, можна і треба проводити історичні паралелі. Нам для того й потрібна історія, щоб вчитися на помилках своїх попередників, уміти передбачати, що може статися і як уникнути катастрофи. Будь-які паралелі не завжди бувають коректними, але попри те я вважаю, що ми повинні зберігати у своїй свідомості історичні факти. Тим більше, що саме російська еліта, керівництво Російської Федерації дуже ретельно вивчають історію тих часів, особливо вигідні для себе параграфи. Якщо прослідкувати кроки російської влади, політику останніх місяців стосовно України, не складно помітити її схожість із політикою, яку проводила гітлерівська Німеччина, що й спровокувало початок Другої світової війни. Згадаємо анексію Німеччиною Судетської області Чехословаччини, Аншлюс Австрії, Мюнхенську змову, яка «освятила» ці злочини. Політика умиротворення агресора, яку сповідували держави тодішньої Європи, зрештою призвела до невимовних страждань усіх європейських країн. Тому історичні паралелі конче

необхідні. Звичайно, сьогодні є певні відмінності від ситуації, що сформувалася у світі наприкінці 30-х років минулого сторіччя. Нині ми говоримо про гібридну війну з Росією, про якусь дивну, неоголошену війну. Формально у нас немає війни, хоча, на мій погляд, справа не в назві — у суті. Те, що відбувається, на моє переконання, є війною. Хоч назвіть це як завгодно.

«З.С.»: Як змінилося ставлення Великої Британії до збройного конфлікту, фактично до воєнних дій за більш ніж півроку, що минули від початку військової фази конфлікту?

Володимир Хандогій: Велика Британія завжди була серед перших країн, які не лише висловлювали свою політичну підтримку Україні, а й надавали практичну допомогу і в ситуації із анексією Криму, і в подальшому військовому протистоянні на сході України. Саме Велика Британія відразу зайняла досить рішучу і послідовну позицію засудження Росії та закликала до введення економічних санкцій. Те, що сьогодні застосовує Європейський Союз щодо російського агресора, власне і є реалізацією концепції Британії щодо поетапного ужорсточення санкцій. Британці керувалися тим, що застосування максимально можливих економічних санкцій проти Росії від початку унеможливлювало б подальший діалог. Їхня позиція полягала в тому, що кожні наступні економічні обмеження щодо РФ повинні ухвалюватися в разі її чергових дій із дестабілізації ситуації в Україні. Це мало б дати Росії можливість отямитися й зважити на думку світової спільноти. На жаль, цього не сталося і позиція Великої Британії еволюціонувала в бік уведення жорстких санкцій, які торкаються основ російської економіки. На сьогодні Британія разом зі Сполученими Штатами є одним із основних прихильників України, найпотужніших наших спонсорів у Європейському Союзі. Тобто позиція британців, на мій погляд, завжди була і залишатиметься проукраїнською.

«З.С.»: Наскільки, на Ваш погляд, є ефективними економічні санкції, які вводять і Європейський Союз, і Сполучені Штати Америки? Чи не є вони такою собі червоною ганчіркою для того бика чи ведмедя?

Володимир Хандогій: Знаєте, у нас інструментарій досить обмежений. У процесі протистояння агресорові існує кілька варіантів. По-перше, це захист військовими методами від агресора. Друге, це введення економічних санкцій з метою примусити агресора відмовитися від своїх агресивних дій. Третє – інтернаціоналізація конфлікту, втручання інших держав і переростання врешті-решт локального регіонального конфлікту в міжнародний. У разі зі збройним конфліктом між Україною і РФ треба зважити на те, що ми маємо справу не просто з якоюсь локальною державою, а з державою ядерною, світовою воєнною потугою. Тому, якщо брати до уваги ці три інструменти, то безумовно, економічні санкції – це необхідний інструмент, який ми повинні використовувати повною мірою. Наскільки ефективні вони — це, звичайно, питання дуже складне, відповісти на нього однозначно, мені здається, неможливо. І врешті-решт треба почекати й подивитися протягом кількох років, який ефект вони принесли. Мені здається, санкції доволі ефективні, адже, окрім економічного, мають і морально-психологічний характер. Інша справа, що адресні санкції, застосовані проти окремих осіб із оточення Путіна, безумовно, дратують цих людей, але, як на мене, не мають того впливу, на який ми сподіваємося й розраховуємо. Напевно, секторальні санкції особливо щодо фінансових оборудок, які Росія проводить по всій Європі, були б більш ефективними і своєчасними. Однак, навряд чи вони здатні примусити Путіна відмовився від

своїх агресивних планів. Потрібна комбінація всіх наявних можливостей, включно з поглибленням військово-технічного співробітництва з країнами НАТО. Адже Росія – це велика держава, потужна економічно, у неї великий запас міцності, хоча ця міць може зрештою дати тріщину і з'ясується, що цей «колос» стоїть на глиняних ногах, тобто на нафтових вишках. Тому сьогодні на часі посилити роботу з тими державами, які видобувають нафту, для того щоб вийти на спільні зусилля, які в кінці-кінців матимуть наслідком обмеження російського впливу на нафтовий ринок.

«З.С.»: Чи готова українська дипломатія до роботи в нових умовах, що вимагають нових якостей? Ніхто ж не очікував війни?

Володимир Хандогій: Є така відома фраза: «Коли говорять гармати, дипломати мовчать». У нас сьогодні досить специфічна ситуація: і гармати говорять, і дипломати зустрічаються. Я думаю, що наша українська дипломатія перебудовується на марші, пристосовується до нових умов. Потенціал у нас великий, за 23 роки ми створили дієву систему дипломатичної служби, виховали покоління кваліфікованих дипломатів, які можуть ефективно захищати державні інтереси. Тільки треба визначитися – які саме. Дипломатія – це система, яка втілює в життя політичні рішення. Ці завдання формулює політичне керівництво держави. Я думаю, що ми доволі ефективно працювали в нинішніх складних

умовах і змогли утримати переговорний процес паралельно з продовженням військових дій, які називаємо антитерористичною операцією. Тобто і дипломати говорять і, на жаль, продовжують говорити гармати. Однак мені видається, що головна роль нашої дипломатії проявиться тоді, коли агресора буде зупинено і настане мир. Тоді на основі домовленостей про мир, які будуть на той момент, як ніколи стануть необхідними професійні зусилля, досвід наших дипломатів із відновлення статусу-кво на Сході України, повернення анексованого Криму, зміцнення міжнародно-правових гарантій безпеки, територіальної цілісності, непорушності кордонів. Переконаний, що дипломатична служба виконає поставлені завдання, як це бувало й раніше в ході непростого процесу становлення незалежної Української держави.

«З.С.»: Роль особистості в історії, зокрема, пана Путіна. Ми звикли, що цар – як правило, добрий, а оточення у нього погане. У чому причина російської агресивності – у тому, що Путін от така специфічна особистість, чи все ж таки це рішення російської еліти і не треба демонізувати конкретну особу?

Володимир Хандогій: Це доволі складне запитання. Я б сказав, що війна з Україною не є рішенням російської еліти. Це дійсно рішення однієї людини та найближчого її оточення. Інша справа, що в Росії відсутнє справжнє громадянське суспільство з тими балансами і противагам, які необхідні для обмеження таких агресивних амбіцій своїх керівників. Але у мене немає сумніву в тому, що це рішення виходить не знизу, це не те, що хотів би бачити народ.

«З.С.»: Хоча низи підтримують таку політику – рейтинг Путіна різко виріс.

Володимир Хандогій: Знаєте, стосовно підтримки це дещо інше запитання. Як кажуть, від любові до ненависті один крок. Сьогодні підтримують, завтра буде оголошено інший курс – також будуть підтримувати. Але все одно – рішення про анексію Криму, дестабілізацію України, прагнення загнати всіх до колишнього Радянського Союзу, це рішення, яке визріло не зсередини. Це політика верхів. Комусь вона подобається, хтось мовчить, оскільки просто не хоче привертати до себе увагу й мовчки її підтримує. Однак ми бачимо спорадичні, щоправда, протестні настрої в російському суспільстві. Мені здається, вони будуть ширитися.

«З.С.»: Як ви оцінюєте результати саміту НАТО в Уельсі та прагнення України, згодом звичайно, приєднатися до Альянсу?

Володимир Хандогій: Загалом я оцінюю позитивно. Безумовно, це був знаковий саміт у наших відносинах. По-перше, на ньому прозвучала одностайна політична підтримка України, констатація того, що НАТО залишається на боці України, а також прийнято рішення про поглиблення співпраці в різних сферах. Було оголошено про створення чотирьох трастових фондів. Це реальні фінансові ресурси. Що стосується нашого майбутнього – майбутніх відносин із НАТО — хотів би сказати, що у 2008 р. ми були за крок до того, щоб отримати так званий ПДЧ (План дій щодо членства), який став би нашим дороговказом на майбутнє. На жаль, цього не сталося. Сьогодні питання про членство України в НАТО поки що не стоїть. Треба відділити питання формального членства і нашу мету, напрям нашого руху. На мою думку, після цього саміту ми стали на крок ближчими до того, щоб розвернути курс України від невиправданого рішення про позаблоковий статус на отримання реальної перспективи членства в Альянсі. Скільки це потребує часу – важко сказати, тим більше, що сьогодні,

ви бачите, ступінь громадської підтримки різко змінився. У 2008 р. один із аргументів з боку деяких держав-членів НАТО на користь того, що Україні зарано говорити не тільки про членство в НАТО, а й навіть про перспективу членства, полягав у тому, що не було вирішальної підтримки цього поступу серед громадян нашої країни. Сьогодні внаслідок російської агресії підтримка курсу на вступ до НАТО змінилася дуже драматично і, мені здається, що питання підтримки населенням, нашим народом уже практично вирішено. Хоча знову-таки не варто впадати в зайвий оптимізм. Рівень підтримки коливається залежно від зовнішніх і внутрішніх обставин. Я особисто за те, щоб ми обрали шлях забезпечення нашої безпеки колективними зусиллями. Це вимога сьогодення. Самостійно, як ми вже переконалися, не тільки Україна, а й не знаю, яка б із держав світу сьогодні могла забезпечити свою безпеку тільки власними зусиллями.

«З.С.»: На сьогодні розраховувати на військову допомогу Альянсу ми не можемо. Самостійно ми не здатні протистояти агресії Росії. Виходячи з цих констант, яким Ви бачите фінал?

Володимир Хандогій: Звичайно, ми не очікуємо, що війська держав-членів НАТО увійдуть в Україну і будуть боронити нашу територію. Ми говоримо про військово-технічну співпрацю й постачання зброї. Це реальна перспектива, і, як на мене, вона буде реалізована. У цих умовах навряд чи потрібно детально цю тему обговорювати. Мені здається, що деякі наші політики трохи поспішили, розпочавши дискутувати навколо цієї теми і ділити шкуру невбитого ведмедя. Це питання, яке не варто публічно висвітлювати. Коли Україна отримає конкретну допомогу, тоді її реально можна буде оцінити. На мою думку, НАТО нам буде надавати військово-технічну допомогу. Причому не Альянс, як організація, оскільки він не займається постачанням зброї. Але окремі держави-члени НАТО це будуть робити і вже роблять. І тому разом із цією підтримкою, але власними зусиллями, я бачу один-єдиний можливий для України вихід із ситуації. Це – наша перемога. На нашу перемогу працюватимуть і спільні дипломатичні зусилля, і економічні санкції, і політична підтримка світового співтовариства.

«З.С.»: Будь-яка війна рано чи пізно закінчується миром. Питання тільки – коли і на яких умовах. Якщо говорити у світовому масштабі, яким буде світ після закінчення цієї неоголошеної війни? Ми повертаємося, за Вашим прогнозом, у період «холодної війни» нового покоління? Як зміняться міжнародні відносини після агресії Російської Федерації?

Володимир Хандогій: Цей процес треба поділити на певні етапи. Сьогодні триває гарячий етап продовження протистояння. Я вважаю, що він ще не закінчився. Тому після його завершення буде визначено всіма сторонами конфлікту, на яких умовах буде досягнутий мир. Єдине, що можна прогнозувати вже сьогодні, це те, що в середньостроковій перспективі, навіть у далекій перспективі, Росія втратила довіру не тільки України, а й усього світового співтовариства. Тому від того, як вона будуватиме свою зовнішню політику, реальне ставлення до своїх сусідів, залежатиме питання повернення до періоду «холодної війни». Однак, маю надію, що у Російської Федерації вистачить розуму, аби переглянути свої засади, свою поведінку на міжнародній арені та повернутися до співпраці зі світовим співтовариством, зокрема, Європою. Розраховую на те, що уроки цього конфлікту, цієї гібридної неоголошеної війни будуть засвоєні Росією. Не маю сумніву в нашій перемозі, яку ми здобудемо в тому числі за допомогою міжнародного співтовариства. Україна вийде з цього конфлікту політично і військово зміцнілою, національно дорослою, з високим міжнародним рейтингом. Врешті-решт ми зробимо і вже робимо реальні кроки з інтеграції до Європейського Союзу. Сподіваюся, що це також підштовхне ЄС до продовження наших переговорів, які дадуть змогу отримати перспективу членства України в ЄС і нарешті стати членом Європейського Союзу. Кожна медаль має свій зворотний бік. Війна з Російською Федерацією повинна допомогти Україні визначитися зі своїм європейським і євроатлантичним майбутнім. Не хотів би прогнозувати переростання цієї активної фази конфлікту в «холодну війну». Сподіваюся на мудрість провідних держав світу, яка повинна сприяти усвідомленню суспільством того, що сьогодні не можна розвивати міжнародні відносини методами диктату, підпорядкування своїй волі розвиток інших держав. Я хотів би повернення до ситуації, яка склалася після розпаду Радянського Союзу, що дало змогу всім колишнім республікам – новим самостійним державам — розвиватися на основі спільних цінностей. Мені здається, до ми мусимо повернутися до спільних цінностей. Не існує наддержав, не існує держав-диктаторів, не існує держав-тиранів. Є вільні і самодостатні народи. І Україна – провісник цього.

Інтерв'ю записала Ольга Таукач

Імплементація Угоди про асоціацію Україна — ЄС як дзеркало української національної зрілості

«It was not the EU, which is an inward-looking beast; it was Ukraine's desire to start negotiations on the Association Agreement and then to become the EU member»
Jan Tombinski, EU Ambassador to Ukraine, December 03, 2015

В українському суспільстві триває осмислення Угоди про асоціяцію (УА) між Україною та Європейським Союзом. Скликання Національним інститутом стратегічних досліджень круглого столу за участю широкого кола експертів і урядовців, як вітчизняних, так і зарубіжних, є свідченням необхідності таких заходів. З перебігу дискусії в громадянському суспільстві і навіть в експертних колах стає очевидно, що існує нюансоване, а інколи й несумісне бачення мети, змісту і наслідків УА. Зрозуміло, що такого роду заходів потрібно чимало і відбуватися вони мають не лише в державних інституціях, а й у вищих навчальних закладах, обласних органах управління, бізнес-асоціаціях. Зміст дискусій і виклад тез повинні висвітлювати ЗМІ.

Переговорний процес щодо укладення нової угоди між Україною та ЄС розпочався 5 березня 2007 р., а офіційно закінчився 19 грудня 2011 року. На початках сторони домовилися називати її Новою посиленою угодою, кінцева назва повинна була відображати основний зміст, який мав вималюватися в результаті переговорів. Предметом переговорів на цьому етапі стали політичні питання, сектор прав і свобод та безпеки громадян, секторальне співробітництво. Тема поглибленої та всеохопної зони вільної торгівлі з'явилася на рік пізніше, після вступу України до Світової організації торгівлі. Хоча процес приєднання України до системи ГАТТ/СОТ розпочався ще 17 грудня 1993 р., коли було прийнято рішення про створення Робочої групи (РГ) із розгляду заявки України щодо приєднання, він весь час ставав предметом внутрішньополітичної кон'юнктури, жорсткого, а іноді навіть кривавого внутрішнього протистояння. Саме тому лише 5 лютого 2008 р. на засіданні Генеральної Ради Світової організації торгівлі було прийнято рішення про приєднання України до Марракеської угоди про заснування СОТ. Того ж дня Президент України Віктор Ющенко та керівники СОТ підписали угоду про вступ нашої країни до організації.

Верховна Рада 10 квітня 2008 р. ратифікувала протокол про вступ України до Світової організації торгівлі. МЗС України 16 квітня направило ноту генеральному секретареві СОТ, якою повідомило керівництво про ратифікацію Протоколу про вступ України до цієї організації; було ухвалено відповідну постанову Кабінету Міністрів. Україна 16 травня стала 152-м офіційним членом Світової організації торгівлі. Це дало змогу включити до предмета переговорів з ЄС питання створення поглибленої та всеохопної зони вільної торгівлі (ПВЗВТ) між сторонами, яка є інтегральною частиною УА.

Розрив у початку переговорів стосовно цих двох відмінних частин УА спричинив непорозуміння, а інколи й спекуляцій на тему змісту Угоди про асоціацію в цілому та значення кожної з її частин. Питання ускладнюється ще й тим, що дві частини набули чинності в різний час. У Брюсселі 21 березня 2014 р. відбулася церемонія підписання політичної частини угоди, що складається з Преамбули, Статті 1 та Розділів I, II та VII. З української сторони угоду підписав Прем'єр-міністр України Арсеній Яценюк, з боку Євросоюзу — президент Ради ЄС Герман ван Ромпей, президент Європейської комісії Жозе Мануел Баррозу і голови 28 держав-членів ЄС.

Президент України Петро Порошенко 27 червня у Брюсселі підписав економічну частину угоди (власне ЗВТ), що включає Розділи III, IV, V, VI, додатки та протоколи. Останній етап відбувся 16 вересня 2014 р., коли Європейський парламент ратифікував угоду синхронно з Вер-

ховною Радою України (у вигляді телемосту за допомогою технології Skype). За ратифікацію проголосувало 355 депутатів Верховної Ради та 535 депутатів Європарламенту.

У політичних верхах і суспільстві в цілому від початку процесу точилися дебати стосовно можливості й доцільності підписання двох окремих документів – політичного й економічного. На такому варіанті наполягали зокрема великий бізнес і російсько-орієнтовані політики, які не бажали брати на себе зобов'язання в галузі прав і свобод людини, реформування правосуддя, демократичних реформ. Європейські інституції відкинули цей підхід. Вони розуміли загрозу створення документа, який давав би змогу отримувати вигоду від вільного ринку, залишаючи невільними громадян. Правильність такого висновку опосередковано підтверджується вже в наш час. Керівництво Російської Федерації, як пам'ятаємо, упродовж усього українсько-єсівського переговорного періоду намагалося перешкоджати йому, хоча й висловлювалося на політичному рівні на користь угоди. Це робилося шляхом вигадування і тиражування застрашуючих наслідків від асоціації, загрозою «залежності від європейських цінностей», які нібито суперечать «православним цінностям» (?), постійним постачанням до Єврокомісії брехливої інформації про дії керівництва України тощо. Водночас, ще з 2005 р. РФ вела власний переговорний процес із ЄС про встановлення стратегічного партнерства шляхом створення так званих Чотирьох спільних просторів – економіка, безпека та свободи громадян, зовнішня безпека, наука і освіта. Євросоюз розглядав цей процес як спосіб зблизити російські правові та безпекові норми із загальноєвропейськими, РФ – як засіб економічної експансії, можливості для промислового та наукового шпигування, неконтрольованого доступу своїх громадян в об'єднану Європу.

Метою РФ, про що писали дослідники та колишні державні діячі, було створення Євразійського економічного союзу на території СНД за повного домінування Москви і з цих позицій — ведення «рівноправного діалогу» з Брюсселем про умови співіснування від Атлантики до Чукотки. Для Росії йшлося про геополітичний проект, покликаний стати противагою США, КНР, у якому ЄС займав би залежне від Євразійського союзу (читай РФ) місце, насамперед шляхом енергетичного шантажу. Переговорний процес Україна - ЄС про УА ставав перешкодою цим планам.

Коли двома роками пізніше Україна розпочала переговорний процес про Нову посилену угоду, РФ уже суттєво просунулася на економічному та науковому напрямах Чотирьох спільних просторів. Інші два напрями гальмувалися Москвою. Однак, на відміну від Росії, Україна з розумінням (принаймні на політичному рівні) сприйняла європейські позиції в безпековому і політичному спрямуванні. Водночас у питанні безвізового режиму РФ стояла на позиції визнання чинної ситуації як шляху до взаємного безвізового пересування, Україна розпочала виконання дорожньої карти для досягнення відповідних європейських критеріїв, тобто пішла шляхом, який уже пройшли раніше країни Центрально-Східної Європи та Балкан. У 2009 р. розпочався предметний діалог із безвізового режиму для України, а російські вимоги наданням їй безвізового режиму без виконання умов ЄС у Брюсселі й далі відкидали.

Переговорний процес Україна - ЄС завершився парафуванням угоди в грудні 2011 року. Виходячи зі зміни внутрішньополітичної ситуації в країні на цьому етапі, зокрема, панування практики вибіркового правосуддя, поступок у національному суверенітеті на користь РФ (так звані Харківські угоди про продовження терміну перебування Чорноморського флоту РФ на українській території до 2042 р.), ЄС розпочав процес гальмування її підписання. Було задіяно механізм Східного партнерства (СхП), до якого Україна увійшла разом із Молдовою, Білоруссю (умовно) та трьома кавказькими республіками у 2008 році.

Янукович розраховував за допомогою УА отримати кращі позиції у відносинах із РФ, на яку продовжував орієнтуватися політично, економічно й ідеологічно. ЄС розраховував упроваджувати європейські цінності та норми й у такий спосіб демократизувати українські суспільство та бізнес. У відомому інтерв'ю газеті Financial Times наприкінці 2014 р. президент Європейської Комісії Баррозу зокрема говорив: «Ми чудово розуміли всі ризики укладення Угоди про асоціацію з Україною (в часи Януковича – А.В.)... Я розмовляв не раз із Путіним, і він говорив нам, наскільки для нього важливий Митний союз і яку особливу роль він бачить для України. Але чи ми мали підняти лапки? Чи ми мали сказати «Ок, Владімір, Україна твоя, і роби що забажаєш»? Такий би був логічний висновок... Ні, таке геть неприйнятно!»

Саме такою, проукраїнською була позиція керівництва ЄС напередодні визначеної дати підписання Угоди про асоціацію в листопаді 2013 року. Автор інтерв'ю зазначив із цього приводу, що «відданість Баррозу (читай – колективного керівництва ЄС, оскільки всі рішення в ньому приймаються консенсусом) новонародженим демократіям у Центральній і Східній Європі... протиставили його п. Путіну».

Під тиском РФ в останній момент Україна (на відміну від Баррозу і ЄС позиція Януковича й оточення не була проукраїнською) відмовилася від підписання угоди. Справедливо буде сказати, що її економіка на тому етапі не була належним чином готова до введення ЗВТ, на чому зіграла Москва.

Віддаючи політичну вказівку готуватися до підписання Угоди про асоціацію, режим Януковича не подбав про організацію інформаційного, адміністративного та законодавчого підготовчих процесів, що й позначилося на складностях перехідного періоду, що триває нині в цій сфері.

У вітчизняному інформаційному просторі поширюється думка, ніби чинна українська влада, як і

режим Януковича, не доклала зусиль для підготовки суспільства й бізнесу до вимог угоди. Це хибне твердження.

Із перших днів формування нового уряду в березні 2014 р. розпочалася всеохопна інформаційна кампанія, фінансована Євросоюзом. Відбувалися семінари й конференції, на які запрошували бізнес і урядовців – Мінекономіки, Мінфінансів, Податкову і Митну служби, Мін'юст, МВС. Такі акції проходили не лише в столиці, а й у великих містах – Харкові, Одесі, Дніпропетровську, Львові, Вінниці, Маріуполі, Миколаєві. Мали місце й цільові зібрання: асоціації чи союзи металургів, аграрників, енергетиків тощо. Запрацювали численні роз'яснювальні сайти – Представництва ЄС в Україні, Мінекономіки, Міністерства закордонних справ. Окрему консультаційну службу створило Представництво України при ЄС у Брюсселі. Відчуваючи кон'юнктуру, про угоду, її вимоги й наслідки почали повідомляти професійні видання і скандальні телеканали. Круглі столи організували наукові та навчальні інституції. Усі охочі могли почути, прочитати, вивчити. Однак цього не відбулося повною мірою. Не допомогло навіть те, що, усвідомлюючи катастрофічний стан української економіки, Євросоюз пішов на одностороннє відкриття ринків, залишивши Україні захисні мита ще на рік.

Причин багато, слід їх назвати, не вдаючись до аналізу. Головним залишається катастрофічний стан народного господарства в широкому розумінні слова. Ідеться не лише про промислове чи аграрне виробництво або послуги, а й про соціальну сферу, зношеність фондів, інфраструктури. Фінансово-кредитна система упродовж років послідовно дестабілізувала ринки, збіднювала населення шляхом виведення доходів у офшори, а також застосування системи штучних банкрутств. Інерція державного розкрадання режиму Януковича не була жорстко зупинена. Вона, за відгуками учасників ринку, перетворилася на безсистемні всюдисущі корупційні схеми та індивідуалізоване здирство. Виведенню коштів досі сприяють офшорні фірми, створені корупціонерами.

За відсутності прозорого передбачуваного оподаткування й митного контролю бізнес не вважав за можливе вибудовувати довгострокові плани переорієнтації на ринки ЄС. Існувала загроза повномасштабної конфронтації з РФ, що не сприяло довгостроковим проектам. Загальну нестабільність посилювали виборчі кампанії – Президента України, Верховної Ради України, до місцевих рад. Останній факт штучно використовується як аргумент у діалозі керівництва країни з громадянським суспільством: ось, мовляв, чому за понад півтора року влада не сформулювала стратегічну мету для країни і не визначила шляхи її досягнення. Слова про європейську інтеграцію як мету й національну ідею стали домінуючими в лексиконі президента, прем'єра і спікера лише наприкінці 2015 року.

Боротьба з корупцією та всюдипроникного привласнення держави як масового явища є головним завданням влади, однак залишиться за межами нашої теми. Така боротьба (власне система заходів) є безперечною умовою європейської інтеграції. Ми ж нижче зосередимося на двох опорних елементах європейської стратегії для країни як засобами досягнення мети. Ці елементи – віднайдення рушія для національної економіки та інституційне забезпечення інтеграційного процесу (при бажанні все вищезгадане можна називати реформами).

За прикладом сусідніх країни Центрально-Східної Європи розглянемо, що було у свій час їхнім рушієм. Ішлося, здебільшого, про оновлення (відновлення) виробництв, які забезпечували технічний прогрес і робочі місця для сотень тисяч осіб ще за часів так званого соціалістичного табору. Для Польщі, Чеської Республіки, Словаччини, Угорщини, Румунії це було насамперед автомобілебудування (машинобудування). У перших трьох країнах інвесторами галузі стали концерни Німеччини, в останній – Франції. В Угорщині, Болгарії та Словенії акцент було зроблено на омолодженні фармацевтичної індустрії, побутових електроприладах, устаткуванні – холодильники, периферійне комп'ютерне обладнання, пральні машини тощо. На старих майданчиках оновлювалися техніка і обладнання, додавалися периферійні виробництва. Цей же шлях пропонувався Україні на початку 1990-х років минулого століття. Досить згадати дві невдалі спроби створити спільне виробництво українського легковика з США та Південною Кореєю, спільне виробництво цивільного та військово-транспортного літака з Францією, а згодом із європейським концерном «Аеробус», спільне виробництво трактора з Польщею, Німеччиною чи Італією (хто тільки не пропонував!)

Саме цим шляхом необхідно йти Україні сьогодні, особливо на тлі масового згортання спільних автовиробництв у сусідній Росії. Перші ластівки в цьому ряду, що з'явилися у Львівській області з великими міжнародними автомобілебудівниками, ще не роблять весни, але віщують про зміни у свідомості місцевої влади і вітчизняного бізнесу. Слід очікувати подібних кроків від вагонобудівників, тракторобудівників, виробників електрообладнання, транспортників. Динаміка продуктивності вітчизняних автозаводів жахлива – від 10 тис. три роки тому до сотень одиниць на рік у 2015-му.

Автозавод КРАЗ існує виключно на державному оборонному замовленні – у ринковій економіці йому немає місця через неекономічність, металовитратність, екологічну невідповідність.

Ідеться про те, щоб на рівні Уряду (Мінекономіки) було невідкладно і зрозуміло для світового менеджменту сформульовано список можливих інвестиційних проектів, умови участі й гарантії діяльності. Подібні вимоги озвучувалися громадськістю неодноразово. Готувалися в міністерстві і списки. Однак усе робилося в розрахунку на відмову зовнішнього інвестора для виправдання розграбування чи приватизації «інвестором» внутрішнім.

Завдання влади на сьогодні полягає у створенні умов для реалізації позитивного сценарію в частині умов, контролю і гарантій. Без цього численні роуд-шоу не мають сенсу і результуються хіба що в отримання добових учасниками. Держава повинна чітко пояснити власникам майже збанкрутілих виробництв: якщо коли вони не домовляться з потенційними інвесторами швидко, їм доведеться взяти на себе соціальний вантаж звільнених робітників, їхніх сімей та всієї соціальної інфраструктури.

У недалекій перспективі відновлене матеріальне виробництво може стати потужним експортним фактором, підняти за собою супутні галузі – сферу обслуговування, освіту, медицину, науку тощо. Відновиться не все: частина відімре. Але й нове народиться.

Створення умов для відновлення економічного розвитку повинно проходити паралельно з правовим і документаційним забезпеченням європейської інтеграції. Без єдиного національного координаційного центру цього всеохопного процесу досягнення цілеспрямованої прозорої та успішної імплементації Угоди про асоціацію є неможливим.

Ідеться не про реформування державного управління, способу прийняття рішень і контролю результатів. Цей комплекс завдань, на наше переконання, повинна здійснювати окрема структура, виведена зі складу Кабінету Міністрів України – своєрідний супер-міністр без портфеля, який розробляє, готує, погоджує із законодавцем, втілює і контролює реалізацію запланованого. У Польщі цю роль на початку 1990-их років виконував Віце-прем'єр-міністр і міністр фінансів Лєшек Бальцерович. Щоправда, тогочасна Польща була країною порівняної довіри до інститутів і громадської дисципліни, чого дуже бракує нашій державі. Такий орган потрібен в Україні сьогодні, оскільки відомства не здатні реформувати самі себе. Про це дохідливо неодноразово писав відомий український економіст Олександр Пасхавер, радник трьох українських президентів поспіль і однаково ними ігнорований, коли йшлося про виконання порад.

У проблематиці європейської інтеграції та імплементації УА йдеться про впливову і самостійну структуру на чолі з відповідною особою, яка стає фактичним єдиноначальником у всьому, що стосується рішень у сфері євроінтеграції безпосередньо. Фактично створюється своєрідний аналог Антикорупційного прокурора: формально той призначається Генеральним прокурором і схвалюється президентом, фактично з моменту призначення стає незалежним від обох. «Европейський интегратор» на чолі відповідного Бюро (Центру, Управління) мав би призначатися головою Уряду за погодженням з Європейською Комісією, схвалюватися Верховною Радою і набувати незалежного статусу на тривалий період. Цим шляхом ішли всі країни ЦСЄ та Південно-Східної Європи, хоча й перебували в менш складних умовах, ніж Україна (за винятком хіба що Сербії).

Докладний опис систем реалізації угод з ЄС добре відомий. Можна знайти моделі, які використовувалися невеликими за розміром і нескладними за економічними проблемами країнами, як наприклад Естонія. Можна вивчити приклад Польщі чи Румунії. Останній є особливо близьким до українських реалій.

Далі ми повернемося до цього питання як до важливого, тут же зупинимося на значно важливішому: які проблеми стоять на шляху до створення Європейського інтегратора, чому питання про цю структуру першочергове і як його вирішували наші старші за європейськістю брати?

Свого часу, коли такі відомі своєю організованістю та якісною адміністрацією країни, як Фінляндія, Австрія та Швеція подавали прохання про вступ до ЄС, у Єврокомісії висловлювали сумнів щодо їх здатності швидко навчитися брати повноцінну участь у спільному виробленні та реалізації загальносоюзівських політик, а тим більше виконувати обов'язки Головуючої країни в ЄС. Побоювання виявилися не безпідставними, інколи двом із цих трьох країн суттєво допомагали більш досвідчені учасники об'єднання.

Що ж до десяти країн ЦСЄ (2004 р.), Болгарії та Румунії (2008 р.), то тут постали виклики якісно іншого масштабу. Як відзначають дослідники, ішлося про катастрофічну ситуацію з системою державного управління загалом і випрацьовану роками практику «відповіді на вимоги», за якою ця система функціонувала. Адже перед майбутніми учасниками ЄС поставало завдання впровадити весь масив європейського законодавства в національне і водночас залучити національні структури до участі в процесі створення й оновлення європейського законодавства в майбутньому включно з упровадженням контролюючих механізмів для перевірки його виконання.

Сумніви європейців базувалися на «багаторічній спадщині комуністичних адміністрацій з їхньою ієрархічною системою суворої координації згори за мінімальної можливості розв'язувати питання на нижчих щаблях не виводячи їх на урядовий рівень». Саме тому, вивчивши ситу-

ацію, Європейська Комісія закликала до утворення особливих підсистем (органів), які координували переговорний передвступний процес.

Можуть заперечити, що Україна наразі в ЄС не вступає, отже, вимоги щодо нового окремого органу передчасні/зайві/безпідставні. Такі заперечення свідчили б, однак, про нерозуміння змісту Угоди про асоціацію як de facto «кандидатської» за своєю суттю, хоча й менш зобов'язувальної ніж угоди про асоціацію, укладені на початку 1990-х років країнами ЦСЄ та Брюсселем. Суттєва різниця лише в одному – відсутні обіцянки Євросоюзу розглядати Україну як майбутнього кандидата (тому про членство не йдеться). Інші взаємні зобов'язання різняться лише глибиною проробленості, відсотком директив та інших зобов'язувальних європейських документів, які Україна повинна впровадити в певні часові рамки, а також відсутністю визначення фінансової структурної допомоги з боку ЄС.

Якісний процес виконання угоди дає Україні право претендувати на перше і вимагати другого. Правильно буде висловитися й більш жорстко: невиконання угоди унеможливлює і перше, і друге, тобто і членство, і фонди.

Саме тому що так званий європейський вибір, який став гаслом українського керівництва ще з 1993 р., а з 1998-го увійшов у спільні заяви Києва та Брюсселя як мантра, може бути реалізований лише шляхом виконання угоди саме так, як це розуміють у Європейському Союзі, а не так, як це собі бачили олігархічні кола за двох попередніх президентів. І, відповідно, орган, який керуватиме процесом, повинен відповідати вимогам ЄС і повсякденно відчувати на собі його важку руку.

Як свідчить досвід згаданих країн, які ми умовно називаємо 10/2, Європейський інтегратор створювався у вигляді окремої централізованої державної структури, яка забирала значну частину повноважень у галузевих відомств або керувала ними в частині інтеграційного процесу. Паралельно галузеві відомства перетворювалися на політичні центри законодавчого і регулятивного характеру. На останньому етапі, коли країна досягала мети (отримувала відповідний кандидатський статус), Європейський інтегратор втрачав «диктаторські» функції, ставав рядовим відомством і забезпечував постійний діалог із Євросоюзом (міністерство з питань ЄС).

Із досвіду 10/2 важливо зазначити, що Європейський інтегратор був зобов'язаний не лише доносити до національних владних інститутів спільну позицію ЄС з кожного конкретного питання (наприклад, енергетики, пенітенціарної системи, екологічних стандартів, транспортних перевезень тощо) та доводити до всіх урядових і державних інституцій європейські правові норми у відповідній сфері. Ураховуючи поступове зрощення зовнішньої та внутрішньої політики в межах ЄС, цей орган повинен був діяти як механізм досягнення консенсусу в громадянському суспільстві та між учасниками євроінтеграції на всіх рівнях. Механізм мав визначити виробничі та суспільні больові точки в процесі інтеграції, знайти відповіді та реалізувати належні правові чи інституційні рішення – а не виносити на суд Брюсселя проблему як таку.

Більшість країн з групи 10/2 (Болгарія, Латвія, Польща, Литва, Естонія) в якості Європейського інтегратора створювала орган, очолюваний прем'єр-міністром або віце-прем'єром. Були випадки призначення Європейським інтегратором міністра закордонних справ (Угорщина, Словаччина), однак завжди вони отримували додаткові повноваження, зокрема право скликання регулярних засідань цього координуючого органу і контролю за виконанням графіка впровадження положень угоди (в українському випадку – про асоціацію).

Як визначається в одному з європейських академічних досліджень, «відбувався процес трансформації завдань і відповідальності зовнішньополітичної сфери у широкий спектр внутрішніх політичних та економічних реформ зі зміною системи менеджменту. Від МЗС відповідальність перейшла до галузевих відомств, а Європейський координатор отримав супер-урядові повноваження. Так забезпечувалося виконання і не марнувався час. Найкраще впоралися із завданням у Польщі та Литві».

Громадянське суспільство в Україні давно зрозуміло необхідність створення офісу Європейського інтегратора (як би його не назвали), з наданням належних повноважень і бюджету. З численних дослідницьких публікацій, круглих столів стає очевидним, що цього відверто бажають і в багатьох ЦОВВ, де реально відчувають брак допомоги в законодавчому та бюджетному питаннях, коли це стосується УА. Керівництво країни вагається, і це можна зрозуміти. Надаючи місце Європейському інтегратору, кожен з них – і глава держави, і глава уряду, і голови комітетів парламенту втрачають частину повноважень. Зрозуміти – так, але вибачити – ні. Високу ціну заплатили українські громадяни за Угоду про асоціацію. Вищу, ніж будь-яка європейська країна. І зволікання тільки примножує витрати.

Андрій ВЕСЕЛОВСЬКИЙ,
провідний науковий співробітник НІСД, кандидат політичних наук

SOPHIA
BUSINESS CENTER

З питань оренди:

тел.: +38 044 277 94 12

01001, м. Київ, пров. Рильський, 6

www.Sophiabc.com.ua